ISSN 2520-2308

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

№ 1 (23) / 2020

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
Серія: «Юридичні науки»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».
Серия: «Юридические науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р

№ 1 (23)

Київ 2020

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис всіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» представлено в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене у Перелік наукових фахових видань України,
відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України
№ 693 від 10 травня 2017 року.

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2020
© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Юридичні науки», 2020

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seriâ: Ûridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka". Seriâ: Ûridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенок Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри загальноправових дисциплін Київського національного торгівельно-економічного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Деревянко Богдан Володимирович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського права Донецького юридичного інституту МВС України (Кривий Ріг, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, доцент, начальник ад'юнктури і докторантури Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чешська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Рєзнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, доцент, Заступник директора з наукової роботи Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

№ 1 (23) 2020 січень

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
СЕРІЯ: «ЮРИДИЧНІ НАУКИ»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
SERIES: «JURIDICAL SCIENCES»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».
СЕРИЯ: «ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ»

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Іщук Лариса Петрівна
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У ФІСКАЛЬНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ 7

Русанюк Уляна Ярославівна
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИДІВ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПОСАДОВИХ ОСІБ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ 15

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Семенець Роман Юрійович
ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ І УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА ЄС 21

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Костюченко Ярослав Миколайович
ВПЛИВ ПРИНЦИПУ ПРОЗОРОСТІ НА ВЗАЄМОВІДНОСИНИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС 28

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Коновалова Надія Тарасівна
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕПОВАГУ ДО СУДУ (СУДДІ) 34

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Наконечна Анна Михайлівна
ЗУМОВЛЕНІСТЬ ЛЮДСЬКИМИ ПОТРЕБАМИ ТА ІНТЕРЕСАМИ ПРАВОУТВОРЕННЯ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 45

Онищук Ігор Ігорович
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД 53

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Курило Володимир Іванович, Корсун Сергій Іванович, Шушковський Григорій Володимирович
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ПРОФІЛЮ 59

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Костенко Катерина Олександрівна
ТОРГОВЕЛЬНІ МАРКИ: ПОНЯТТЯ, ФУНКЦІЇ ТА ВИДИ 66

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Ishchuk Larysa
SOME ISSUES OF EFFICIENCY OF PUBLIC ADMINISTRATION ON THE FISCAL SPHERE OF UKRAINE 7

Rusaniuk Uliana
THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL CHARACTERISTICS OF TYPES OFFENSES OF PUBLIC ADMINISTRATION OFFICIALS 15

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

Semenets Roman
WASTE MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL POLICY OF UKRAINE AND THE EU 21

INTERNATIONAL LAW

Kostyuchenko Yaroslav
THE IMPACT OF TRANSPARENCY ON MUTUAL RELATIONS BETWEEN UKRAINE AND THE EU 28

JUDICATURE; PROSECUTION AND ADVOCACY

Konovalova Nadiia
FOREIGN EXPERIENCE IN THE LEGISLATIVE SETTLEMENT OF LEGAL LIABILITY FOR CONTEMPT OF COURT (JUDGE) 34

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Nakonechna Anna
CONDITIONED BY HUMAN NEEDS AND INTERESTS OF LAW-MAKING AND NATIONAL LAW-MAKING 45

Onyshchuk Ihor
LEGAL REGULATION OF SURROGATE MOTHERHOOD: INTERNATIONAL EXPERIENCE 53

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Kurylo Volodymyr, Korsun Serhiy, Shushkovskyj Grygorij
LEGAL REGULATION OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF EMPLOYEES OF EXTREME PROFILE... 59

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Kostenko Kateryna
TRADEMARKS: CONCEPTS, FUNCTIONS AND TYPES 66

УДК 342:351

Іщук Лариса Петрівна
аспірант кафедри кримінального права та правосуддя
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
Ищук Лариса Петровна
аспирант кафедры уголовного права и правосудия
Международного экономико-гуманитарного университета
имени академика Степана Демьянчука
Ishchuk Larysa
Postgraduate Student of the Department of Criminal Law and Justice
International Economic and Humanitarian
University the name of academician Stepan Demyanchuk

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-1-5591

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У ФІСКАЛЬНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПУБЛИЧНОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В ФИСКАЛЬНОЙ СФЕРЕ УКРАИНЫ

SOME ISSUES OF EFFICIENCY OF PUBLIC ADMINISTRATION ON THE FISCAL SPHERE OF UKRAINE

Анотація. *У статті розглянуто особливості публічного адміністрування у фіскальній сфері України та критерії визначення ефективності такого адміністрування. Зазначено, що діюча система публічного адміністрування у фіскальній сфері є неефективною, що підтверджується звітами Рахункової Палати України за 2016–2018 роки, де міститься інформація, яка вказує на численні порушення та недоліки при адмініструванні доходів державного бюджету, порушень бюджетного законодавства, неефективне використання коштів державного бюджету України.*

Визначено, що ефективність діяльності органів публічної адміністрації у фіскальній сфері варто оцінювати як з внутрішньої, та і зовнішньої діяльності, за допомогою таких критеріїв, як продуктивність, ефективність та якість. Зазначено, що деструктивними елементами в організації ефективної системи публічного адміністрування у фіскальній сфері України є постійні реформування органів публічної влади, недостатній рівень прозорості та відкритості у сфері державного управління, нечіткість розмежування політичної та адміністративної сфер, недостатній професійний рівень державних службовців, відсутність єдиної системи оцінювання їх компетентності, низький рівень дисциплінарної відповідальності, недосконалість механізму політичного та адміністративного контролю в системі державного управління.

Автор дійшов висновку, що сьогодні актуальним для України є підвищення ефективності діяльності органів публічної адміністрації та запровадження такої системи публічного адміністрування у фіскальній сфері, при якій будуть вживатися заходи щодо недопущення та запобігання різним порушенням та недолікам у системі адмініструванні фінансів, гарантування належної якості надання адміністративних послуг та їх доступність, якості та результативності рішень, що приймаються, ефективності використання часу та дієвості виконання завдань, достатнього фінансове забезпечення діяльності, належного рівня нормативного забезпечення.

Ключові слова: *публічне адміністрування, управління державними фінансами, фіскальна політика, фіскальна сфера держави, органи публічної влади.*

Аннотация. *В статье рассмотрены особенности публичного администрирования в фискальной сфере Украины и критерии определения эффективности такого администрирования. Отмечено, что действующая система публичного администрирования в фискальной сфере неэффективна, что подтверждается отчетами Счетной Палаты Украины по 2016–2018 годы, где содержится информация, указывающая на многочисленные нарушения и недостатки при администрировании доходов государственного бюджета, нарушений бюджетного законодательства, неэффективное использование средств государственного бюджета Украины.*

Определено, что эффективность деятельности органов публичной администрации в фискальной сфере следует оценивать как с внутренней, да и внешней деятельности, с помощью таких критериев, как производительность, эффективность и качество. Отмечено, что деструктивными элементами в организации эффективной системы публичного администрирования в фискальной сфере Украины есть постоянные реформирования органов публичной власти, недостаточный уровень прозрачности и открытости в сфере государственного управления, нечеткость разграничения политической и административной сфер, недостаточный профессиональный уровень государственных служащих, отсутствие единой системы оценки их компетентности, низкий уровень дисциплинарной ответственности, несовершенство механизма политического и административного контроля в системе государственного управления.

Ключевые слова: *публичное администрирование, управления государственными финансами, фискальная политика, фискальная сфера государства, органы публичной власти.*

Summary. *The article deals with the peculiarities of public administration in the fiscal sphere of Ukraine and the criteria for determining the effectiveness of such administration. It is noted that the current system of public administration in the fiscal sphere is ineffective, which is confirmed by the reports of the Accounting Chamber of Ukraine for 2016–2018, which contains information indicating numerous irregularities and deficiencies in the administration of the state budget revenues, violations of budget legislation, inefficient budget use budget of Ukraine.*

It has been determined that the effectiveness of public administration bodies in the fiscal sphere should be evaluated from both internal and external activities, using criteria such as productivity, efficiency and quality. It is noted that the destructive elements in the organization of an effective system of public administration in the fiscal sphere of Ukraine are constant reforms of public authorities, insufficient level of transparency and openness in the sphere of public administration, unclear delineation of political and administrative spheres, insufficient professional level of the public system competence, low level of disciplinary responsibility, imperfect political and administrative mechanism control in the public administration.

The author came to the conclusion that today it is urgent for Ukraine to increase the efficiency of the activity of public administration bodies and to introduce such a system of public administration in the fiscal sphere, which will take measures to prevent and prevent various irregularities and deficiencies in the system of administration of finances, to guarantee the proper quality services for providing administrative services and their accessibility, quality and effectiveness of the decisions taken, the efficiency of time and efficiency of the tasks, their financial support for the activity, an adequate level of regulatory support.

Key words: *public administration, public finance management, fiscal policy, fiscal sphere of the state, public authorities.*

Постановка проблеми. Основою для реалізації внутрішньої та зовнішньої державної політики і досягнення стратегічних цілей розвитку України є ефективна система управління державними фінансами. Саме ефективне управління державними фінансами лежить в основі побудови та реалізації фіскальної політики держави, що покликана забезпечити виконання найважливіших функцій держави.

З прийняттям Стратегії сталого розвитку «Україна — 2020» в Україні визначено першочергові пріоритети належних соціально-економічних умов становлення та розвитку України, що реалізуються через проведення податкової реформи, реформи фінансового сектору, реформи державного фінансового контролю та бюджетних відносин[1]. Проведення таких реформ вимагає від органів державної влади підвищення результативності їх функціонування, здійснення належного публічного адміністрування. Неабиякої актуальності набуває зниження адміністративного навантаження державного регулювання, забезпечення дотримання загальної бюджетної дисципліни, стратегічного розподілу бюджетних коштів, покращення якості надання адміністративних послуг, забезпечення законності та передбачуваності адміністративних дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню та аналізу сутності державного управління та публічного адміністрування присвячено велику кількість наукових праць, серед них праці Г. Атаманчука, Ю. Битяка, Б. Курашвілі, К. Колесникова, О. Бандурки, М. Міненко, В. Чиркина, І. Яковлєва та інших. Водночас, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених питанням публічного адміністрування, публічному адмініструванню

у фіскальній сфері на сьогоднішньому етапі державотворення України присвячено недостатньо уваги.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розглянути особливості публічного адміністрування у фіскальній сфері, розкрити основні критерії ефективності такого адміністрування та запропонувати напрями удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рівень розвитку кожної держави залежить від її фінансового потенціалу, особливостей його нагромадження та пріоритетних напрямів використання [2, с. 84].

Держава для впливу на економічний розвиток, досягнення стійкого розвитку економіки об'єктивно змушена застосовувати весь набір наявних у неї інструментів і методів державної політики. Являючись політичною діяльністю держави та її органів, яка спрямована на забезпечення порядку в суспільстві, узгодження і підпорядкування різноманітних соціальних інтересів, досягнення суспільної злагоди та організацію управління розвитком суспільних процесів, державна політика спрямована на задоволення інтересів різних груп населення, узгодження їх і таким чином консолідації суспільства, запобігання загострення конфліктів між різними суспільними групами [3, с. 116].

Фіскальна політика України служить для забезпечення стабільності та стійкості національної економіки, досягнення максимально можливого добробуту суспільства шляхом створення належних умов соціально-економічної системи. Фіскальна політика дозволяє формувати податки, витрачати кошти державного бюджету для регулювання рівня ділової активності, а також для розв'язання різноманітних соціальних проблем, тобто спрямована на регулювання доходів і видатків держави. При цьому одним з основних критеріїв такої політики є фіскальна достатність, тобто встановлення податків і зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями [4, с.62].

Сьогодні сталі державні фінанси є головним викликом управління для всіх країн світу, саме тому багато країн проводять реформи у сфері управління державними фінансами. В такому аспекті Україна не є винятком.

Однак нестабільність правової регламентації податкових та бюджетних відносин, складність адміністрування податків, порушення принципів стабільності, збалансованості, обґрунтованості, справедливості і неупередженості призвели до негативного впливу фіскальної політики на стан національної економіки, до низького рівня податкової системи, до неефективного використання бюджетних коштів [5, с. 262]. Сьогодні система управління державними фінансами в Україні спрямована насамперед на здійснення контролю за витратами, що змушує осіб, відповідальних за надання державних послуг, зосереджувати свої зусилля на дотриманні вимог, приділяючи меншу увагу підвищенню ефективності надання послуг[6]. Тому подальший розвиток системи державних фінансів в Україні відповідає не лише об'єктивним економічним закономірностям, а й запитам українського суспільства, викликає необхідність зміцнення позицій держави, посилення потенціалу державних фінансів і підвищення ефективності державних регуляторних механізмів [2, с. 84].

Загальновизнано, що основними напрямами реформ у державних фінансах є прийняття середньострокового планування бюджетів та створення таких умов, при яких буде досягнута ефективність і раціональність використання коштів державного бюджету.

У звітах Рахункової палати України за 2016–2018 роки міститься інформація, яка вказує на численні порушення та недоліки при адмініструванні доходів державного бюджету, порушень бюджетного законодавства, неефективне використання коштів державного бюджету України. Так, зокрема, у 2016 році виявлено вищевказаних порушень і недоліків на загальну суму 16 млрд. 963,1 млн. грн [7], у 2017 році — на загальну суму 23 млрд. 32,4 млн. грн [8], у 2018 році — 17 млрд. 40,3 млн. грн [9]. При цьому основними причинами порушень та недоліків при адмініструванні дохідної частини державного бюджету є: недосконалість законодавства, що має можливість господарюючим суб'єктам застосовувати схеми мінімізації платежів до бюджету; неналежний контроль органів державної фіскальної служби; недоплати до бюджету за результатами фінансово-господарської діяльності; втрати бюджету внаслідок прийняття необґрунтованих управлінських рішень; неефективне управління коштами, внаслідок чого їх було повернуто до бюджету; неефективне управління майном шляхом його утримання без використання [7; 8; 9]. Таким чином, можна констатувати факт, що діюча система публічного адміністрування є неефективною і актуальності набуває запровадження такої системи публічного адміністрування при якій будуть вживатися заходи щодо недопущення та запобігання різним порушенням та недолікам у системі адміністрування фінансів, підвищення ефективності, результативності та економності використання коштів Державного бюджету України.

В умовах глобалізації та євроінтеграційних процесів у західній та певною мірою і в українській науці про управління окреслилася зміна парадигми: від розгляду процесу управління як «контролю над...» до

його розуміння як «взаємодії з...» та «скерування на...» Визначальним в цьому процесі стало визначення взаємозв'язків та відмінностей державного управління, публічного управління та публічного адміністрування [10, с. 8].

Виникнення та застосування поняття «публічне адміністрування» в Україні пов'язане з процесом трансформації системи державного управління, а також з процесом адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, як пріоритетного напрямку процесу інтеграції України до Європейського Союзу [11].

У Енциклопедії державного управління адміністрування розглядається, як управлінська діяльність посадових осіб, що має чітко регламентовані функції: прогнозування, планування, регулювання, контроль, комунікація, робота з кадрами, координація [12].

Публічне адміністрування як категорія, пов'язана із суспільно корисною діяльністю осіб, які наймані суспільством через владні інститути для діяльності щодо здійснення функцій у публічній сфері з метою забезпечення взаємодії суспільства, влади та економіки, досягнення суспільних інтересів. Публічне адміністрування покликано реалізувати принципи верховенства права і законності на засадах контролю з боку суспільства за діями державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, спирається на такі цінності, як професіоналізм управлінців, їхня політична нейтральність, порядність, уникання конфліктів інтересів; передбачає застосування принципів прозорості, особистої порядності, високих етичних стандартів, відповідальності, вільного доступу до інформації і солідарності з громадянами, забезпечення відповідної якості надання послуг і вміння пристосуватися до нових суспільних потреб [13, с. 201].

Публічне адміністрування відображає якісні зміни в характері виконавчо-розпорядчої, організуючої діяльності держави і визначається як діяльність публічної адміністрації з реалізації покладених на неї обов'язків та задоволення загальних публічних інтересів [14, с. 32; 15, с. 12–13].

Ю. Битяк визначає публічне адміністрування як регламентовану законами та іншими нормативно-правовими актами діяльність суб'єктів публічного адміністрування, спрямовану на здійснення законів та інших нормативно-правових актів шляхом прийняття адміністративних рішень, надання встановлених законами адміністративних послуг [16, с. 7]. У свою чергу В. Авер'янов розглядає публічне адміністрування як певний вид діяльності органів держави та органів місцевого самоврядування, яка має владний характер і передбачає, насамперед, організуючий і розпорядчий вплив на об'єкти адміністрування шляхом використання певних повноважень. Порівнюючи його із державним регулюванням, зазначає, що публічне адміністрування застосовується не тільки в межах виконавчої влади і передбачає не тільки вплив на об'єкти адміністрування, а й вплив на суспільне середовище цих об'єктів [17, с. 17]. В. Колпаков вважає, що публічне адміністрування — це діяльність суб'єкта публічної адміністрації на виконання владних повноважень публічного змісту [18, с. 102].

Виходячи з вищезазначених визначень публічного адміністрування, публічне адміністрування у фіскальній сфері можна розуміти як діяльність публічних адміністрацій, яка спрямована на формування та реалізацію фіскальної політики, тобто політики у сфері регулювання доходів і видатків державного бюджету.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» міністерства забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох сферах, інші центральні органи виконавчої влади виконують окремі функції з реалізації державної політики [19].

Сьогодні в Україні Міністерство фінансів України забезпечує формування та реалізацію фіскальної політики, що включає в себе: формування та реалізація державної фінансової та бюджетної політики, формування та реалізація державної політики у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства, державного внутрішнього фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів, формування та реалізація єдиної державної податкової та митної політики, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску [20].

Реалізацію фіскальної політики здійснюють такі публічні адміністрації, як: Державна казначейська служба України, Державна податкова служба України, Державна митна служба України, Державна аудиторська служба України, Державна служба фінансового моніторингу України.

Сьогодні з впевненістю можна констатувати той факт, що деструктивними елементами в організації ефективної системи публічного адміністрування у фіскальній сфері України стають постійні реформування органів публічної влади, недостатній рівень прозорості та відкритості у сфері державного управління, нечіткість розмежування політичної

та адміністративної сфер, недостатній професійний рівень державних службовців, відсутність єдиної системи оцінювання їх компетентності, низький рівень дисциплінарної відповідальності, недосконалість механізму політичного та адміністративного контролю в системі державного управління [21, с. 110].

Лише за останні десять років центральні органи виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державної податкової і митної політики та реалізації державної політики у сфері державного фінансового контролю, зазнали постійних реформувань, зокрема:

1) створення Міністерства доходів і зборів України, реорганізація Державної митної служби України та Державної податкової служби України (2012 рік) [22], створення Державної фіскальної служби України, реорганізація Міністерства доходів і зборів України (2014 рік) [23], створення Державну податкову службу та Державну митну службу України, реорганізація Державної фіскальної служби України (2018–2019) [24].
2) створення Державної фінансової інспекції України, реорганізація Головного контрольно-ревізійного управління України. (2010) [25], створення Державної аудиторської служби України, реорганізація Державної фінансової інспекції України (2015) [26].

Такі постійні реформування вищевказаних органів виконавчої влади свідчить про низький рівень ефективності діяльності таких органів, про відсутність серйозної аналітичної та проектної роботи, підготовки концепції, стратегії та програм реформи, аналізу ризиків, позитивних та негативних наслідків, а в окремих випадках, навпаки, вказує на відсутність раціонального розуміння необхідності проведення таких реформ [27, с. 30–31].

Однак неправильно оцінювати ефективність органів публічної адміністрації лише з погляду на його внутрішню діяльність. Основний акцент необхідно робити на діяльності в зовнішньому середовищі, впливі відомчої роботи на суспільство, відносини, що складаються в ньому і визначенні результатів такої роботи. Тут складність визначення ефективності діяльності органів публічної адміністрації в фіскальній сфері полягає в тому, що такі органи публічної влади не продукують матеріальні об'єкти або послуги, за якими можна оцінити ступінь задоволеності споживачів або іншого результату, адже мета діяльності органів публічної влади полягає саме створенні і підтримки порядку у «підвідомчій» сфері [13, с. 20]. Крім того, критерієм ефективності публічного адміністрування є підвищення продуктивності праці за рахунок удосконалення людських ресурсів, тобто вважається, що якщо всі внутрішні процеси, пов'язані з персоналом, управляються належним чином, то в інституції не виникає проблем із досягненням намічених цілей [13, с. 22].

Для визначення ефективності публічного адміністрування у фіскальній сфері варто спиратися на такі критерії, як продуктивність, ефективність та якість. Продуктивність являє собою кількісну характеристику витрат і результатів у державній інституції, якість — характеристика результату чи процесу, за допомогою якого досягаються результати державної інституції, з урахуванням точності, правильності, обґрунтованості, завершеності й комплексності їх виконання, ефективність — це певне співвідношення результатів, які були досягнуті в роботі державної інституції, до поставлених кінцевих цілей [13, с. 57]. При цьому варто виділити цільову ефективність або ефективність цілепокладання, коли визначається правильність вибору і постановки цілей; виконавську ефективність, коли встановлюється якість і ступінь досягнення поставлених цілей і завдань; ефективність суспільної діяльності — обсяг послуг, які отримують громадяни; порівняльну ефективність, яка дає уявлення про відповідність: стандартам; найкращим зразкам, прийнятим у світовій практиці; середньому рівню чи відповідному рівню розвитку продуктивних сил у суспільстві, досягнутому на даний час; реактивна ефективність визначає точність, адекватність, швидкість і чіткість реакцій на виклики оточення і проблеми, що стоять перед органом державної влади; з погляду необхідності, коли діяльність органу аналізується на виправданість його існування і визначення загальної і конкретної соціальної користі від його діяльності (в цілому, від окремих заходів або напрямів його діяльності, проектів, встановлення для органу нових завдань і функцій); з погляду виконання плану, коли використовують показники, що характеризують ступінь виконання планових завдань чи окремих доручень (у цьому випадку можуть бути застосовані статистичні методи для встановлення «відношення «план/факт»); показник розвитку, який дає уявлення показник розвитку, який дає уявлення про прогрес у сфері дослідження чи, навпаки, про стагнацію чи застій [13, с. 204–205].

Вважаємо, що постійні реформи органів публічної влади призводять до порушення таких принципів державної служби, як ефективність та стабільність. Виходячи саме з того, що державна служба являє собою публічну, професійну, політично неупереджену діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави, саме служба в органах державної влади забезпечує реалізацію державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих

і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-правових актів; забезпечує надання доступних і якісних адміністративних послуг; здійснює державний нагляд та контроль за дотриманням законодавства; управління державними фінансовими ресурсами, майном та контролю за їх використанням. А раціональне і результативне використання ресурсів для досягнення цілей державної політики, незалежність персонального складу державної служби від змін політичного керівництва держави та державних органів займає одне з провідних місць в гарантуванні стабільності та ефективності діяльності органів публічної адміністрації.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Для підвищення ефективності діяльності органів публічної адміністрації у фіскальній сфері необхідно розроблення ефективної системи адміністрування та створення таких умов, які будуть гарантувати належну якість надання адміністративних послуг та їх доступність, якість та результативність рішень, що приймаються, ефективність використання часу та дієвість виконання завдань, достатнє фінансове забезпечення діяльності, належний рівень нормативного забезпечення. А підвищення ефективності і якості роботи всіх ланок органів публічної влади, удосконалення їх структури, організації і практичної діяльності є визначальним елементом загального процесу поліпшення якісних характеристик сучасного суспільного розвитку країни [13, с. 17].

Література

1. Про Стратегію сталого розвитку «Україна — 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015 (дата звернення 05.12.2019).

2. Державні фінанси і сталий людський розвиток: концептуальні домінанти та діалектична єдність: монографія. Тернопіль: Екон. думка ТНЕУ, 2016. 414 с.

3. Логунова М. М., Шахов В. А., Шевченко М. Ф. Концептуальні засади теорії політики: навчальний посібник. Київ, 1999. 160 с.

4. Дуліба Є. В. Фіскальна функція держави: адміністративно-правовий аспект: монографія; під заг. ред. В. І. Курила. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 355 с.

5. Дуліба Є. В. Фіскальна функція держави: адміністративно-правовий аспект: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Дніпропетр. держ. унів. внутр. справ. Дніпро, 2019, 390 с.

6. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 № 142-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142–2017-%D1%80 (дата звернення 05.12.2019).

7. Звіт Рахункової палати за 2016 рік. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16751480/Zvit_RP_2016.pdf (дата звернення 01.12.2019).

8. Звіт Рахункової палати за 2017 рік. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16755497/Zvit_RP_2017.pdf?subportal=main (дата звернення 01.12.2019).

9. Звіт Рахункової палати за 2018 рік. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Reports/2018/ZVIT_RP_2018.pdf (дата звернення 01.12.2019).

10. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Національна академія державного управління при Президентові України. К.: НАДУ, 2011. Т. 8: Публічне врядування // Львівський регіональний інститут державного управління Національна академія державного управління при Президентові України. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. 630 с.

11. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV (Дата оновлення: 04.11.2018). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629–15 (дата звернення 01.12.2019).

12. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К.: НАДУ, 2011. Т. 1: Теорія державного управління. 2011. 748 с.

13. Сороко В. М. Результативність та ефективність державного управління і місцевого самоврядування: навч. посіб. / К.: НАДУ, 2012. 260 с.

14. Яковлєв І. П. Форми і методи публічного адміністрування у державній митній справі: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.07 / Нац. універ. «Одеська юрид. академія». Одеса, 2016. 224 с.

15. Чернецький Є. Є. Публічне адміністрування заохочень: автореф. 192 дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Нац. акад. внутр. Справ. К., 2011. 21 с.

16. Основи публічного адміністрування: посібник для підготовки до іспиту / за заг. ред. Н. П. Матюхіної. Харків: Право, 2016. 128 с.

17. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. Том 1. Загальна частина / ред. колегія: В. Б. Авер'янов. К.: Видавництво «Юридична думка», 2012. 584 с.

18. Колпаков В. К. Адміністративно-правові відносини: поняття і види // Юридичний науковий електронний журнал. 2013. № 1. С. 101–104.

19. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 року № 3166-VI. Дата оновлення 25.09.2019. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3166-17 (дата звернення 05.12.2019).

20. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375. Дата оновлення 20.11.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF (дата звернення 06.12.2019).

21. Крилова І. Реалії публічного адміністрування в Україні (деякі аспекти) // Становлення публічного адміністрування в Україні: матеріали VIII Всеукр. міжвуз. конф. студентів та молодих учених / за заг. ред. С. О. Шевченка. Д.: ДРІДУ НАДУ, 2017. 355 с.

22. Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 24.12.2012 № 726/2012. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/726/2012 (дата звернення 05.12.2019).

23. Про утворення Державної фіскальної служби: постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2014. № 160. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/160-2014-%D0%BF/paran6#n6 (дата звернення 05.12.2019).

24. Про утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України: постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1200. Дата оновлення: 27.09.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1200-2018-%D0%BF (дата звернення 05.12.2019).

25. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: указ Президента України від 09 грудня 2010 року № 1085/2010. Дата оновлення 21.01.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010 (дата звернення 05.12.2019).

26. Про утворення Державної аудиторської служби України: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 868. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/868-2015-%D0%BF (дата звернення 05.12.2019).

27. Сурмін Ю. Вимоги до успішного державно-управлінського реформування // Вісник Національної академії державного управління. 2011. № 1. С. 23–31.

References

1. Pro Strateghiju stalogho rozvytku «Ukrajina — 2020»: Ukaz Prezydenta Ukrajiny vid 12.01.2015 #5/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015 (data zvernennja 05.12.2019).

2. Derzhavni finansy i stalyj ljudsjkyj rozvytok: konceptualjni dominanty ta dialektychna jednistj: monoghrafija. Ternopilj: Ekon. dumka TNEU, 2016. 414 s.

3. Loghunova M. M., Shakhov V. A., Shevchenko M. F. Konceptualjni zasady teoriji polityky: navchaljnyj posibnyk. Kyjiv, 1999. 160 s.

4. Duliba Je. V. Fiskaljna funkcija derzhavy: administratyvno-pravovyj aspekt: monoghrafija; pid zagh. red. V. I. Kuryla. Nizhyn: NDU im. M. Ghogholja, 2018. 355 s.

5. Duliba Je. V. Fiskaljna funkcija derzhavy: administratyvno-pravovyj aspekt: dys. ... d-ra juryd. nauk: 12.00.07 / Dnipropetr. derzh. univ. vnutr. sprav.Dnipro, 2019. 390 s.

6. Pro skhvalennja Strateghiji reformuvannja systemy upravlinnja derzhavnymy finansamy na 2017–2020 roky: Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrajiny vid 08.02.2017 # 142-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142–2017-%D1%80 (data zvernennja 05.12.2019).

7. Zvit Rakhunkovoji palaty za 2016 rik. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16751480/Zvit_RP_2016.pdf (data zvernennja 01.12.2019).

8. Zvit Rakhunkovoji palaty za 2017 rik. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16755497/Zvit_RP_2017.pdf?subportal=main (data zvernennja 01.12.2019).

9. Zvit Rakhunkovoji palaty za 2018 rik. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Reports/2018/ZVIT_RP_2018.pdf (data zvernennja 01.12.2019).

10. Encyklopedija derzhavnogho upravlinnja: u 8 t. / Nacionaljna akademija derzhavnogho upravlinnja pry Prezydentovi Ukrajiny. K.: NADU, 2011. T.8: Publichne vrjaduvannja /Ljvivsjkyj reghionaljnyj instytut derzhavnogho upravlinnja Nacionaljna akademija derzhavnogho upravlinnja pry Prezydentovi Ukrajiny. Ljviv: LRIDU NADU, 2011. 630 s.

11. Pro Zaghaljnoderzhavnu proghramu adaptaciji zakonodavstva Ukrajiny do zakonodavstva Jevropejsjkogho Sojuzu: Zakon Ukrajiny vid 18.03.2004 # 1629-IV (Data onovlennja: 04.11.2018). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15 (data zvernennja 01.12.2019).

12. Encyklopedija derzhavnogho upravlinnja: u 8 t. / Nac. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrajiny. K.: NADU, 2011. T.1: Teorija derzhavnogho upravlinnja. 2011. 748 s.

13. Soroko V. M. Rezuljtatyvnistj ta efektyvnistj derzhavnogho upravlinnja i miscevogho samovrjaduvannja: navch. posib. / K.: NADU, 2012. 260 s.

14. Jakovljev I. P. Formy i metody publichnogho administruvannja u derzhavnij mytnij spravi: dys. ... kand. juryd. nauk 12.00.07/ Nac. univer. «Odesjka juryd. akademija». Odesa, 2016. 224 s.

15. Chernecjkyj Je. Je. Publichne administruvannja zaokhochenj: avtoref. 192 dys. ... kand. juryd. nauk: spec. 12.00.07 / Nac. akad. vnutr. Sprav. K., 2011. 21 s.

16. Osnovy publichnogho administruvannja: posibnyk dlja pidghotovky do ispytu / za zagh. red. N. P. Matjukhinoji. Kharkiv: Pravo, 2016. 128 s.

17. Administratyvne pravo Ukrajiny. Akademichnyj kurs: pidruchnyk: u 2-kh t. Tom 1. Zaghaljna chastyna / red. koleghija: V. B. Aver'janov. K.: Vydavnyctvo «Jurydychna dumka», 2012. 584 s.

18. Kolpakov V. K. Administratyvno-pravovi vidnosyny: ponjattja i vydy. Jurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal. 2013. # 1. S. 101–104.

19. Pro centraljni orghany vykonavchoji vlady: Zakon Ukrajiny vid 17 bereznja 2011 roku # 3166-VI. Data onovlennja 25.09.2019. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3166–17 (data zvernennja 05.12.2019).

20. Pro zatverdzhennja Polozhennja pro Ministerstvo finansiv Ukrajiny: postanova Kabinetu Ministriv Ukrajiny vid 20 serpnja 2014 r. # 375. Data onovlennja 20.11.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375–2014-%D0%BF (data zvernennja 06.12.2019).

21. Krylova I. Realiji publichnogho administruvannja v Ukrajini (dejaki aspekty). Stanovlennja publichnogho administruvannja v Ukrajini: materialy VIII Vseukr. mizhvuz. konf. studentiv ta molodykh uchenykh/ za zagh. red. S. O. Shevchenka. D.: DRIDU NADU, 2017. 355 s.

22. Pro dejaki zakhody z optymizaciji systemy centraljnykh orghaniv vykonavchoji vlady: Ukaz Prezydenta Ukrajiny vid 24.12.2012 # 726/2012. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/726/2012 (data zvernennja 05.12.2019).

23. Pro utvorennja Derzhavnoji fiskaljnoji sluzhby: postanova Kabinetu Ministriv Ukrajiny vid 21.05.2014 # 160. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/160-2014-%D0%BF/paran6#n6 (data zvernennja 05.12.2019).

24. Pro utvorennja Derzhavnoji podatkovoji sluzhby Ukrajiny ta Derzhavnoji mytnoji sluzhby Ukrajiny: postanova Kabinetu Ministriv Ukrajiny vid 18.12.2018 # 1200. Data onovlennja: 27.09.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1200-2018-%D0%BF (data zvernennja 05.12.2019).

25. Pro optymizaciju systemy centraljnykh orghaniv vykonavchoji vlady: ukaz Prezydenta Ukrajiny vid 09 ghrudnja 2010 roku # 1085/2010. Data onovlennja 21.01.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010 (data zvernennja 05.12.2019).

26. Pro utvorennja Derzhavnoji audytorsjkoji sluzhby Ukrajiny: postanova Kabinetu Ministriv Ukrajiny vid 28.10.2015 # 868. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/868–2015-%D0%BF (data zvernennja 05.12.2019).

27. Surmin Ju. Vymoghy do uspishnogho derzhavno-upravlinsjkogho reformuvannja. Visnyk Nacionaljnoji akademiji derzhavnogho upravlinnja.2011. # 1. S. 23–31.

УДК 342.97:352(477)

Русанюк Уляна Ярославівна
аспірантка кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
Русанюк Уляна Ярославовна
аспирантка кафедры гражданского права и процесса
Учебно-научного Института права, психологии и инновационного образования
Национального университета «Львовская политехника»
Rusaniuk Uliana
Post-Graduate Student of the Department of Civil Law and Procedure
Educational-Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education National
University «Lviv Polytechnic»
ORCID: 0000-0003-3147-6581

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-1-5616

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИДІВ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПОСАДОВИХ ОСІБ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ВИДОВ ПРАВОНАРУШЕНИЙ ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ ОРГАНОВ ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ

THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL CHARACTERISTICS OF TYPES OFFENSES OF PUBLIC ADMINISTRATION OFFICIALS

Анотація. *Статтю присвячено розгляду питання про адміністративні правопорушення посадових осіб органів публічного управління, зокрема їх адміністративно-правової характеристики. Це здійснено на основі наукових підходів щодо вивчення адміністративних правопорушень та їх класифікації із врахуванням норм чинного законодавства України. Проаналізоване стало підґрунтям для класифікації адміністративних правопорушень посадових осіб органів публічного управління та для формулювання авторських висновків.*

У ході дослідження увагу акцентовано на тому, що адміністративні правопорушення, вчинені посадовими особами органів публічного управління, характеризуються власним видовим поділом. Проте у науці сучасного адміністративного права України відсутня єдина класифікація таких правопорушень. Водночас, ґрунтуючись на наукових підходах щодо виокремлення критеріїв для класифікації адміністративних правопорушень, висвітлених як вітчизняними, так і зарубіжними фахівцями сфери адміністративного права, а також, використовуючи норми чинного адміністративного законодавства, запропоновано адміністративні правопорушення посадових осіб органів публічного управління виокремити залежно від: нормативно-правового акта, яким передбачено адміністративне правопорушення посадових осіб органів публічного управління; ступеня суспільної небезпеки; характеру заподіяної шкоди; об'єкта посягання; специфіки суб'єкта; змісту об'єктивної сторони; характеру суб'єктивної сторони. Зауважено, що за вчинення адміністративних правопорушень до посадових осіб органів публічного управління застосовуються адміністративні стягнення відповідно до чинного законодавства України. У висновках зазначено про те, що, класифікуючи адміністративні правопорушення посадових осіб органів публічного управління, потрібно зважити на наявність у них як спільних, так і відмінних ознак.

Ключові слова: *адміністративні правопорушення, адміністративні правопорушення посадових осіб органів публічного управління, адміністративні стягнення, органи публічного управління, посадові особи органів публічного управління.*

Аннотация. *Статья посвящена рассмотрению вопроса об административных правонарушениях должностных лиц органов публичного управления, в частности их административно-правовой характеристики. Это осуществлено на основе научных подходов к изучению административных правонарушений и их классификации, с учетом норм действующего законодательства Украины. Проанализированное стало основой для классификации административных правонарушений должностных лиц органов публичного управления и для формулирования авторских выводов.*

В ходе исследования внимание акцентировано на том, что административные правонарушения, совершенные должностными лицами органов публичного управления, характеризуются собственным видовым делением. Однако в науке современного административного права Украины отсутствует единая классификация таких правонарушений. В то же время, основываясь на научных подходах относительно выделения критериев для классификации административных правонарушений, освещенных как отечественными, так и зарубежными специалистами сферы административного права, а также, используя нормы действующего административного законодательства, предложено административные правонарушения должностных лиц органов публичного управления выделить в зависимости от: нормативно-правового акта, которым предусмотрено административное правонарушение должностных лиц органов публичного управления; степени общественной опасности; характера причиненного вреда; объекта посягательства; специфики субъекта; содержания объективной стороны; характера субъективной стороны. Замечено, что за совершение административных правонарушений к должностным лицам органов публичного управления применяются административные взыскания в соответствии с действующим законодательством Украины. В выводах замечено о том, что, классифицируя административные правонарушения должностных лиц органов публичного управления, нужно учитывать наличие в них как общих, так и отличительных признаков.

Ключевые слова: *административные правонарушения, административные правонарушения должностных лиц органов публичного управления, административные взыскания, органы публичного управления, должностные лица органов публичного управления.*

Summary. *The article deals with the issue of administrative offenses of public administration officials, in particular their administrative and legal characteristics. This is done on the basis of scientific approaches to the study of administrative offenses and their classification, taking into account the norms of the current legislation of Ukraine. The analysis became the basis for the classification of administrative offenses by public administration officials and for formulating the author's conclusions.*

The study emphasizes that administrative offenses committed by public administration officials are characterized by their own species division. However, in the science of modern administrative law of Ukraine there is no single classification of such offenses. At the same time, based on scientific approaches to the selection of criteria for the classification of administrative offenses, covered by both domestic and foreign experts in the field of administrative law, and, using the rules of the current administrative legislation, administrative offenses of public officials are proposed: an act that provides for an administrative offense by public administration officials; the degree of public danger; the nature of the damage caused; the object of the encroachment; the specifics of the subject; the content of the objective side; the subjective nature of the subject. It is noted that administrative penalties are applied to the officials of public administration officials for committing administrative offenses in accordance with the current legislation of Ukraine. The findings state that, when classifying administrative offenses by public administration officials, one must take into account whether they have both common and distinct features.

Key words: *administrative offenses, administrative offenses of public administration officials, administrative penalties, public administration officials, public administration officials.*

Постановка проблеми. Розбудова в Україні правової держави потребує належного виконання закону та дотримання взаємоповаги усіма її громадянами та іншими особами, які перебувають на її території. Сьогодні особливо гостро актуалізувалось питання «прозорості» професійної діяльності, здійснюваної державною владою на усіх її рівнях, а вчинення правопорушень її посадовими особами передбачає притягнення винних до відповідальності. У сфері публічного управління неодноразово вчинено адміністративні правопорушення посадовими особами органів публічного управління, які, порівняно із злочинами хоча й мають нижчу суспільну небезпеку та суспільну шкоду, проте наявні негативні наслідки щодо їх сприйняття громадянами у суспільстві. Зважаючи на те, що склади таких правопорушень хоча й визначено у Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП), однак залишаються несистематизованими їхні види. Це свідчить про потребу опрацювання даної проблеми на науковому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потрібно зазначити, що науковою спільнотою неодноразово розглядались питання щодо притягнення до адміністративної відповідальності посадових осіб органів публічного управління. Загальновідомо, що підста-

вою для цього є вчинення ними адміністративних правопорушень. Власне види таких правопорушень хоча й можна визначити із ст. 14 КУпАП, однак їх перелік не є вичерпними. Тому, беручи це до уваги, а також висновки, до яких прийшли вчені в галузі адміністративного права, вважаємо, що ґрунтовний аналіз видів адміністративних правопорушень, вчинених посадовими особами органів публічного управління, сприятиме в подальшому кращому розумінню сутності профілактики цих правопорушень.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у з'ясуванні видів адміністративних правопорушень посадових осіб органів публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Адміністративні правопорушення, які вчиняються посадовими особами органів публічного управління у сучасному українському суспільстві характеризуються різноманітністю та динамічністю. Проте у науці сучасного адміністративного права України відсутня єдина класифікація таких правопорушень. Тому дане питання є актуальним та потребує комплексного опрацювання за допомогою пошуку критеріїв, які становлять основу класифікації адміністративних правопорушень, вчинених посадовими особами органів публічного управління. Водночас, ґрунтуючись на наукових підходах щодо поділу адміністративних правопорушень, запропонованих як вітчизняними [1, с. 75–76; 2, с. 51–53; 3, с. 54–55], так і зарубіжними [4, с. 78–81; 5, с. 31–33] фахівцями сфери адміністративного права, а також, використовуючи норми чинного адміністративного законодавства, пропонуємо адміністративні правопорушення посадових осіб органів публічного управління класифікувати залежно від:

1) нормативно-правового акта, яким передбачено адміністративне правопорушення посадових осіб органів публічного управління, а саме у: а) кодексах, зокрема, КУпАП [6], в якому закріплено найширший перелік протиправних діянь органів публічного управління, за які посадові особи притягуються до адміністративної відповідальності, Бюджетному кодексі України [7] та інших; б) законах України, зокрема: «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 р. [8], «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. [9], «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. [10], «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. [11], «Про державну службу» від 10.12.2015 р. [12] та інші; в) підзаконні нормативно-правові акти, що мають важливе значення у правовому регулюванні діяльності органів публічного управління, серед них: укази Президента України; постанови Кабінету Міністрів України; акти центральних органів виконавчої влади; акти місцевих органів публічної влади тощо;
2) ступеня суспільної небезпеки. Серед адміністративних правопорушень посадових осіб органів публічного управління можна виокремити правопорушення з: а) основним (простим) складом, який утворюють основні ознаки, що мають місце в кожному випадку вчинення проступку. Вони пом'якшують і обтяжують суспільну небезпеку діяння посадових осіб органів публічного управління; б) кваліфікованим складом. На адміністративні правопорушення посадових осіб органів публічного управління з кваліфікованим складом вказують ознаки, за наявності яких діяння може кваліфікуватися за статтею, що передбачає суворіше покарання. Ці ознаки доповнюють основні, таким чином підвищуючи суспільну небезпеку протиправного діяння посадових осіб органів публічного управління [3, с. 54–55]; в) привілейованим складом. На адміністративні правопорушення посадових осіб органів публічного управління з привілейованим складом вказують ознаки, що пом'якшують суспільну небезпеку діяння [5, с. 32];
3) характеру заподіяної шкоди. За цим критерієм адміністративні правопорушення посадових осіб органів публічного управління доцільно поділити на правопорушення з: а) матеріальним складом. Адміністративні правопорушення з матеріальним складом — це адміністративні правопорушення, які заподіюють реальну, дійсну шкоду, спричиняють настання адміністративної відповідальності. Такі правопорушення заподіюють шкоду, мають майновий характер (псування, знищення, розкрадання матеріальних цінностей), або фізичну шкоду (наприклад, заподіяння тілесних ушкоджень). Для адміністративних правопорушень з матеріальним складом характерна наявність прямого причинно-наслідкового зв'язку між заподіюваною дійсною шкодою і вчиненим протиправним діянням [5, с. 33]. До матеріальних належать склади, у яких: — міститься така ознака як настання шкідливих матеріальних наслідків діяння; — описується дія, що обов'язково спричиняє шкідливі наслідки, хоч останні законом і не названі [3, с. 55]; б) формальним складом. Адміністративне правопорушення з формальним складом реальних шкідливих наслідків не завдає. Воно пов'язане зі створенням чинників і умов, які здатні завдати матеріальної чи фізичної шкоди і спричиняють настання адміністративної відповідальності [5, с. 33]. Отже, до формальних (термін умовний)

належать склади, в яких немає ознаки настання шкідливих матеріальних наслідків [3, с. 55];

4) об'єкта посягання. Зауважено, що об'єктом адміністративного правопорушення виступає те благо, якому завдається реальна шкода чи створюється загроза заподіяння такої шкоди. Загальним об'єктом адміністративного правопорушення є охоронювані законодавством про адміністративну відповідальність суспільні відносини. Під родовим (іноді його ще називають груповим) об'єктом адміністративного правопорушення розуміють певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною і економічною сутністю суспільних відносин, які охороняються єдиним комплексом взаємозалежних адміністративних норм. Саме за родовими об'єктами адміністративних відносин побудована Особлива частина КУпАП [13, с. 5]. Отже, за об'єктом серед адміністративних правопорушень посадових осіб органів публічного управління можна виокремити протиправні діяння щодо: а) встановленого порядку управління; б) державного і громадського порядку; в) використання навколишнього природного середовища і природних ресурсів; г) фінансів і підприємницької діяльності; д) здоров'я населення; е) інших правил, забезпечення виконання яких входить до посадових обов'язків осіб органів публічного управління;

5) специфіки суб'єкта. Посадова особа органів публічного управління є спеціальним суб'єктом у системі адміністративних правопорушень. Як спеціальному суб'єкту адміністративного правопорушення органів публічного управління їй властиві ознаки, що вказують на особливості її правового статусу і дозволяють диференціювати відповідальність [14, с. 45]. Зважимо на те, що посадові особи органів публічного управління виконують управлінські функції, тому їх, якщо вони є суб'єктами адміністративних правопорушень, вчинених у сфері публічного управління, можна виокремити залежно від займаної посади в органах: а) державної влади; б) місцевого самоврядування тощо;

6) змісту об'єктивної сторони. За цим критерієм адміністративні правопорушення поділяють на: а) триваючі, які пов'язані з тривалим, неперервним невиконанням обов'язків, передбачених правовою нормою, й припиняються або виконанням регламентованих обов'язків, або притягненням винної особи до відповідальності [14, с. 44]; б) продовжувані — це ряд ідентичних проступків, які вчиняються неодноразово з однаковою метою, формою вини, тими ж суб'єктами, способами дії і які складають у сукупності єдине правопорушення [14, с. 44]; в) вчинені повторно. Повторне адміністративне правопорушення посадових осіб органів публічного управління вчиняється особою, яка вже була піддана адміністративній відповідальності та до якої були застосовані адміністративні стягнення; г) вчинені неодноразово. Неодноразове адміністративне правопорушення — це вид адміністративного правопорушення, яке пов'язане з вчиненням однією особою однорідних адміністративних правопорушень, які передбачені однією статтею чи частиною статті відповідного закону чи КУпАП [2, с. 52–53];

7) характеру суб'єктивної сторони. За цим критерієм адміністративні правопорушення посадових осіб органів публічного управління доцільно поділити на: а) правопорушення з умисною формою вини. Умисел буває прямим і непрямим. Прямий умисел виявляється в усвідомленні правопорушником суспільно небезпечного характеру свого діяння, у передбаченні суспільно небезпечних наслідків і бажанні їхнього настання. Непрямий умисел полягає в усвідомленні правопорушником суспільно небезпечного характеру своєї дії чи бездіяльності, у передбаченні суспільно небезпечних наслідків і свідомому допущенні їх; б) правопорушення з необережною формою вини. Необережність також буває двох видів — самовпевненість і недбалість. Самовпевненість виявляється в передбаченні правопорушником можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння і легковажному розрахунку щодо їх запобігання. Недбалість виявляється в непередбаченні правопорушником можливості настання суспільно небезпечних наслідків правопорушення, хоча він міг і мав був їх передбачити [15, с. 161].

За вчинення адміністративних правопорушень до посадових осіб органів публічного управління застосовують штраф. Крім того, за діяння, вчинені посадовою особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за таке саме порушення, може накладатися як штраф (ст. 53-5 КУпАП), так і штраф з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік (ст.ст. 172-7, 172-9-2 КУпАП); штраф із конфіскацією отриманого доходу від підприємницької діяльності чи винагороди від роботи за сумісництвом (ст. 172-4 КУпАП); штраф із конфіскацією дарунка (пожертви) та з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік (ст. 172-5 КУпАП); штраф із конфіскацією доходу чи винагороди та з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік (ст. 172-6 КУпАП)

[6] тощо. Зауважено, що «заходи адміністративного стягнення відіграють важливу роль у попередженні правопорушень. За допомогою цих правових засобів забезпечується як індивідуальна, так і загальна превенція правопорушень» [16, с. 168–169].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Узагальнюючи, вважаємо, що класифікація адміністративних правопорушень посадових осіб органів публічного управління, є доволі різноманітною та розгалуженою. Однак, зазначимо, що, класифікуючи ці правопорушення потрібно зважити на наявність у них як спільних, так і відмінних ознак. Спільною ознакою таких правопорушень є протиправне діяння спеціального суб'єкта — посадової особи, — вчинення якого завдає суспільної шкоди (суспільної небезпеки). Їх відмінними ознаками можна вважати те, що: правові норми, якими визначено адміністративні правопорушення посадових осіб органів публічного управління, закріплено у різних нормативно-правових актах; правові наслідки адміністративних правопорушень посадових осіб органів публічного управління відрізняються з урахуванням суспільної небезпеки та характеру заподіяної шкоди тощо.

Література

1. Адміністративна деліктологія: сучасна модель відповідальності посадових осіб органів публічної влади: навч. посібник / С. В. Пєтков, Н. О. Армаш, Є. Ю. Соболь. Київ: КНТ, 2015. 153 с.

2. Личенко І. О. Адміністративна відповідальність посадових осіб органів місцевого самоврядування: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 160 с.

3. Кузьменко О. В. Адміністративна відповідальність: курс лекцій / за заг. ред. О. В. Кузьменко. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 568 с.

4. Андриянов В. Н. Административная ответственность в Российской Федерации: учеб. пособие. Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2013. 304 с.

5. Административная ответственность: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 030501 «Юриспруденция» / А. И. Стахов и др.; под ред. И. Ш. Килясханова, А. И. Стахова. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2007. 144 с.

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

7. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України. 2010. № 50–51. Ст. 572.

8. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07.06.1996 р. № 236/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 36. Ст. 164.

9. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. 2001, № 12. Ст. 64.

10. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради. 2014. № 49. Ст. 2056.

11. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.

12. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII // Відомості Верховної Ради. 2016. № 4. Ст. 43.

13. Адміністративна відповідальність посадових осіб органів місцевого самоврядування. Серія: Бібліотечка керівника місцевої ради / С. І. Чернов, С. В. Клименко, М. І. Тітов та інші. Харків: Фактор, 2011. 80 с.

14. Середа В. В., Кісіль З. Р., Кісіль Р. В. В. Адміністративне право: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 520 с.

15. Галунько В. В., Курило В. І., Короєд С. О. та ін. Адміністративне право України. Т. 1. Загальне адміністративне право: навч. посібник / [В. В. Галунько, В. І. Курило, С. О. Короєд, О. Ю. Дрозд, І. В. Гиренко, О. М. Єщук, І. М. Риженко, А. А. Іванищук, Р. Д. Саунін, І. М. Ямкова]; за ред. проф. В. В. Галунька. Херсон: Грінь Д. С., 2015. 272 с.

16. Матіос А. В. Адміністративна відповідальність посадових осіб. Київ: Знання, 2007. 223 с.

References

1. Pjetkov, S. V., Armash, N. O., Sobolj Je. Ju. (2015) Administratyvna deliktologhija: suchasna modelj vidpovidaljnosti posadovykh osib orghaniv publichnoji vlady: navch. posibnyk [Administrative delictology: a modern model of responsibility of public officials]. Kyiv: KNT (in Ukrainian).

2. Lychenko, I. O. (2012) Administratyvna vidpovidaljnistj posadovykh osib orghaniv miscevogho samovrjaduvannja: navch. posibnyk dlja stud. vyshh. navch. zakl. [Administrative responsibility of officials of local self-government authorities]. Lviv: Ljvivsjkyj derzhavnyj universytet vnutrishnikh sprav (in Ukrainian).

3. Kuzjmenko, O. V. (2016) Administratyvna vidpovidaljnistj: kurs lekcij / za zagh. red. O. V. Kuzjmenko [Administrative responsibility]. Kyiv: Jurinkom Inter (in Ukrainian).

4. Andriyanov, V.N. (2013) Administrativnaya otvetstvennost v Rossiyskoy Federatsii: ucheb. posobie [Administrative responsibility in the Russian Federation]. Irkutsk: Izd-vo BGUEP (in Russian).

5. Stakhov, A. I. (ed.) (2007) Administrativnaya otvetstvennost: ucheb. posobie dlya studentov vuzov, obuchayushchikhsya po spetsialnosti 030501 «Yurisprudentsiya» [Administrative responsibility]. Moscow: YuNITI-DANA: Zakon i pravo (in Russian).

6. Kodeks Ukrajiny pro administratyvni pravoporushennja (1984) [The Code of Ukraine on Administrative Offenses]. Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR, Supplement to No. 51, 1122 (in Ukrainian).

7. Bjudzhetnyj kodeks Ukrajiny (2010) [The Budget Code of Ukraine]. Information from the Verkhovna Rada of Ukraine, 50–51, 572 (in Ukrainian).

8. Pro zakhyst vid nedobrosovisnoji konkurenciji: Zakon Ukrajiny (1996) [On protection from unfair competition]. Information from the Verkhovna Rada of Ukraine, 36, 164 (in Ukrainian).

9. Pro zakhyst ekonomichnoji konkurenciji: Zakon Ukrajiny (2001) [On protection of economic competition]. Information from the Verkhovna Rada of Ukraine, 12, 64 (in Ukrainian).

10. Pro zapobighannja korupciji: Zakon Ukrajiny (2014) [On the prevention of corruption]. Information from the Verkhovna Rada, 49, 2056 (in Ukrainian).

11. Pro misceve samovrjaduvannja v Ukrajini: Zakon Ukrajiny (1997) [On local government in Ukraine]. Information from the Verkhovna Rada of Ukraine, 24, 170 (in Ukrainian).

12. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrajiny (2016) [On Public Service]. Information from the Verkhovna Rada, 4, 43 (in Ukrainian).

13. Chernov, S. I., Klymenko, S. V., Titov, M. I. (ed.) (2011). Administratyvna vidpovidaljnistj posadovykh osib orghaniv miscevogho samovrjaduvannja. Serija: Bibliotechka kerivnyka miscevoji rady [Administrative responsibility of officials of local government]. Kharkiv: Faktor (in Ukrainian).

14. Sereda, V. V., Kisilj, Z. R., Kisilj, R.V. V. (2014) Administratyvne pravo: navch. posibnyk [Administrative Law]. Lviv: LjvDUVS (in Ukrainian).

15. Ghalunjko, V. V., Kurylo, V. I., Korojed, S. O. (ed.) (2015) Administratyvne pravo Ukrajiny. T.1. Zaghaljne administratyvne pravo: navch. posibnyk. Kherson: Ghrinj D.S. (in Ukrainian).

16. Matios, A. V. (2007) Administratyvna vidpovidaljnistj posadovykh osib [Administrative responsibility of officials]. Kiev: Znannja (in Ukrainian).

УДК 351.777:504.06

Семенець Роман Юрійович
аспірант юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Семенец Роман Юрьевич
аспирант юридического факультета
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко
Semenets Roman
Postgraduate of
Taras Shevchenko National University of Kyiv

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-1-5617

ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ І УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА ЄС

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ МЕНЕДЖМЕНТ И УПРАВЛЕНИЕ ОТХОДАМИ В КОНТЕКСТЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ И ЕС

WASTE MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL POLICY OF UKRAINE AND THE EU

Анотація. *Дана стаття присвячена аналізу правового регулювання управління поводженням з відходами на основі розвитку функцій екологічного менеджменту. Поводження з відходами є однією з найвагоміших проблем, що становлять загрозу та порушують безпеку не тільки в рамках ЄС, а й усієї планети. Належне правове регулювання відносин у цій сфері дасть можливість визначити шляхи вирішення цієї проблеми, що є одним із пріоритетів європейської екологічної політики. Пріоритетність співробітництва України і ЄС у екологічній сфері щодо питання поводження з відходами випливає з Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2014 р. та має важливе значення для підвищення ефективності адаптації, інтеграційного процесу у сфері охорони довкілля в цілому. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методичних основ та розробка практичних рекомендацій з удосконалення механізму правового регулювання управління відходами шляхом впровадження екологічного менеджменту.*

Визначено особливості функціонування механізму правового регулювання поводженням з відходами в системі управління природоохоронною діяльністю, сформульовано основні принципи оптимізації і критерії його ефективності.

Проаналізовано екологічну політику ЄС в контексті екологічного менеджменту щодо поводження з відходами із розробленням рекомендацій щодо інформаційного забезпечення процесу екологічного менеджменту в контексті поводження з відходами.

На основі здійсненого в статті аналізу було зроблено висновок, що наразі перспективи впровадження і розвитку системи екологічного менеджменту на українських підприємствах є недооціненими. Видається необхідним удосконалення державної системи екологічного менеджменту щодо поводження з відходами з урахуванням позитивного досвіду держав-членів ЄС.

Ключові слова: *екологічний менеджмент, відходи, операції поводження з відходами, засоби забезпечення екологічної безпеки при поводженні з відходами, екологічна політика ЄС.*

Аннотация. *Данная статья посвящена анализу правового регулирования управления обращением с отходами на основе развития функций экологического менеджмента. Обращение с отходами является одной из наиболее значимых проблем, представляющих угрозу и нарушающих безопасность не только в рамках ЕС, но и всей планеты. Надлежащее правовое регулирование отношений в этой сфере даст возможность определить пути решения этой проблемы, что является одним из приоритетов европейской экологической политики. Приоритетность сотрудничества Украины и ЕС в экологической сфере по вопросу обращения с отходами следует из Соглашения об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом 2014 года и имеет важное значение для повышения эффективности адаптации, интеграционного процесса в сфере охраны окружающей среды в целом. Целью исследования является обоснование теоретико-методических основ и разработка практических рекомендаций по совершенствованию механизма правового регулирования управления отходами путем внедрения экологического менеджмента.*

Определены особенности функционирования механизма правового регулирования обращения с отходами в системе управления природоохранной деятельностью, сформулированы основные принципы оптимизации и критерии его эффективности.

Проанализирована экологическая политика ЕС в контексте экологического менеджмента по обращению с отходами с разработкой рекомендаций по информационному обеспечению процесса экологического менеджмента в контексте обращения с отходами.

На основе проведенного в статье анализа был сделан вывод, что в настоящее время перспективы внедрения и развития системы экологического менеджмента на украинских предприятиях являются недооцененными. Представляется необходимым совершенствование государственной системы экологического менеджмента по обращению с отходами с учетом положительного опыта государств-членов ЕС.

Ключевые слова: *экологический менеджмент, отходы, операции обращения с отходами, средства обеспечения экологической безопасности при обращении с отходами, экологическая политика ЕС.*

Summary. *This article focuses on the analysis of legal regulation of waste management based on the development of environmental management functions. Waste management is one of the most significant threats to security not only within the EU but across the globe. Proper legal regulation of relations in this area may identify ways of solving this problem, which is one of the priorities of European environmental policy. The priority of cooperation between Ukraine and the EU in the environmental field on waste management derives from the Association Agreement between Ukraine and the European Union 2014 and is important for improving the efficiency of adaptation and the integration process in the field of environmental protection as a whole. The purpose of the study is to substantiate theoretical and methodological foundations and to develop practical recommendations for improving the mechanism of legal regulation of waste management through the implementation of environmental management.*

The peculiarities of functioning of the mechanism of legal regulation of waste management in the environmental management system are determined, the basic principles of optimization and criteria of its efficiency are formulated.

The EU environmental policy in the context of environmental management is analyzed, with the development of recommendations on information support for the environmental management process.

Based on the analysis done in the article, it was concluded that the prospects for implementation and development of the environmental management system at Ukrainian enterprises are underestimated. It seems necessary to improve the national environmental management system for waste management, taking into account the positive experience of EU Member States.

Key words: *environmental management, waste, waste management operations, means of ensuring environmental safety in waste management, EU environmental policy.*

Постановка проблеми. Серед глобальних проблем сучасності однією з найактуальніших, безумовно, є така екологічна проблема як поводження з відходами. Це свідчить про те, що з розвитком науково-технічного прогресу сфери діяльності людини розширюються, збільшується вплив результатів її діяльності на навколишнє природне середовище за рахунок оволодіння джерелами енергії, розвитком виробництва. Водночас помітно збільшуються й продовжують збільшуватися величезними темпами кінцеві продукти діяльності людини, тобто те, що людина відсортовує як «відходи», що, на жаль, спричиняє викидання в навколишнє природне середовище в істотній кількості газоподібних, рідких і твердих забруднювачів [1, с. 40].

Вбачається, що позитивне вирішення цієї проблеми залежить, насамперед, від впровадження дієвих механізмів правового регулювання екологічних правовідносин з окреслених питань, особливо щодо розроблення та реалізації заходів забезпечення екологічної безпеки при поводженні з відходами у межах такого інтеграційного об'єднання як Європейський

Союз (далі — ЄС). У цьому контексті співробітництво України з ЄС у сфері поводження з відходами є завданням, що безпосередньо випливає з Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014 р. (далі — Угода про асоціацію), після підписання якої інтеграційні процеси значно посилюються. Отже, для України, яка активно інтегрується в різноманітні сфери політик та діяльності ЄС, дослідження цієї проблематики є вкрай актуальним, враховуючи, що економічна ситуація у сфері поводження з відходами має всі ознаки критичної, а законодавство України наразі не в повній мірі відповідає європейським стандартам з цих питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних та зарубіжних науковців, які досліджували проблематику екологічного менеджменту і управління відходами в контексті екологічної політики як України, так і ЄС, а також можливих варіантів запозичення та імплементації успішного європейського досвіду, можна виділити таких: Т. Л. Антонова [1], О. С. Білик [2], М. Г. Кравченко [8], М. М. Огородник [9], В. Ф. Семенов [12].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Комплексне дослідження правового регулювання екологічного менеджменту та управління відходами в ЄС та Україні дає можливість вирішити наступні задачі:

– розкриття особливостей функціонування механізму правового регулювання поводженням з відходами в системі управління природоохоронною діяльністю в ЄС та Україні, формулювання основних принципів оптимізації і критеріїв його ефективності;
– аналіз екологічної політики ЄС та України в контексті екологічного менеджменту щодо поводження з відходами;
– аргументування шляхів удосконалення державної системи екологічного менеджменту щодо поводження з відходами з урахуванням європейських стандартів і норм.

Виклад основного матеріалу. Організаційно-правові, економічні засади діяльності, пов'язаної із запобіганням або зменшенням обсягів утворення відходів, їх збиранням, перевезенням, зберіганням, сортуванням, обробленням, утилізацією та видаленням, знешкодженням та захороненням, а також з відверненням негативного впливу відходів на навколишнє середовище та здоров'я людини в України визначено чинним законодавством. Водночас, варто зазначити, що проблема відходів в Україні вирізняється особливою масштабністю [10].

В цілому, система поводження з відходами в Україні характеризується наступними тенденціями: продовжується процес накопичення відходів як у промисловому, так і побутовому секторі, що негативно впливає на стан навколишнього природного середовища і здоров'я людей; належним чином не організовано знешкодження чи локалізація небезпечних відходів, які, потрапляючи в навколишнє середовище, загрожують всьому живому; всезростаючою проблемою стає розміщення побутових відходів, що в багатьох випадках здійснюється без урахування можливих небезпечних наслідків; використання відходів як вторинної сировини значно нижче реальних можливостей через невідпрацьованість організаційно-економічних засад залучення їх у виробництво; низькою залишається дієвість організаційно-економічних інструментів, що зумовлює необхідність їх удосконалення [7].

Вбачається, що однією з причин такого стану є недостатній рівень правового забезпечення екологічної безпеки у сфері поводження з відходами, що вказує на необхідність постійної уваги цим питанням вчених-юристів та практиків. При цьому можна цілком погодитись з тим, що формування сучасної економічної системи, як в окремих країнах, так і на глобальному рівні, має виходити з перегляду пріоритетів у сфері природокористування, ресурсозбереження та вторинного ресурсокористування, а керівною ідеєю має бути розуміння взаємозв'язку між нарощуванням ресурсів і регулюванням відходів [10, с. 192].

Законодавство щодо поводження з відходами регулює суспільні відносини, що виникають з приводу утворення, збирання, заготівлі, сортування, перевезення, зберігання, перероблення, утилізації, видалення, знешкодження, захоронення відходів, а також управління, нагляду та контролю в цій галузі. Норми законодавства з питань поводження з відходами переважно зосереджені в Законі України «Про відходи». Згідно зі статтею 2 цього Закону, основні завдання законодавства про відходи полягають у визначенні основних принципів державної політики у сфері поводження з відходами, правовому регулюванні відносин щодо діяльності у цій сфері, визначенні основних умов, вимог і правил щодо екологічно безпечного поводження з відходами, а також системи заходів, пов'язаних з організаційно-економічним стимулюванням ресурсозбереження, забезпеченні мінімального утворення відходів, розширення їх використання в господарській діяльності, запобіганні шкідливому впливу відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини.

У рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС виділено окремо главу 6 «Навколишнє

середовище», де йдеться про те, що сторони розвивають і зміцнюють співробітництво з питань охорони навколишнього середовища, й таким чином сприяють реалізації довгострокових цілей сталого розвитку і зеленої економіки. Угода про асоціацію (ст. 361) передбачає наступне: «Співробітництво має на меті збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища, захист громадського здоров'я, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів та заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього середовища, interalia, у таких сферах: ...е) управління відходами та ресурсами».

Проте, питання поводження з відходами Угода про асоціацію торкається лише частково. Виходячи із змісту ст. 363 Угоди про асоціацію, поступове наближення законодавства України до права та політики ЄС у сфері охорони навколишнього природного середовища здійснюється відповідно до Додатка XXX до вказаної Угоди (далі — Додаток до Угоди), яким передбачено певні заходи у сфері управління відходами та ресурсами. У зазначеному Додатку до Угоди окрему увагу приділено питанню управління відходами. Очевидно те, що використана категорія «відходи» стосується всіх видів відходів, у тому числі і побутових. Варто звернути увагу на те, що у цьому Додатку чітко визначений перелік Директив ЄС, у відповідності із якими має бути адаптоване національне законодавство України у сфері управління відходами, та зокрема побутовими, та визначені конкретні напрямки та строки такої адаптації.

Отже, йдеться про адаптацію наступних директив: Директива № 2008/98/ЄС про відходи; Директива № 1999/31/ЄС про захоронення відходів зі змінами і доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) № 1882/2003; Директива № 2006/21/ЄС про управління відходами видобувної промисловості та внесення змін і доповнень до Директиви № 2004/35/ЄС.

Вбачається, що для ефективної адаптації національного законодавства до законодавства ЄС в екологічній сфері, слід насамперед звернути увагу на ті ідеї, які є актуальними для ЄС у сфері охорони навколишнього середовища в цілому та у сфері поводження з відходами зокрема. Так, на підставі аналізу тексту Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а зокрема, ст.ст. 360 та 361 можна зробити висновок про актуальність наступних ідей та принципів в екологічній політиці ЄС: ідеї збереження, захисту та поліпшення якості навколишнього природного середовища; ідеї захисту здоров'я людини; ідеї розсудливого, раціонального та бережливого використання природних ресурсів; ідеї спільного вирішення регіональних та глобальних екологічних проблем тощо [11, с. 35–43].

В цілому, адаптація законодавства України до законодавства ЄС у сфері управління відходами передбачає:

1) підготовку планів щодо управління відходами згідно із п'ятиетапною ієрархією відходів та програм щодо попередження утворення відходів;
2) встановлення механізму повного покриття витрат згідно з принципом «забруднювач платить» та принципом розширеної відповідальності виробника;
3) встановлення дозвільної системи для установ та підприємств, що здійснюють операції з видалення чи утилізації відходів, з особливими зобов'язаннями щодо управління небезпечними відходами;
4) запровадження реєстру установ і підприємств, які здійснюють збір та транспортування відходів;
5) встановлення системи процедур подачі заяв та надання дозволів, а також щодо процедур прийняття відходів;
6) встановлення процедур контролю та моніторингу під час функціонування та закриття полігонів, а також процедур подальшого догляду після закриття з метою забезпечення їх знешкодження;
7) впровадження планів очистки існуючих місць захоронення;
8) забезпечення необхідної обробки відповідних відходів перед їх захороненням, а зокрема направленням на полігони та сміттєсховища тощо [8, с. 149–157].

При цьому, варто звернути увагу на те, що існують і інші Директиви ЄС, які пов'язані із управлянням відходами, у тому числі і побутовими. Зокрема, мова йде про: Директиву № 2000/76/ЄС щодо спалювання відходів від 04 грудня 2000 р.; Директиву № 1999/31/ЄС щодо захоронення полігонів від 26 квітня 1999 р.; Директиву № 2004/12/ЄС про упаковку та відходи пакування від 20 грудня 1994 р. тощо. Очевидно те, що вимоги цих Директив ЄС також мають враховуватися в процесі адаптації законодавства України до законодавства ЄС у сфері управління відходами.

Відходи, які підлягають вторинній переробці (скло, полімери, папір та інші), повинні збиратися окремо та передаватися на утилізацію. Існуюча в Україні практика поводження з твердими побутовими відходами (далі — ТПВ) не забезпечує захист населення і навколишнього природного середовища від шкідливого їх впливу. І це є загальнодержавною проблемою. Площі забруднення твердими побутовими відходами щорічно зростають, але ж більше

40% їх складу — це цінні компоненти: пластик, поліетилен, папір, скло, метал, які вивозяться на сміттєзвалище без сортування та відбору. І якщо змішані відходи — це сміття, то роздільно зібрані відходи — це ресурси, тобто такий матеріал, з якого можна виробити нові корисні речі. Впровадження інноваційної моделі щодо сортування ТПВ дозволяє відправляти вторинну сировину на переробку, адже це найбільш ефективний метод утилізації відходів [5].

Зазначимо, що система екологічного менеджменту в Україні визначається, формується і регламентується Законом України «Про охорону навколишньої природного середовища» від 25.05.1991 р. (зі змінами і доповненнями). Як зауважується в юридичній літературі, сьогодні мотивація впровадження системи екоменеджменту за кордоном та в Україні значно відрізняється: для Заходу — це усвідомлене бажання підвищити свій імідж і увійти в число лідерів на ринку, що дає додаткові шанси одержати гарантію банку на кредит (позичку); в Україні — прагнення підприємства одержати в законодавчому порядку систему пільг (в оподатковуванні, кредитуванні, інвестуванні, соціальних програмах) [3, с. 524]. Отже, можна констатувати, що екологічний менеджмент має значні перспективи для розвитку, які сприяють забезпеченню природними ресурсами та отриманню прибутку від підвищення ефективності управлінської діяльності.

Видається доцільним спочатку визначити сутність терміну «екологічний менеджмент». Так, згідно з економічним словником, екологічний менеджмент — система управління навколишнім середовищем (система екологічного менеджменту — СЕМ), що включає організаційну структуру, діяльність із планування, обов'язки, відповідальність, досвід, методи, методики, процеси і ресурси для розробки, здійснення й аналізу екологічної політики [2, с. 49–64]. Зауважимо, що на відміну від управління, екологічний менеджмент — це ринково орієнтований механізм, а не інструмент державного управління. Метою екологічного менеджменту є пошук забезпечення найбільш конкурентоздатних рішень у сфері керування природоохоронною діяльністю. Своєю чергою, предметом екологічного менеджменту є природоохоронні та ресурсозберігаючі напрями діяльності підприємства, а також виготовлення продукції або послуг. При цьому, метою екологічного менеджменту є мінімізація негативних впливів діяльності на навколишнє природне середовище [9, с. 440–444].

Щодо термінології у вітчизняній екологічній доктрині поняття «екологічний менеджмент» трактується по-різному, у зв'язку з чим з'явилися певні непорозуміння щодо розмежування цього терміну з поняттям «екологічне управління».

Слід констатувати, що чинне законодавство України про екологічний менеджмент розвинуте недостатньо. Наразі правове регулювання екологічного менеджменту здійснюється в двох напрямках: а) визначення еколого-правового статусу суб'єктів екологічно небезпечної діяльності; б) впровадження систем екологічного менеджменту. Як слушно зазначається в юридичній літературі, істотним недоліком першого напряму правового регулювання є розкиданість правових приписів щодо здійснення екологічного менеджменту в численних актах екологічного законодавства: у Земельному, Водному, Лісовому кодексах, Законах України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про відходи», «Про охорону атмосферного повітря» та ін. Натомість, кожен із зазначених законів визначає окремі аспекти екологічного менеджменту підприємства, або порядок застосування окремих заходів екологічного менеджменту (статистична екологічна звітність, екологічний облік, інформування, оцінка екологічного впливу тощо). В результаті, така ситуація призводить до неефективності екологічного законодавства України в контексті здійснення екологічного менеджменту підприємств.

Інший напрям правового регулювання — впровадження систем екологічного менеджменту на підприємствах, установах, організаціях. Наразі чинне законодавство України передбачає три форми системи екологічного менеджменту: а) система екологічного менеджменту щодо забезпечення екологічної безпеки підприємств згідно ДСТУ 3273-95. Безпечність промислових підприємств. Загальні положення та вимоги; б) система екологічного менеджменту відповідно до міжнародного стандарту ДСТУ ІСО 14001-97. Системи управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови що до їх застосування; в) система екологічного менеджменту, що вмонтована до системи управління якістю згідно міжнародного стандарту ДСТУ ІСО 9001-2001 [4, с. 280]. Слід зазначити, що всі стандарти, що визначають вимоги до систем екологічного менеджменту, мають рекомендаційний характер і не є обов'язковими до застосування.

Система екологічного менеджменту охоплює такі складники: екологічна служба підприємств, обізнаність персоналу, визначення показників екологічної безпечності та їх нормативів щодо шкірного джерела екологічної небезпеки, врахування середовища розташування підприємства, рівня його технологій, ресурсоспоживання, оцінка рівня екологічної безпеки, механізм реагування на екологічні аварії,

планування заходів екологічної безпеки, постійний контроль за роботою системи, застосування заходів щодо поліпшення роботи системи менеджменту екологічної безпеки.

Незважаючи на те, що державна політика схиляється до надання переваг підприємствам, що впровадили систему екологічного менеджменту, в Україні цей напрямок розвинутий вкрай слабко. Так, система екологічного менеджменту відповідно до цього стандарту передбачає: 1) формування та підтримання екологічної політики підприємства; 2) визначення і виконання вимог екологічного законодавства; 3) наявність організаційної структури екологічного управління; 4) визначення екологічних аспектів діяльності підприємства та вимірювання екологічних показників функціонування системи; 5) розробку екологічних програм для планування екологічних заходів; 6) визначення процедури здійснення екологічно небезпечних робіт; 7) підготовку персоналу для знання процедур системи та ін.

В процесі виробництва підприємство забруднює такі компоненти навколишнього середовища, як: атмосферне повітря, ґрунт, водні об'єкти та біосферу, що призводить до витрат на сплату компенсацій за забруднення окремих об'єктів навколишнього середовища. Слід зауважити, що за сучасних технологій термін «відходи» починає «старіти»: вся сировина, що надходить на підприємство, так чи інакше має бути використана. При комплексній переробці сировини весь її баланс в обсязі 92–95% від загальної кількості — це напівфабрикати певної кондиції: основна продукція і вторинна сировина, або відходи. В кожному окремому випадку кількість відходів по відношенню до вихідної сировини різна і знаходиться в прямій залежності від глибини її переробки.

Крім того, вбачається, що з метою підвищення ефективності управлінських рішень у сфері екологічного менеджменту доцільно запровадити комплексну систему моніторингу, спрямовану на відстеження і контроль за екологічним станом довкілля. Видається доцільним також розробити державну програму здійснення структурної перебудови та екологізації економіки за інноваційною моделлю.

Таким чином, слід констатувати, що наразі перспективи впровадження і розвитку системи екологічного менеджменту на українських підприємствах є недооціненими. Використання екологічного менеджменту як додаткового інструменту до існуючого екологічного контролю з боку органів державної влади створить умови для оптимального використання ресурсів, вирішить проблеми якості продукції, безпеки персоналу та охорони навколишнього природного середовища, сприятиме розвитку додаткових можливостей для підприємства в цілому, підвищить ефективність менеджменту якості й загальної системи управління.

У контексті наближення екологічного законодавства України до стандартів ЄС у сфері управління (поводження) відходами, на нашу думку, доцільно визначити: а) які саме законодавчі акти ЄС у сфері поводження з відходами будуть найбільш корисними орієнтирами для України, і б) які нормативні акти визначать концепції і підходи, що стосуються ключових термінів та інструментів екологічної політики, що потребують реформування відповідно до урядових політичних документів. Важливо, щоб пропоновані механізми були спрямовані на вирішення питань, які визначені як пріоритетні самим Урядом України, а не урядами ЄС або третіх країн.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що законодавство України, а також державна політика в сфері екологічного менеджменту потребує вдосконалення. В ході цієї діяльності доцільним є здійснити систематизацію законодавства для розробки злагодженої системи регулювання екологічного менеджменту. Основну увагу при цьому доцільно приділити забезпеченню механізмів і принципів екологічного управління в ЄС, які зможуть допомогти у формуванні правового підґрунтя для проведення аналогічних реформ в Україні.

Література

1. Антонова Т. Л. Адміністративно-правове регулювання поводження з відходами [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 — Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Т. Л. Антонова; кер. роботи О. В. Кузьменко; офіц. опон.: Т. О. Мацелик, А. М. Соцький; Нац. акад. внутр. справ. Київ: [б. в.], 2017. 244 с. С. 40.

2. Білик О. С. Екологічний менеджмент на промислових підприємствах: зміст та сутність поняття // № 12 (106) 2012. Энергосбережение • Энергетика • Энергоаудит. С. 49–64.

3. Васюкова Т. Г. Екологія / Т. Г. Васюкова, О. І. Ярошева. [Підручник]. К.: Конкорд, 2009. 524 с.

4. Галушкіна Т. П. Экономические инструменты экологического менеджмента: теория и практика: Монография. — Одесса: ИПРиЭЭИ НАН Украины, 2000. 280 с.

5. Державна екологічна інспекція у Вінницькій області / Офіційний веб-портал. URL: http://www.vindei.gov.ua/do-vidoma/vazhlivo-znaty/z-pochatku-2018-roku-bude-zaboroneno-zaxoronennya-neobroblenix-pobutovix-v%D1%96dxod%D1%96v.html

6. Інституційний розвиток сфери поводження з відходами в Україні: на шляху європейської інтеграції / В. С. Міщенко, В. С. Маковецька, Т. Л. Омельяненко. К.: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2013. 192 с.

7. Концепція загальнодержавної програми поводження з відходами (проект) // Український журнал «Економіст». 2012. URL: http://ua-ekonomist.com/13-koncepcyazagalnoderzhavnoyi-programi-povodzhennya-z-vdhodami.html

8. Кравченко М. Г. Управління побутовими відходами: європейські вимоги та українські реалії / М. Г. Кравченко // Eurasian Academic Research Journal. 2016. № 6. С. 149–157.

9. Огородник М. М., Новак У. П. Тенденції розвитку екологічного Аудиту як інструмента системи екологічного менеджменту // Вісник національного університету «Львівська політехніка». 2009. № 647 (76). С. 440–444.

10. Проблеми права екологічної безпеки: навч. посіб. / М. В. Краснова, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкова [та ін.]; під заг. ред. М. В. Краснової та Р. С. Кіріна; відп. ред. В. І. Андрейцев; МОН України; Київ. нац. ун-т, Нац. гірн. ун-т. Дніпро: НГУ, 2016. 575 с.

11. Рівень відповідності законодавства України законодавству ЄС у сфері поводження з побутовими відходами / М. Г. Кравченко // Журнал східноєвропейського права. 2016. № 30. С. 35–43.

12. Семенов В. Ф. Екологічний менеджмент / В. Ф. Семенов. К.: Лібра, 2004. 407 с.

References

1. Antonova T. L. Administratyvno-pravove rehuliuvannia povodzhennia z vidkhodamy [Tekst]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 — Administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo / T. L. Antonova; ker. roboty O. V. Kuzmenko; ofits. opon.: T. O. Matselyk, A. M. Sotskyi; Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv: [b.v.], 2017. 244 s. S. 40.

2. Bilyk O. S. Ekologhichnyj menedzhment na promyslovykh pidpryjemstvakh: zmist ta sutnistj ponjattja // No 12 (106). 2012. Energhosberezhenye • Energhetyka • Energhoaudyt. S. 49–64.

3. Vasiukova T. H. Ekolohiia / T. H. Vasiukova, O. I. Yarosheva. [Pidruchnyk]. K.: Konkord, 2009. 524 s.

4. Halushkina T. P. Эkonomycheskye ynstrumentы эkolohycheskoho menedzhmenta: teoryia y praktyka: Monohrafyia. — Odessa: YPRyЭЭY NAN Ukraynы, 2000. 280 s.

5. Derzhavna ekolohichna inspektsiia u Vinnytskii oblasti / Ofitsiinyi veb-portal. URL: http://www.vindei.gov.ua/do-vidoma/vazhlivo-znaty/z-pochatku-2018-roku-bude-zaboroneno-zaxoronennya-neobroblenix-pobutovix-v%D1%96dxod%D1%96v.html

6. Instytutsiinyi rozvytok sfery povodzhennia z vidkhodamy v Ukraini: na shliakhu yevropeiskoi intehratsii / V. S. Mishchenko, V. S. Makovetska, T. L. Omelianenko. K.: DU «Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannia ta staloho rozvytku NAN Ukrainy», 2013. 192 s.

7. Kontseptsiia zahalnoderzhavnoi prohramy povodzhennia z vidkhodamy (proekt) // Ukrainskyi zhurnal «Ekonomist». 2012. URL: http://ua-ekonomist.com/13-koncepcyazagalnoderzhavnoyi-programi-povodzhennya-z-vdhodami.html

8. Kravchenko M. H. Upravlinnia pobutovymy vidkhodamy: yevropeiski vymohy ta ukrainski realii / M. H. Kravchenko // Eurasian Academic Research Journal. 2016. № 6. S. 149–157.

9. Ohorodnyk M. M., Novak U. P. Tendentsii rozvytku ekolohichnoho Audytu yak instrumenta systemy ekolohichnoho menedzhmentu // Visnyk natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». 2009. № 647 (76). S. 440–444.

10. Problemy prava ekolohichnoi bezpeky: navch. posib. / M. V. Krasnova, H. I. Baliuk, A. H. Bobkova [ta in.]; pid zah. red. M. V. Krasnovoi ta R. S. Kirina; vidp. red. V. I. Andreitsev; MON Ukrainy; Kyiv. nats. un-t, Nats. hirn. un-t. Dnipro: NHU, 2016. 575 s.

11. Riven vidpovidnosti zakonodavstva Ukrainy zakonodavstvu YeS u sferi povodzhennia z pobutovymy vidkhodamy / M. H. Kravchenko // Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava. 2016. № 30. S. 35–43.

12. Semenov V. F. Ekolohichnyi menedzhment / V. F. Semenov. K.: Libra, 2004. 407 s.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.171: 341.217(4)

Костюченко Ярослав Миколайович
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри порівняльного і європейського права
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Костюченко Ярослав Николаевич
кандидат юридических наук,
докторант кафедры сравнительного и европейского права
Институт международных отношений
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко
Kostyuchenko Yaroslav
PhD in Law, PhD Student of the Department of Comparative and European Law
Institute of International Relations of
Taras Shevchenko National University of Kyiv

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-1-5594

ВПЛИВ ПРИНЦИПУ ПРОЗОРОСТІ НА ВЗАЄМОВІДНОСИНИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

ВЛИЯНИЕ ПРИНЦИПОВ ПРОЗРАЧНОСТИ НА ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ УКРАИНОЙ И ЕС

THE IMPACT OF TRANSPARENCY ON MUTUAL RELATIONS BETWEEN UKRAINE AND THE EU

Анотація. *Одним із стратегічних партнерів Євросоюзу є Україна, яка декларує прагнення всебесторонньої інтеграції в цей міжнародний правовий інститут. Вагомим кроком у питаннях взаємодії між Україною та ЄС є Угода про асоціацію, ратифікована у 2014 році, а надважливим чинником у їх співпраці є дотримання принципу прозорості. У рамках транскордонного співробітництва транспарентності може надаватися роль правового інституту і створеного на його базі правового режиму, складеного з комплексу правових відносин стосовно доступності різноманітних інформаційних суб'єктів. Принцип прозорості є одним із засадничих принципів Європейського Союзу як об'єднання sui generis. Водночас на поняття «прозорість» можна дивитись із різних точок зору – як з економічної (питання прозорості в торгівлі), так і з політико-правової (прозорість інституцій та процесів прийняття рішень).*

Стратегічний орієнтир, на який скерований державно-правовий розвиток України можна схарактеризувати як інтеграцію до європейського політичного, економічного та гуманітарного простору. З політико-правового погляду, співпрацю з ЄС можна вважати такою, що сприяє поглибленню демократії та повазі до людських прав, вдосконаленню національної законодавчої бази. Через це різноманітні напрямки роботи, що провадить Євросоюз, як найвпливовіше інтеграційне об'єднання держав Європи, за традицією, викликає великий науковий інтерес серед вітчизняних та зарубіжних науковців правових сфер, таких, як міжнародне, конституційне право, теорія держави і права. Відносини нашої держави з ЄС від перших декларацій політичного та підтримки технічного і фінансового характеру з боку ЄС стали співробітництвом, що займається широким колом питань у різноманітних галузях, залучаючи значну кількість урядовців, партнерів, окремих громадян та ін. Саме у рамках транскордонного співробітництва транспарентності може надаватися роль правового інституту і створеного на його базі правового режиму, складеного з комплексу правових відносин стосовно доступності різноманітних інформаційних суб'єктів. Безперешкодне їхнє зацікавлення у повноті і достовірності даних (зрозуміла річ, враховуючи елементи доступності певною мірою і за деяких умов).

Ключові слова: *прозорість, Угода про асоціацію, зона вільної торгівлі, Євросоюз, право Європейського Союзу.*

Аннотация. *Одним из стратегических партнеров Евросоюза является Украина, которая декларирует стремление всбесторонньои интеграции в этот международный правовой институт. Важным шагом в вопросах взаимодействия между Украиной и ЕС Соглашение об ассоциации, ратифицированная в 2014 году, а самым важным фактором в их сотрудничества является соблюдение принципа прозрачности. В рамках трансграничного сотрудничества транспарентности может предоставляться роль правового института и созданного на его базе правового режима, составленного из комплекса правовых отношений относительно доступности различных информационных субъектов. Принцип прозрачности является одним из основополагающих принципов Европейского Союза как объединения sui generis. В то же время на понятие «прозрачность» можно смотреть с разных точек зрения – как с экономической (вопрос прозрачности в торговле), так и с политико-правовой (прозрачность институтов и процессов принятия решений).*

Стратегический ориентир, на который направлен государственно-правовое развитие Украины можно охарактеризовать как интеграцию в европейское политического, экономического и гуманитарного пространства. С политико-правовой точки зрения, сотрудничество с ЕС можно считать что способствует углублению демократии и уважении к человеческим правам, совершенствованию национальной законодательной базы. Поэтому различные направления работы, проводит Евросоюз, как влиятельное интеграционное объединение государств Европы, по традиции, вызывает большой научный интерес среди отечественных и зарубежных ученых правовых сфер, таких, как международное, конституционное право, теория государства и права. Отношения нашего государства с ЕС от первых деклараций политического и поддержки технического и финансового характера со стороны ЕС стали сотрудничеством, занимающейся широким кругом вопросов в различных областях, привлекая большое количество чиновников, партнеров, отдельных граждан и др. Именно в рамках трансграничного сотрудничества транспарентности может предоставляться роль правового института и созданного на его базе правового режима, составленного из комплекса правовых отношений относительно доступности различных информационных субъектов. Беспрепятственное их интерес в полноте и достоверности данных (разумеется, учитывая элементы доступности определенной мере и при некоторых условиях).

Ключевые слова: *прозрачность, Соглашение об ассоциации, зона свободной торговли, Евросоюз, право Европейского Союза.*

Summary. *One of the strategic partners of the European Union is Ukraine, which declares its desire for comprehensive integration into this international legal institute. An important step in the EU-Ukraine cooperation is the Association Agreement ratified in 2014, and compliance with the principle of transparency is a crucial factor in their cooperation. Within the framework of cross-border cooperation, transparency can be given to the role of a legal institute and a legal regime created on its basis, composed of a complex of legal relations regarding the accessibility of various information subjects. The principle of transparency is one of the fundamental principles of the European Union as a sui generis association. At the same time, the concept of «transparency» can be viewed from different points of view – both from the economic (the issue of transparency in trade) and from the political and legal (transparency of institutions and decision-making processes).*

The strategic guideline for which the state-legal development of Ukraine can be characterized as integration into the European political, economic and humanitarian space. From a political and legal point of view, cooperation with the EU can be considered as contributing to the deepening of democracy and respect for human rights, the improvement of the national legislative framework. Because of this, the various areas of work that the European Union, as the most influential integration association of the states of Europe, traditionally arouse great scientific interest among domestic and foreign scholars in the legal fields, such as international, constitutional law, theory of state and law. Our country's relations with the EU since the first political and technical and financial declarations by the EU have become co-operation on a wide range of issues in various fields, involving a significant number of government officials, partners, individual citizens and others. It is within the framework of cross-border cooperation that transparency can play the role of a legal institute and a legal regime created on its basis, composed of a complex of legal relations regarding the accessibility of various information subjects. Their interest in the completeness and authenticity of the data is unimpeded (of course, given the elements of accessibility to some extent and under certain conditions).

Key words: *transparency, Association Agreement, free trade area, European Union, European Union law.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах Європейський Союз є одним із провідних світових гравців, найбільшим торговим та економічним блоком на міжнародній арені. За своїми цілями і правовою структурою ЄС не має аналогів у міжнародному співтоваристві. З огляду на це, від самого початку свого існування ЄС надавав великого значення співпраці з іншими суб'єктами міжнародного права, особливо в економічній сфері. Одним із стратегічних партнерів Євросоюзу є Україна, яка декларує прагнення всбесторонньої інтеграції в цей міжнародний правовий інститут. Вагомим кроком у питаннях

взаємодії між Україною та ЄС є Угода про асоціацію, ратифікована у 2014 році, а надважливим чинником у їх співпраці є дотримання принципу прозорості. Прозорість — це одна із ґрунтовних засад, на яких побудовано Європейський Союз як об'єднання sui generis. В той же час на поняття «прозорості» можна поглянути під різними кутами — як в економічному розрізі (прозорість у торгівельних відносинах), так і в політико-правовому (прозорість інституцій та процесів прийняття рішень).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню принципу «прозорості» в сучасних відносинах між Україною та ЄС у своїй діяльності виявляють науковий інтерес такі закордонні вчені як Афонін Е. [1], Гунін Д. [3], Кошова О. [4], Муравйов В., Березовська І. [5], Пашковська М. [6], Співак Д. [8] та багато ін.

Проблематика прозорості віднедавна стала й наріжним каменем сучасної юриспруденції. У зв'язку з цим вчені мають визначити, як можна вирішити це питання в Україні, врахувавши міжнародний досвід. Через це першочергове завдання полягає в тому, щоб дослідити відповідну категорію, проаналізувавши підходи до тлумачення поняття, виокремити ознаки та з'ясувати її сутність задля імплементації всього віднайденого до національного законодавства.

Метою статті є наукове обґрунтування онтологічних засад врахування принципу транспарентності у співпраці з ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У зв'язку з державно-правовими реформами, завдяки яким Україна адаптується для долучення до європейського співтовариства, постають важливі завдання, які має вирішити національна наука. Прозорість є одним із беззаперечних принципів, без яких не може існувати правова державність, утверджуватися конституціоналізм та функціонувати верховенство права на території Європи. Зважаючи на сказане, можемо зауважити, що українська юридична наука зіткнулася з питанням необхідності створити наукову основу, щоб надалі імплементувати до національного законодавства категорію «прозорості».

Принцип прозорості є однією з головних засад, на яких базується Угода про асоціацію між Євросоюзом та нашою країною. Прозорість передбачає, що будуть відкритими процедури ухвалення рішень, що має підвищити відповідальність за реалізацію цього процесу. Фактор прозорості є надзвичайно важливим для того, щоб спільні цінності, які лежать в основі співпраці Європейського Союзу та України, стали об'єктом відданості: наявність поваги до принципів демократії, верховенства права, належного урядування, людських прав і основоположних свобод, а також збереження засад, на яких стоїть вільна ринкова економіка.

Стратегічний орієнтир, на який скерований державно-правовий розвиток України можна схарактеризувати як інтеграцію до європейського політичного, економічного та гуманітарного простору. З політико-правового погляду, співпрацю з ЄС можна вважати такою, що сприяє поглибленню демократії та повазі до людських прав, вдосконаленню національної законодавчої бази. Через це різноманітні напрямки роботи, що провадить Євросоюз, як найвпливовіше інтеграційне об'єднання держав Європи, за традицією, викликає великий науковий інтерес серед вітчизняних та зарубіжних науковців правових сфер, таких, як міжнародне, конституційне право, теорія держави і права. Відносини нашої держави з ЄС від перших декларацій політичного та підтримки технічного і фінансового характеру з боку ЄС стали співробітництвом, що займається широким колом питань у різноманітних галузях, залучаючи значну кількість урядовців, партнерів, окремих громадян та ін.

28 країн, що є учасниками ЄС, були об'єднаними до Євросоюзу, долучаючи ряд власних знань, ресурсів і свою долю, задля того, щоб сформувати простір, який би був осередком, де панує стабільність, демократія та сталий розвиток, з одночасним утвердженням культурного різноманіття, толерантності та індивідуальних свобод. ЄС розділяються власні здобутки і норми для країн та людей поза його кордонами.

Верховною Радою України та Європейським парламентом 16 вересня 2014 р. була ратифікована Угода про асоціацію між ЄС та Україною. Підписування політичного та економічного аспекту Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом — це поглиблений формат відносин між ними, адже вперше Україною бралася участь у саміті як країни, якою укладена Угода про асоціацію з ЄС.

Під час підписання Угоди про асоціацію від 27 червня 2014 року Президентом України та під час її ратифікації 16 жовтня 2014 року Верховною Радою України було зроблено відповідні заяви, що Україна розглядає укладення Угоди про асоціацію як черговий крок на шляху до досягнення кінцевої мети європейської інтеграції — набуття повноправного членства в Європейському Союзі. Виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом відбувається на основі затвердженого 17 жовтня 2014 року Кабінетом Міністрів України плану заходів з її імплементації на 2014–2017 роки [7].

Прозорість — це одна із ґрунтовних засад, на яких побудовано Європейський Союз як об'єднання sui generis. Водночас на поняття прозорості можна дивитись з різних кутів зору — як з економічного (питання прозорості в торгівлі), так і з політико-правового (прозорість інституцій і процесів ухвалення рішень).

Дотримання принципу прозорості у діяльності органів виконавчої влади країн ЄС є інструментами забезпечення верховенства закону, рівності європейських громадян перед законом, що надають їм можливість брати участь в управлінні на місцях. Про це свідчать відповідні акти первинного і вторинного європейського права та практична діяльність. Зокрема, у Білій книзі європейського управління надано переконливі докази того, що активний обмін інформацією між інституціями ЄС та державами-членами на основі всебічного використання принципів відкритості є запорукою зміцнення єдності країн Європейського Союзу [2].

Зараз категорію «прозорості» різні вчені трактують по-різному, через що, як не прикро, немає єдиного погляду стосовно вказаної проблематики. Так, О. Кошова вважає, що більша частина документації Організації з безпеки і співробітництва в Європі характеризується безпосереднім використанням терміну «прозорість», тоді як матеріали, пов'язані із Європейським судом з прав людини та його роботою, в основному містять поняття відкритості і публічності [4]. Виходячи із наведеної думки, ми можемо припустити, що термін «прозорість» змістовно поєднує в собі вказані дві складові.

Разом з тим варто підкреслити думку Д. Співака стосовно того, що на планеті є приблизно 20 держав, де прозорість як принцип держуправління для широкого контролю з боку громадськості закріплена в якості правового нормативу у спеціальному законодавстві [8], що свідчить про те, наскільки важливим є відповідний принцип та наскільки необхідно його імплементувати до національного законодавства.

З огляду на таке тлумачення прозорості політичного процесу і вважаючи, що у транспарентності полягає базовий функціональний принцип усіх політичних явищ, висловимо думку, що його застосування можливе у державно-владних, соціальних та інших суспільних відносинах. Отож, поняття транспарентності як категорія права — це базове (засадниче) поняття.

Також в інших державах, як уже зазначалося, прозорість теж вважається соціальним явищем — станом поінформованості (коли наявні повні, достатні та достовірні знання) щодо тої чи іншої діяльності (її об'єктів чи результатів), за допомогою якого будь-який зацікавлений суб'єкт мав би можливість повністю зрозуміти її [3].

Інші вчені також висловлюються щодо саме такого характеру терміна. Так, Е. Афонін та О. Суший солідарні в тому, що прозорість є засадною властивістю політичної влади, завдяки якій розвивається демократія, громадянське суспільство, адже відкрито діють різні владні гілки, відкрито ухвалюються рішення та активізується громадський контроль над роботою владних держструктур, а прозорістю, відкритістю, гласністю характеризується транспарентність [1].

Окрім того, варто порівняти сукупність отриманих даних із тезою М. Пашковської стосовного того, що прозорість — це засадниче явище, в якому тісно взаємозв'язані певні поняття, що окреслюють перелік форм та способів, відповідно до яких функціонують владні держоргани та місцеве самоврядування демократичної держави [6].

Зараз у суспільстві з демократичним устроєм будь-яке транскордонне співробітництво (ТКС) має потребу в режимі транспарентності.

Бо транскордонним територіям зі схрещеними культурними і цивілізаційними кодами та транскордонному співробітництву, де існує взаємодія між кваліфікаціями і компетенціями, притаманний високий виробничий і соціокультурний потенціал. Враховуючи це, саме на вільній, прозорій взаємодії має базуватися економічна експлуатація будь-якої прикордонної і транскордонної території.

Саме у рамках транскордонного співробітництва транспарентності може надаватися роль правового інституту і створеного на його базі правового режиму, складеного з комплексу правових відносин стосовно доступності різноманітних інформаційних суб'єктів. Безперешкодне їхнє зацікавлення у повноті і достовірності даних (зрозуміла річ, враховуючи елементи доступності певною мірою і за деяких умов).

Поміж режимом таємниці інформації та режимом транспарентності існує низка правових режимів, в яких поєднуються компромісні елементи обох, скомпоновані в різних випадках із різним співвідношенням. Інколи визначальну, провідну роль відіграє відкритість з елементами обмеженої доступності до відомостей, інколи, навпаки, інформаційна закритість лежить в основі.

Транскордонна транспарентність має ряд атрибутивних характеристик: фактор прозорості розглядають як технологічну характеристику транспарентності, а елемент відкритості вважають інституційною характеристикою, яка передбачає формування можливостей (із закріпленими нормами, правилами і принципами), публічність — у якості спрямованості

транспарентності, доступу до будь-яких відомостей про різні соціальні суб'єкти, та явище підзвітності, що для транспарентності є контрольною властивістю.

Принцип транспарентності кордонів дає змогу використання їхніх контактних функцій. Завдяки транспарентності у ширшому розумінні можна скласти уявлення про філософію транскордонної співпраці кожної сторони і таким чином гарантувати адекватні відносини, які мають утворюватися у двох суб'єктів (транскордонних регіонів). Транспарентність кордонів формується на базі демократичної політики країни. Вона має роль важливого елементу відкритості кожного заходу, вжитого державною владою, що створює для суспільства змогу отримати інформацію стосовно роботи владних механізмів, а також стимулює економічне зростання, підвищення конкурентоздатності і фінансову стабільність у внутрішніх, регіональних і міжнародних масштабах.

Треба зауважити, що транспарентність є вимогою, яку висувають майже всі угоди Світової організації торгівлі. Держава, яка бажає членства в СОТ, має дотримуватися транспарентності, приймаючи законодавство, пов'язане із зовнішньою торгівлею, а також реалізуючи свої адміністративні і пов'язані з торгівлею процедури. Крім того, принципи транспарентності системно використовуються у діяльності Євросоюзу з проектами транскордонної співпраці (інструментарій ідентифікації, задіяний під час створення іміджу, на наш погляд, сприяє формуванню привабливого образу ЄС і позитивного сприйняття його дій в його регіонах і в сусідніх державах, які бажають стати частиною Європейського Союзу). Їхнє використання можливе у межах транскордонного співробітництва суб'єктів, приміром, у відносинах України і Польщі.

Висновки. В основі транскордонного співробітництва має лежати транспарентність. За нинішніх умов найбільшого значення надають таким її принципам: ясності, прозорості, гласності транскордонних відносин; взаємній відповідальності сторін за здійснення зобов'язань; чіткій нормативній регламентації, завдяки якій неможливо не виконувати, затягувати підписані сторонами угоди; гарантованому єдиному доступу людей до головних соціальних благ та послуг, де б у межах транскордонного регіону вони не проживали; транспарентності дотримання дисципліни договорів як етичному критерію. Неможливе законодавче закріплення визначення транспарентності, адже вона є добровільною справою. Деяким суб'єктам через власну специфічну діяльність не вдасться бути повністю прозорими. Тому у них повинна бути змога самостійного визначення для себе ступеню такої прозорості, які дані вони можуть поширювати для необмеженого кола осіб. Межа транспарентності лежить там, де починається дія комерційної таємниці. Прийнявши спеціальний закон про транспарентність роботи владних державних структур і місцевого самоврядування, можна підвищити рівень прозорості, зрозумілості та доступності діяльності влади і, відповідно, покращити довіру до неї з боку громадськості.

Література

1. Афонін Е., Суший О. Транспарентність влади в контексті європейської інтеграції України. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/transparentnist.pdf (дата звернення 210.01.2020)

2. Біла книга. Європейське врядування / Комісія Європейських співтовариств, COM (2001) 428. Брюссель, 2001. 40 с.

3. Гунин Д. Транспарентность и тайна информации: теоретико-правовой аспект: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2008. С. 12.

4. Кошова О. Транспарентність сучасної судової влади. Філософські та методологічні проблеми права. 2015. № 1–2. С. 209–216.

5. Муравйов В., Березовська І. Правові засади функціонування зон вільної торгівлі в практиці Євросоюзу. Український часопис міжнародного права. 2012. № 3. С. 61–69.

6. Пашковська М. Поняття транспарентності в сучасній науці «Державне управління». Ефективність державного управління. 2013. Вип. 34. С. 135–143.

7. Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 № 847. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80 (дата звернення 21.01.2020)

8. Співак Д. Інститут транспарентності у діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Політологічні записки. 2011. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2011_4_48 (дата звернення 21.01.2020)

9. Free Trade Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Korea, of the other part. Official Journal. 2011. L 127/6.

References

1. Afonin E., Sushyj O. Transparentnistj vlady v konteksti jevropejsjkoji integhraciji Ukrajiny. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/transparentnist.pdf (data zvernennja 210.01.2020)

2. Bila knygha. Jevropejsjke vrjaduvannja / Komisija Jevropejsjkykh spivtovarystv, COM (2001) 428. Brjusselj, 2001. 40 s.

3. Ghunyn D. Transparentnostj y tajna ynformacyy: teoretyko-pravovoj aspekt: avtoref. dyss. ... kand. juryd. nauk. Ekaterynburgh, 2008. S. 12.

4. Koshova O. Transparentnistj suchasnoji sudovoji vlady. Filosofsjki ta metodologhichni problemy prava. 2015. # 1–2. S. 209–216.

5. Muravjov V., Berezovsjka I. Pravovi zasady funkcionuvannja zon viljnoji torghivli v praktyci Jevrosojuzu. Ukrajinsjkyj chasopys mizhnarodnogho prava. 2012. # 3. S. 61–69.

6. Pashkovsjka M. Ponjattja transparentnosti v suchasnij nauci «Derzhavne upravlinnja». Efektyvnistj derzhavnogho upravlinnja. 2013. Vyp. 34. S. 135–143.

7. Pro implementaciju Ughody pro asociaciju mizh Ukrajinoju, z odnijeji storony, ta Jevropejsjkym Sojuzom, Jevropejsjkym Spivtovarystvom z atomnoji energhiji i jikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoji storonny: Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrajiny vid 17.09.2014 # 847. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80 (data zvernennja 21.01.2020)

8. Spivak D. Instytut transparentnosti u dijaljnosti orghaniv derzhavnoji vlady ta orghaniv miscevogho samovrjaduvannja. Politologhichni zapysky. 2011. # 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2011_4_48 (data zvernennja 21.01.2020)

9. Free Trade Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Korea, of the other part. Official Journal. 2011. L 127/6.

УДК 347.97/.99

Коновалова Надія Тарасівна
викладач кафедри судоустрою, прокуратури та адвокатури
Львівський університет бізнесу та права
Коновалова Надежда Тарасовна
преподаватель кафедры судоустройства, прокуратуры и адвокатуры
Львовский университет бизнеса и права
Konovalova Nadiia
Lecturer of the Department of Judiciary, Prosecution and Advocacy
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0001-8575-794X

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-1-5579

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕПОВАГУ ДО СУДУ (СУДДІ)

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕУВАЖЕНИЕ К СУДУ (СУДЬЕ)

FOREIGN EXPERIENCE IN THE LEGISLATIVE SETTLEMENT OF LEGAL LIABILITY FOR CONTEMPT OF COURT (JUDGE)

Анотація. *У статті досліджено деякі аспекти зарубіжного досвіду законодавчого врегулювання юридичної відповідальності за неповагу до суду (судді) з метою виявлення та визначення напрямів його запозичення (практичного використання) для України.*

Сучасна теорія та юридична (судова) практика в Україні доводить, що повага до суду і судді є правовою і соціальною цінністю, яка у сукупності із суспільною довірою є гарантіями ефективності системи правосуддя.

За результатами проведеного дослідження з'ясовано, що: 1) більшість підходів до вирішення питань юридичної відповідальності за неповагу до суду (судді) у найрозвиненіших зарубіжних країнах світу, зокрема у державах-членах Європейського Союзу та США, обумовлені, насамперед, соціальними регуляторами (національними традиціями, звичаями та в певній мірі релігією), що сформувалися у процесі тривалого цивілізаційного розвитку, де виконання юридичного обов'язку забезпечується за допомогою спеціального правового механізму, а за невиконання його (обов'язку) передбачена юридична відповідальність; 2) забезпечення поваги до суду і судді розглядається у цих країнах як правова і соціальна цінність та є національним пріоритетом у судівництві, спрямованого на утвердження справедливого суду; 3) критерії за ознаками віднесення певних діянь до числа проявів неповаги (явної зневаги) до суду (судді) значною мірою залежать від суддівського розсуду з огляду на обмеженість норм і особливості позитивного права у цій сфері; 4) важливим джерелом права у вирішенні цих питань, які є предметом жвавих обговорень та дискусій серед вчених-юристів, є судова практика.

Встановлено, що окремі наявні підходи, що використовуються в практиці європейських країн, можна використати і в Україні. При цьому, необхідно обов'язково застосувати закріплені в чинному законодавстві України принципи, які стосуються статусу суддів, судоустрою і судочинства, а також врахувати інші актуальні питання, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою України.

Ключові слова: *суд, суддя, судова влада, неповага до суду (судді), учасники судового процесу, юридична відповідальність.*

Аннотация. *В статье исследованы некоторые аспекты зарубежного опыта законодательного урегулирования юридической ответственности за неуважение к суду (судье) с целью выявления и определения направлений его заимствования (практического использования) для Украины.*

Современная теория и юридическая (судебная) практика в Украине доказывает, что уважение к суду и судье является правовой и социальной ценностью, которая в совокупности с общественным доверием являются гарантиями эффективности системы правосудия.

По результатам проведенного исследования установлено, что: 1) большинство подходов к решению вопросов юридической ответственности за неуважение к суду (судье) в самых развитых в мире зарубежных странах, в частности в государствах-членах Европейского Союза и США, обусловлены, прежде всего, социальными регуляторами (национальными традициям, обычаями и в определенной степени религией), которые сформировались в процессе длительного цивилизационного развития, где выполнение юридической обязанности обеспечивается с помощью специального правового механизма, а за невыполнение ее (обязанности) предусмотрена юридическая ответственность; 2) обеспечение уважения к суду и судье рассматривается в этих странах как правовая и социальная ценность и является национальным приоритетом в судопроизводстве, направленного на утверждение справедливого суда; 3) критерии по признакам отнесения определенных деяний к числу проявлений неуважения (явного пренебрежения) к суду (судьи) в значительной степени зависят от судейского усмотрения, исходя из ограниченности норм и особенности позитивного права в этой сфере; 4) важным источником права в решении этих вопросов, являющихся предметом оживленных обсуждений и дискуссий среди ученых-юристов, является судебная практика.

Установлено, что отдельные имеющиеся подходы, используемые в практике европейских стран, можно использовать и в Украине. При этом необходимо обязательно применить закреплены в действующем законодательстве Украины принципы, касающиеся статуса судей, судоустройства и судопроизводства, а также учесть другие актуальные вопросы, связанные с функционированием системы судоустройства Украины.

Ключевые слова: *суд, судья, судебная власть, неуважение к суду (судье), участники судебного процесса, юридическая ответственность.*

Summary. *The article explores some aspects of the foreign experience of legislative regulation of legal liability for contempt of court (judge) in order to identify and determine the directions of its borrowing (practical use) for Ukraine.*

Modern theory and legal (judicial) practice in Ukraine proves that respect for the court and the judge is a legal and social value, which together with public trust are guarantees of the effectiveness of the justice system.

According to the results of the study, it was found that: 1) most approaches to resolving issues of legal liability for contempt of court (judge) in the most developed foreign countries in the world, in particular in the Member States of the European Union and the USA, are primarily, determined by social regulators (national traditions, customs and, to a certain extent, religion), which were formed in the course of a long civilization development; 2) ensuring respect for the court and the judge is considered in these countries as legal and social value and is a national priority in legal proceedings aimed at establishing a fair court; 3) criteria for attributing specific actions to manifestations of contempt of court (judge) depend to a large extent on judge discretion, based on the limited norms and particularities of positive law in this area; 4) judicial practice is an important source of law in resolving these issues, which are the subject of lively discussions among legal scholars.

It has been established that certain existing ones approaches used in the practice of European countries can also be used in Ukraine. At the same time, it is imperative to apply the principles, which are enshrined in the current legislation of Ukraine, which relate to status of judges, the judiciary and legal proceedings, and also take into account other topical issues related to the functioning of the judicial system of Ukraine.

Key words: *court, judge, judicial power, contempt of court (judge), participants of litigation, legal responsibility.*

Постановка проблеми. Важливою структурною складовою формування високого рівня правової культури, а також одним із головних принципів правової держави є повага до суду і судді. Це, насамперед, є гарантією своєчасного розгляду і вирішення судових справ, незалежно до якої категорії справ у суді вони належить. Поряд з тим відомо, що під час реформування адміністративно-деліктного законодавства особлива увага зосереджується виключно на найкращий зарубіжний досвід з метою запозичити тільки ті апробовані елементи (норми, види тощо) правового регулювання, які є позитивними для вдосконалення адміністративно-деліктного законодавства.

Сучасна теорія та юридична (судова) практика в Україні доводить, що повага до суду і судді є правовою і соціальною цінністю, яка у сукупності із суспільною довірою є гарантіями ефективності системи

правосуддя [1]. Безсуперечним також аргументом, виходячи із специфіки реформування судової системи України (відповідно до реалізації положень Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015 [2]), є те, що в контексті запозичення наявного зарубіжного досвіду щодо законодавчого врегулювання відповідальності за неповагу до суду (судді) необхідно, в першу чергу, виходити із українських реалій сьогодення, а також враховувати існуючі досягнення юридичної науки і практики в Україні.

Таким чином, вивчення зарубіжного досвіду відповідальності за прояв неповаги до суду (суду) має теоретичне та практичне значення, особливо з метою виявлення та визначення напрямів (шляхів) його запозичення (практичного використання) для якісно нового покращення законодавства України, яке регулює питання юридичної відповідальності за неповагу до суду (судді).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За результатами аналізу юридичної літератури [1–30] з'ясовано, що актуальні і важливі теоретико-правові та практичні питання (проблемні аспекти) відповідальності за прояв неповаги до суду (судді) досліджували такі вчені-юристи та практики, як А. Галахова [3], В. Гречишникова [5], Ю. Калашник [9; 11], О. Марченко [25], Т. Коломоєць [9], Л. Остафійчук [8; 24; 28], І. Русенко [4], Р. Скриньковський та інші. Водночас тут доцільно зазначити, що недостатньо вивченим залишається питання, що є предметом дослідження — зарубіжний досвід законодавчого врегулювання юридичної відповідальності за неповагу до суду (судді). Звідси очевидно, що тема цієї статті є актуальною, важливою і доцільною для дослідження.

Мета статті. Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду законодавчого врегулювання юридичної відповідальності за неповагу до суду (судді) з метою виявлення та визначення напрямів його запозичення (практичного використання) для України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення особливостей правового регулювання та юридичної відповідальності за неповагу до суду (судді) мало місце ще у далекому минулому. Це історичний факт [11]. В контексті цього, тут варто зазначити, що у 1631 р. в м. Солсбері (англ. Salisbury; місто у Великій Британії) мав місце досить відомий випадок покарання неповаги до суду (судді). Ці події (в історії Англій) згадуються Р. Уолкером, який стверджує, що такий собі Брикбат повідомив головному судді Річардсону про те, що він є надто суворим суддею та судить досить суворо. У відповідь на подані висловлювання (звинувачення) головний суддя (Річардсон) негайно склав обвинувальний акт проти Брикбата, а потім наказав відрубати йому руку. Після того Брикбата повісили у присутності суду на шибениці, до якої прикріпили його відрубану руку [3].

Так, згідно з твердженнями А. Галахової [3], заходи кримінально-правового характеру з метою захисту правосуддя використовувалися та використовуються у всіх без винятку країнах світу.

Поряд з тим відомо, підтримуючи думку І. Русенко [4], що сьогодні в Україні за прояв неповаги до суду (суду) наступає адміністративна відповідальність [5–7]. З огляду на результати попередніх досліджень, зокрема [1; 6; 8–11], враховуючи інформацію у праці [4], необхідно також відмітити, що в Україні присутні м'якіші форми покарання в порівнянні із покараннями у державах англосаксонської системи права, у яких передбачено за неповагу до суду (судді) кримінальну відповідальність [4; 11]. Встановлено, що суттєвим елементом (важливим засобом) зміцнення авторитету судів (суддів) є судове переслідування за неповагу до суду (судді). Водночас тут варто відмітити, що такі дії (прояв неповаги до суду і судді) мають широкий зміст, оскільки будь-яке втручання у процес правосуддя (передчасні публікації у ЗМІ (в пресі чи Інтернеті), переговори з присяжними суду (під час виконання ними своїх обов'язків), будь-який тиск на учасників судового процесу, зокрема на свідків чи експертів під час розгляду справи, некоректна поведінка присутніх осіб у суді (судовій залі), непідкорення (ігнорування) наказу суду (судді) тощо [4]), виходячи із результатів дослідження теоретико-правових та практичних аспектів сутності і змістовних властивостей поняття «неповага до суду (судді)» [6; 8–10; 24; 25], вважається неповагою до суду (судді). Авторитетність правової системи (судового процесу) у державах англосаксонської системи права підтримується багатовіковою традицією і полягає у формуванні належної громадської поваги до суду як одного із головних державних органів (інституцій). В контексті цього з'ясовано, що Британським законом про неповагу до суду, прийнятого у 1981 р., було запроваджено правило під назвою «строга (сувора) відповідальність» (англ. strict liability). Суть цього правила полягала у понесенні відповідальності особою, яка свідомо чи несвідомо втручалася у здійснення судового процесу (правосуддя). Разом з тим, згідно Зводу законів США (глава 21, розділ 18), який є федеральним законом, судом здійснюється покарання винних осіб за прояв неповаги до суду (судді) у вигляді штрафу чи арешту на власний розсуд [4; 11–13].

Звідси очевидно, що в державах англосаксонської системи права юридична відповідальність винних осіб за неповагу до суду (судді) була досить-таки суворою. І це зрозуміло, оскільки країни англосаксонської правової родини — це країни, у яких право творить суд, який ще створювався в часи прецедентного права в період функціонування Королівських судів, де судді мали вищу монархічну владу. За таких обставин випадки неповаги до суду (судді) були не частими, зустрічалися вкрай рідко [11].

Що стосується теперішнього (сучасного) часу, то в багатьох країнах, в тому числі і у державах-членах Європейського Союзу, адміністративно-деліктне законодавство переважно не застосовується, оскільки відсутній чіткий практичний поділ на злочини і правопорушення. В такій ситуації, яка склалась, юридична відповідальність винних осіб за неповагу до суду (судді) регулюється кримінальним законодавством [14, с. 145–167].

В цьому контексті слушною є думка В. Дудіна [15], який стверджує, що у законодавстві кожної держави присутні правові норми (норми права), які гарантують, забезпечують і оберігають незалежність правосуддя, а також забороняють будь-які форми прояву неповаги до суду (судді). Поряд з тим, у праці [15] зазначено, що сьогодні спектр визначення форм неповаги до суду (судді) є досить широким та враховує як дії, так і будь-які інші вчинки учасників судового процесу чи сторонніх осіб, що перешкоджають суду (судді) здійснювати судовий процес чи правосуддя загалом. З огляду на це з'ясовано, що неповагою до суду (судді) може бути випадок неправомірної (некоректної) поведінки присутніх у судовому засіданні (залі суду), образливі висловлювання учасниками судового процесу на адресу суду (судді), непідкорення (свідоме ігнорування) суду або зневажливе ставлення до зауважень, які висловлює суддя. В окремих країнах вищезазначений перелік винних діянь неповаги до суду (судді) доповнюється такими діями, як здійснення передчасних публікацій у пресі, негативне обговорення або оцінювання судового процесу, включаючи висловлення критичних зауважень на адресу суду (судді). На відміну від країн англосаксонської системи права, у яких авторитетність традиційного права перебуває на досить високому рівні, традиційне право країн романо-германської правової сім'ї є більш м'яким і з розумінням враховує критику на адресу суду (судді). Водночас тут доцільно відмітити і той факт, шо в даний час у державах англосаксонської системи права вже вдаються до поступового послаблення захисту суддів в міру надмірного [15].

Результати дослідження, зокрема [8; 9; 11], доводять, що сьогодні в деяких країнах світу притягнення винних осіб до юридичної відповідальності відбувається не лише за неповагу (явну зневагу) до суду (судді). Тут мають місце правопорушення у вигляді (формі) критики судді. Так, у деяких мусульманських країнах, зокрема в Саудівській Аравії (яка не має конституції як такої), забороняється критикувати суддів, оскільки там діють закони шаріату. Законодавчі (нормативно-правові) норми мусульманських держав прирівнюють критику суддів до богохульства. Суддя у цих країнах — це не хто інший як тлумач релігійних норм. Водночас прояви богохульства — це здійснені злочини перед богом (хадуд чи Хадда), які прирівнюють до таких злочинів, як крадіжка, подружня зрада чи вживання алкоголю. Карою за злочини богохульства є тілесне покарання, наприклад, до 100 (сто) ударів батогом чи навіть смертна кара [16].

Поряд з тим варто також зауважити, що висловлення критичних зауважень на адресу суду (суддів) сьогодні жорстоко обмежене і у Сінгапурі. В контексті цього з'ясовано, що законодавством цієї країни передбачено юридичну відповідальність винних осіб за образу суду (судді), яка виражається у критичних безпідставних голослівних висловлюваннях. Як вимірник певного рівня здійсненої образи на адресу суду (судді) слугують 2-ва показники: 1) ознака «визначеної тенденції»; 2) ознака дійсного ризику [11; 16].

Так, за ознакою «визначеної тенденції» (1) критика на адресу суду (судді) відображається в мисленнях пересічного громадянина (як середньо-статистичної інформації) про несправедливість судової влади (системи) в цілому. У другому випадку, в якій присутня ознака дійсного ризику (2), від заявника скарги вимагається довести, що слова (вислови, твердження) чи дії відповідача або інших учасників судового процесу створюють та становлять реальний ризик незалежного, неупередженого та справедливого правосуддя. Крім Сінгапуру, за безпідставну критику на адресу суду (судді) за ознакою «визначеної тенденції» передбачено юридичну відповідальність і в Малайзії. Водночас встановлено, що відповідальність за критику суду (судді) за ознакою дійсного ризику широко відома в державах загального права [16].

Окремо тут доцільно звернути увагу на те, що злочини у вигляді образи суду (судді), який класифікують за критерієм (ознакою) «визначеної тенденції», в юридичній (судовій) практиці Сінгапуру розглядаються більш частіше, оскільки судова система цієї країни є дуже вразливою перед будь-якою критикою. Але, як правило, покарання за ці злочини не є такими суворими. Так, наприклад, в історії судової практики Сінгапуру найбільший штраф повинна була сплатити газета під назвою «The Wall

Street Journal» в 2008 р. у сумі 16500 дол. США за поширення недостовірної інформації. У тому році вийшла стаття розміром в дві редакторські колонки, у якій журналісти написали (стверджували) про підконтрольність судів (суддів) правлячій партії Сінгапуру і безпосередньо прем'єр-міністру цієї країни. У судовому процесі (за цією справою) суддею було винесено обвинувальний вирок, що такі твердження (судження) чи інші подібні висловлювання (певні наклепи) в певній мірі підривають суспільну загальну довіру до юстиції та вважаються вкрай неприпустимими [11; 16].

Водночас, у контексті розкриття поданої тематики за проблемою, особливу увагу слід звернути також на деякі аспекти (окремі питання) юридичної відповідальності за прояв неповаги (явної зневаги) до суду (судді) у таких країнах, як Сполучені Штати Америки (США) та Великобританія. Так, на основі аналізу здійснених поправок до Конституції США (англ. United States Constitution) [17–20], за якими надається гарантія свободи слова та преси, з'ясовано, що негативне висловлювання про судову систему США не переслідується. У США будь-який опублікований матеріал у ЗМІ (в пресі, Інтернеті тощо), в якому присутні ознаки неповаги до суду (судді), може бути лише тоді об'єктом злочину, коли доведено, що подана публікація (опублікований матеріал) становить найвищий рівень небезпеки для правосуддя. Поряд з тим з'ясовано, що подані зміни (перша поправка) до Конституції США містить чимало суперечливих нюансів. Наприклад, тяжкими злочинами у цій країні не вважаються такі злочини, як публічне спалювання національного прапору чи проведення певних неонацистських маршів, але, тим не менш, довіра громадян цієї країни до судової влади США перебуває на досить високому рівні [11; 16].

Що стосується Великобританії, то тут необхідно відмітити, що неповага до суду (судді) — це ключова тема для обговорень у юридичному співтоваристві цієї держави. Так, починаючи із XVIII ст. особливою правовою нормою у цій країні (в британському праві) вважалася норма про неповагу до суду (судді), хоча сьогодні — це лише правовий релікт. Остання згадка про практичне застосування юридичних (правових) норм (норм права) за образу чи неповагу (явну зневагу) до суду (судді) датована 1932 роком, що підтверджується відповідними історичними документами. Це було тоді, коли видавництво однієї із містечкових газет було оштрафовано за образу судді на 100 (сто) фунтів. Тут образою судді була фраза (висловлювання), що стосується малого зросту судді та прирівняння його традиційної суддівської перуки до кінської гриви.

Крім цього, на даний час у Великобританії між юристами-фахівцями, науковцями та спеціалістами (експертами) з питань права все частіше виникають професійні дискусії стосовно того, що потрібно раз і назавжди відмовитися від закону про неповагу до суду (судді). Це обумовлено, насамперед, тим, що фактично практичне застосування такого закону в цій країні, зокрема на британських островах, припинилося у XIX ст. і поданий закон використовувався лише для (з метою) зміцнення авторитету суду (суддів) в колоніях. Тут варто зазначити, що на відміну від Великобританії, в якій існують дещо інші закони, які регулюють питання юридичної відповідальності за неповагу до суду і судді (зокрема, закони про дифамацію та наклепи), в Гонконгу (який до 01.07.1997 р. був колонією Великобританії) залишилась така особлива форма обвинувачення в образі (зневаги) судді, як вульгарна або хамська образа судді. Водночас тут варто відмітити той факт, що у 1998 р. в цьому місті (тоді суверенітет над Гонконгом було передано Китаю) відбувся судовий процес за участю обвинуваченого у суді — видавництва газети «The Oriental Daily News». Суть обвинувачення полягала в тому, що в одній із статей цього видавництва британських суддів Гонконгу було прирівняно до «білих свиней», а також названо «лайном від світу юриспруденції». На видавництво газети було накладено штраф у розмірі 650 тис. дол. США, а автора цієї статті — засуджено до 4-х місяців позбавлення волі. Ця подія набула досить широкого резонансу в суспільстві [16].

Поряд з тим, на основі аналізу інформації [16] встановлено, що сьогодні у Великобританії діє закон про неповагу до суду і судді (англ. (The Contempt of Court Act), остання версія прийняття якого датована ще 1981 роком. Відповідно до п. 2.2 цього закону пресі та іншим коментаторам заборонено некоректно (зневажливо) висловлюватися про судовий розгляд (процес), який знаходиться в активній стадії, у період від призначення запобіжного заходу, пред'явлення обвинувачення чи появи (отримання) повістки до суду. Звідси очевидно, що у Великобританії під заборону висловлювання потрапляють лише вислови (твердження), що можуть завдати істотної шкоди під час здійснення правосуддя.

З огляду на вищевикладене, розкриваючи питання за темою дослідження, також з'ясовано, що ряд юрисдикцій англосаксонської моделі керуються принципом, згідно якого захист судді від певної критики та прояву неповаги (зневажливого ставлення до нього чи його образи), зокрема під час здійснення правосуддя, забезпечується виключно його професійною підготовкою, тобто вважається, що учасники

судового процесу, які є при здоровому глузді, не будуть критикувати поведінку судді та його рішення, що є незалежними, справедливими і об'єктивними з точки зору законодавства. При цьому, особлива увага тут спрямована і зосереджується на присяжних суду, оскільки вони (присяжні) не володіють такими професійними якостями як судді, і тому їх участь у судовому процесі, а також відповідальність за критику на їх адресу, висунення певних образ чи явної неповаги (зневаги) щодо них регулюється законом про неповагу до суду. Така юридична практика має місце у судовій системі Великобританії, а також — у країнах з континентальним правом, де правосуддя переважно здійснює суддя одноосібно [11; 16].

Отже, у державах англосаксонської системи права критика суду (судді) більше асоціюється із поняттям (правовою категорією) «неповага до суду (судді)». Натомість в континентальній системі права критика суду (судді) регулюється законодавством про свободу слова. Так, наприклад, Цивільним кодексом Франції заборонено будь-які публікації, які можуть спричинити до порушення принципу презумції невинуватості. Водночас з'ясовано, що романо-германське право досить позитивно сприймає будь-яку аргументовану і зважену критику щодо представників правосуддя [16]. В контексті цього визначено, що як на думку громадськості, так і на думку науковців, об'єктивна критика влади, зокрема і судової, повинна бути присутньою, оскільки в певній мірі сприяє розвитку демократії.

Водночас необхідно відмітити, що на відміну від інших зарубіжних країн, юридичне право США досить суворо регулює питання неповаги (явної зневаги) до суду (судді). Яскравим прикладом цього є випадок у історії судочинства США, про який повідомило видавництво «The National Law Journal». У повідомленні йшлося про засудження американського адвоката Роберта Піплса до 4-х місяців тюремного ув'язнення за нецензурне (грубе) висловлювання на адресу федерального судді Кемерон Макгоуан Каррі за те, що вона відхилила позов його (як адвоката), оскільки він особисто представляв власні інтереси у суді [21].

Тут також доцільно згадати і про сувору юридичну відповідальність за неповагу до суду (судді) у такій країні, як Російська Федерація. Так, відповідно до ст. 297 Кримінального кодексу Російської Федерації (від 13.06.1996 р. N63-ФЗ) [22] передбачено юридичну відповідальність (у формі накладення стягнення у вигляді штрафу або застосування арешту) за прояви неповаги (явної зневаги) до суду, що виразилася в образі судді, присяжних засідателів чи інших осіб, що беруть участь у здійсненні правосуддя. До таких осіб (учасників судового процесу), які приймають участь у кримінальному процесі, відносяться як сторони обвинувачення (слідчий, керівник слідчого органу, потерпілий, представник потерпілого, цивільний позивач, представник позивача, приватний обвинувач, представник приватного обвинувача, прокурор, співробітники органів дізнання), так і сторони захисту (захисник, підсудний, цивільний відповідач, представник цивільного відповідача) [22].

Поряд з тим, переходячи до окремих частин вищезазначеного аспекту дослідження, з'ясовано, що Російська Федерація з метою запобігання (протидії) випадкам прояву неповаги (явної зневаги) до суду (судді) обрала досить суворий підхід (щодо притягнення юридичної відповідальності за неповаги до суду (судді)) у порівнянні з іншими країнами континентального права. Такий підхід, враховуючи інформацію у праця [11; 27], можна пояснити тим, що Російська Федерація дотримується традицій верховенства центральної державної влади, до складу якої належать і органи судової системи (судова влада), яка сьогодні уособлює на місцях федеральну (в історико-правовому контексті — «імперську») владу на засадах тоталітарної ідеології. Тут подальші коментарі зайві.

За результатами дослідження праць [8; 25; 28] та на основі аналізу практичних рекомендацій Ради суддів України (щодо притягнення до юридичної відповідальності за неповагу до суду) [7] з'ясовано, що базовим нормативно-правовим актом у системі актів законодавства України з питань притягнення до юридичної відповідальності за неповагу (явну зневагу) до суду (судді) є чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X (далі — КУпАП) [23], зокрема положення ст. 185–3 КУпАП [23], яка: 1) передбачає адміністративну відповідальність за прояв неповаги (явну зневагу) до суду; 2) містить конкретний перелік діянь, які свідчать про неповагу до суду, включаючи наслідки (санкції) за їх вчинення, тощо. Поряд з тим, у ст. 2 КУпАП зазначено, що «законодавство України про адміністративні правопорушення складається з цього Кодексу та інших законів України» [23].

З урахуванням цього, необхідно погодитись із думкою Ю. Калашник [11] про те, що в процесі правозастосовної практики в Україні виникають реальні проблеми щодо фактично притягнення до адміністративної відповідальності правопорушника за злісне ухилення від явки в суд, виходячи із спірних питань тлумачення сутності і змістовних властивостей поняття (правової категорії) «неповага до суду (судді)» [10; 28].

Поряд з тим, проблемним аспектом з точки зору теорії та судової практики є оціночний (юридично-невизначений) характер встановлення певного

правопорушення, що виявилося у неповазі до суду (судді), виходячи з практичних питань застосування ст. 185–3 КУпАП (прояв неповаги до суду) [23] при здійсненні судочинства. Тому вирішення цієї проблеми залежать від суддівського розсуду, що не завжди є виправданим, оскільки судді можуть зловживати своїм становищем з особистою вигодою (для задоволення власних інтересів) або задля помсти [6; 8; 10; 25].

Водночас на особливу увагу (в цьому аспекті) заслуговує твердження В. Гречишникової [5] про те, що гл. 15 КУпАП [23] необхідно доповнити новою статтею, а саме: «Образа судді, народного засідателя, присяжного». Водночас Ю. Калашник [11] дотримується думки, що більш доцільним було б доповнити цією статтею чинний Кримінальний кодекс України (від 05.04.2001 р. № 2341-III) [30], враховуючи при цьому вищезазначений досвід Російської Федерації. Це питання (аспект), на наше переконання, є доволі дискусійним, потребує додаткового науково-практичного аналізу.

Тут варто також зазначити (коротко), що сьогодні в Україні, враховуючи інформацію у працях [5; 8; 9; 11; 29], практичне застосування ст. 185–3 КУпАП (прояв неповаги до суду) [23] (при здійсненні судочинства) для однієї категорії громадян встановлена сума штрафу не створює достатніх стимулів для правомірної (належної) поведінки у суді, а щодо інших (певних) категорій громадян (наприклад, бездомних осіб) адміністративне стягнення у вигляді штрафу, передбаченого цією статтею КУпАП [23], фактично неможливо виконати. Звідси очевидно, що цей аспект потребує окремого додаткового вивчення і дослідження, а також відповідного законодавчого врегулювання.

Таким чином (тезово), у межах проведеного наукового дослідження виявлено, що вивчення питань (особливостей) правового регулювання та юридичної відповідальності за неповагу до суду (судді) мало місце ще у далекому минулому. Водночас з'ясовано, що у державах англосаксонської системи права за неповагу до суду (судді) передбачено кримінальну відповідальність. Натомість в Україні, враховуючи практичні рекомендації Ради суддів України, питання про притягнення до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суду (судді) необхідно (рекомендується) вирішувати за ст. 185–3 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Встановлено, що сьогодні в багатьох країнах, в тому числі і у державах-членах Європейського Союзу, адміністративно-деліктне законодавство переважно не застосовується, оскільки відсутній чіткий практичний поділ на злочини і правопорушення. Тут юридична відповідальність винних осіб за неповагу до суду (судді) регулюється кримінальним законодавством. Виявлено, що у деяких мусульманських країнах, зокрема в Саудівській Аравії (яка не має конституції як такої), забороняється критикувати суддів, оскільки там діють закони шаріату. Акцентовано увагу на тому, що законодавством такої країни, як Сінгапур, передбачено відповідальність за образу суду (судді), яка вимірюється за ознакою «визначеної тенденції» і ознакою дійсного ризику. Розкрито деякі аспекти судочинства Сполучених Штатів Америки, згідно яких видно, що у США будь-який опублікований матеріал у ЗМІ (в пресі, Інтернеті тощо), в якому присутні ознаки неповаги до суду (судді), може бути лише тоді об'єктом злочину, коли доведено, що подана публікація (опублікований матеріал) становить найвищий рівень небезпеки для правосуддя. Поряд з тим встановлено, що у Великобританії між юристами, науковцями та фахівцями (експертами) з питань права все частіше виникають професійні дискусії стосовно того, що потрібно раз і назавжди відмовитися від закону про неповагу до суду (судді), оскільки практичне застосування такого закону в цій країні, зокрема на британських островах, припинилося у XIX ст. і поданий закон використовувався лише для зміцнення авторитету суду (суддів) в колоніях. З'ясовано також, що сувора юридична відповідальність за неповагу до суду присутня у такій країні, як Російська Федерація, яка дотримується традицій верховенства центральної державної влади, до складу якої належать і органи судової системи (судова влада).

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі результатів досліджень юридичної літератури [1–30] (щодо зарубіжного досвіду законодавчого врегулювання юридичної відповідальності за неповагу до суду (судді)) можна зробити такі висновки: 1) більшість підходів до вирішення питань юридичної відповідальності за неповагу до суду (судді) у найрозвиненіших зарубіжних країнах світу, зокрема у державах-членах Європейського Союзу та США, обумовлені, насамперед, соціальними регуляторами (національними традиціями, звичаями та в певній мірі релігією), що сформувалися у процесі тривалого цивілізаційного розвитку на засадах зіставлення причинно-наслідкових зв'язків (умов практичного застосування), їх порівняння, узагальнення (з відповідним обґрунтуванням) та конкретизації у цьому напрямі (за проблемою), де виконання юридичного обов'язку забезпечується за допомогою спеціального правового механізму, а за невиконання його (обов'язку) передбачена юридична відповідальність; 2) забезпечення поваги до суду

і судді розглядається у цих країнах як: (а) правова і соціальна цінність, яка у сукупності із суспільною довірою є гарантіями ефективності системи правосуддя; (б) національний пріоритет у судівництві, спрямованого на утвердження справедливого суду; 3) критерії за ознаками віднесення певних діянь (у формі дії (активного поводження) або бездіяльності (пасивного поводження)) до числа проявів неповаги (явної зневаги) до суду (судді) значною мірою залежать від суддівського розсуду з огляду на обмеженість норм і особливості позитивного права у цій сфері; 4) важливим джерелом права у вирішенні цих питань, які є предметом жвавих обговорень та дискусій серед вчених-юристів, є судова практика.

Що стосується практичних рекомендацій у цьому напрямі, то тут необхідно зазначити, що окремі наявні підходи, що використовуються в практиці європейських країн, можна використати і в Україні. При цьому, необхідно обов'язково застосувати закріплені в чинному законодавстві України принципи, які стосуються статусу суддів, судоустрою і судочинства, а також врахувати інші актуальні питання, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою України.

Перспективою подальших досліджень у даному напрямку є удосконалення правового та адміністративно-управлінського механізму юридичної відповідальності за неповагу до суду.

Подяки. Автор висловлює особливу подяку науковому керівнику *Скриньковському Руслану Миколайовичу*, кандидату економічних наук, доценту, професору кафедри економіко-правових дисциплін Львівського університету бізнесу та права, за консультації та конструктивні поради в процесі написання наукової статті.

Література

1. Коновалова Н. Т., Єсімов С. С. Види юридичної відповідальності за неповагу до суду і судді за законодавством України // ΛΟΓΟΣ. ONLINE: International scientific e-journal. № 5. January, 2020. doi: https://doi.org/10.36074/2663-4139.05.04.

2. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Схвалено Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015/.

3. Преступления против правосудия: толкование уголовного закона. Комментарий статей УК РФ. Материалы судебной практики. Статистика / А. Н. Александров [и др.]; ред. А. В. Галахова; Российская академия правосудия. Москва: Норма, 2005. 416 с. ISBN 5-89123-890-X.

4. Русенко І. Я. Проблеми практичного застосування юридичної відповідальності за прояв неповаги до суду // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих науковців: Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Тернопіль, 15 лютого 2012 р. С. 95–104. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article &id=1164.

5. Гречишникова В. В. Адміністративна відповідальності за правопорушення, що посягають на встановлений порядок здійснення правосуддя в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2011. 20 с.

6. Коновалова Н. Т. Притягнення до відповідальності за прояв неповаги до суду: право чи обов'язок судді в Україні? // Актуальні проблеми сучасної науки: Збірник тез наукових праць XLV Міжнародної науково-практичної конференції (Харків-Відень-Берлін-Астана, 28.11.2019 р.) / Міжнародний науковий центр розвитку науки і технологій, 2019. С. 35–39.

7. Про схвалення Рекомендацій щодо притягнення до відповідальності за неповагу до суду: Рішення Ради суддів України (РАУ) від 04.11.2016 р. № 74 (із змінами, внесеними згідно з Рішенням РАУ від 26.10.2018 р. № 62). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/vr074414-16.

8. Остафійчук Л. А. Юридична відповідальність за неповагу до суду: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 230 с. URL: http://hdl.handle.net/11300/3226.

9. Коломоєць Т. О., Калашник Ю. В. Генеза, доктринальні та нормативні аспекти відповідальності за прояв неповаги до суду: монографія. Запоріжжя: Гельветика, 2013. 199 с. ISBN 978-617-7041-16-9.

10. Коновалова Н. Т. Сутність і змістовні властивості поняття «неповага до суду (судді)»: теоретико-правові та практичні аспекти // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2019. № 8(22). С. 121–130.

11. Калашник Ю. В. Зарубіжний досвід юридичної відповідальності за прояв неповаги до суду та шляхи його запозичення для України // Форум права. 2012. № 4. С. 429–433. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_4_70.

12. Василевич М. В. Удосконалення правового забезпечення гарантій незалежності судової влади в Україні // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. 2010. № 1. С. 86–90.

13. Шишкін В. І. Судові системи країн світу: навч. посіб.: у 3 кн. Кн. 1. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 320 с.

14. Адміністративне деліктне законодавство: Зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні / Автор-упорядник О. А. Банчук. Київ: Книги для бізнесу, 2007. 912 с.

15. Дудин В. «Критический» предел. Запрет критики суда существует в демократических странах, но уже не является абсолютным // Юридическая практика. 2012. № 42 (773). URL: http://pravo.ua/article.php?id=100105384.

16. Як карають за критику суддів в різних країнах світу. URL: http://ukr-pravo.at.ua/news/jak_karajut_za_kritiku_suddiv_v_riznikh_krajinakh_svitu/2012-09-05-198.

17. Каррі Д. П. Конституція Сполучених Штатів Америки: посібник для всіх / Д. П. Каррі; пер. з англ. О. М. Мокровольського. Київ: Веселка, 1993. 192 с.

18. Криворучко А. В. О вступлении в силу Конституции США // Форум права. 2013. № 1. С. 510–514. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_1_87.

19. Конституция США: История и современность / под ред. А. А. Мишина, Е. Ф. Языкова. Москва: Юридическая литература, 1988. 320 с.

20. Петрова К. Конституція США як «верховне право країни» // Право США. 2013. № 1–2. С. 122–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prccha_2013_1–2_10.

21. Адвокат в США получил четыре месяца тюрьмы за нецензурное оскорбление судьи // Право.Ru. 12 сентября 2012. URL: https://pravo.ru/interpravo/news/view/77150/.

22. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 г. N63-ФЗ (в редакции от 02.12.2019 г.). URL: http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102041891.

23. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 р. № 8073-X (із змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10.

24. Остафійчук Л. А. Сутність і змістовні властивості поняття «неповага до суду» // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право. 2014. Вип. 1. С. 129–136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2014_1_26.

25. Марченко О. О. Прояв неповаги до суду: проблемні питання притягнення до відповідальності в Україні // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2012. Вип. 19. Том 3. С. 152–156.

26. Луцький Р. П. Форми виразу позитивного права та їх ієрархічність // Європейські перспективи. 2012. № 2(1). С. 74–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2012_2%281%29__15.

27. Ткаченко В. Росія: ідентичність агресора: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2016. 256 с. URL: http://elibrary.ivinas.gov.ua/27/1/Rosiya_identychnist_ahresora.pdf.

28. Остафійчук Л. А. Неповага до суду і судді: спірні питання тлумачення // Перспективні напрямки розвитку сучасної юридичної науки: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 20–21.03.2015 р.). У 2-х частинах. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. Ч. 1. С. 181–184.

29. Кожура Л. О. Адміністративно-правовий захист бездомних осіб і безпритульних дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2013. 18 с.

30. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

References

1. Konovalova N. T., Yesimov S. S. Vydy yurydychnoi vidpovidalnosti za nepovahu do sudu i suddi za zakonodavstvom Ukrainy // ΛΌΗΟΣ. ONLINE: International scientific e-journal. № 5. January, 2020. doi: https://doi.org/10.36074/2663-4139.05.04.

2. Stratehiia reformuvannia sudoustroiu, sudochynstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015–2020 roky: Skhvaleno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 20.05.2015 r. № 276/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015/.

3. Prestupleniya protiv pravosudiya: tolkovanie ugolovnogo zakona. Kommentariy statey UK RF. Materialy sudebnoy praktiki. Statistika / A. N. Aleksandrov [i dr.]; red. A. V. Galakhova; Rossiyskaya akademiya pravosudiya. Moskva: Norma, 2005. 416 s. ISBN5-89123-890-X.

4. Rusenko I. Ya. Problemy praktychnoho zastosuvannia yurydychnoi vidpovidalnosti za proiav nepovahy do sudu // Aktualni pytannia derzhavotvorennia v Ukraini ochyma molodykh naukovtsiv: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii. Ternopil, 15 liutoho 2012 r. S. 95–104. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=1164.

5. Hrechyshnykova V. V. Administratyvna vidpovidalnosti za pravoporushennia, shcho posiahaiut na vstanovlenyi poriadok zdiisnennia pravosuddia v Ukraini: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.07 «Administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo» / Dnipropetrovskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Dnipropetrovsk, 2011. 20 s.

6. Konovalova N. T. Prytiahnennia do vidpovidalnosti za proiav nepovahy do sudu: pravo chy oboviazok suddi v Ukraini? // Aktualni problemy suchasnoi nauky: Zbirnyk tez naukovykh prats XLV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kharkiv – Viden – Berlin – Astana, 28.11.2019 r.) / Mizhnarodnyyi naukovyi tsentr rozvytku nauky i tekhnolohii, 2019. S. 35–39.

7. Pro skhvalennia Rekomendatsii shchodo prytiahnennia do vidpovidalnosti za nepovahu do sudu: Rishennia Rady suddiv Ukrainy (RAU) vid 04.11.2016 r. № 74 (iz zminamy, vnesenymy zghidno z Rishenniam RAU vid 26.10.2018 r. № 62). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/vr074414-16.

8. Ostafiichuk L. A. Yurydychna vidpovidalnist za nepovahu do sudu: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.10 «Sudoustrii; prokuratura ta advokatura» / Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». Odesa, 2015. 230 s. URL: http://hdl.handle.net/11300/3226.

9. Kolomoiets T. O., Kalashnyk Yu. V. Heneza, doktrynalni ta normatyvni aspekty vidpovidalnosti za proiav nepovahy do sudu: monohrafiia. Zaporizhzhia: Helvetyka, 2013. 199 s. ISBN978-617-7041-16-9.

10. Konovalova N. T. Sutnist i zmistovni vlastyvosti poniattia «nepovaha do sudu (suddi)»: teoretyko-pravovi ta praktychni aspekty // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seriia: «Iurydychni nauky». 2019. № 8(22). S. 121–130.

11. Kalashnyk Yu. V. Zarubizhnyi dosvid yurydychnoi vidpovidalnosti za proiav nepovahy do sudu ta shliakhy yoho zapozychennia dlia Ukrainy // Forum prava. 2012. № 4. S. 429–433. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_4_70.

12. Vasylevych M. V. Udoskonalennia pravovoho zabezpechennia harantii nezalezhnosti sudovoi vlady v Ukraini // Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav. 2010. № 1. S. 86–90.

13. Shyshkin V. I. Sudovi systemy krain svitu: navch. posib.: u 3 kn. Kn. 1. Kyiv: Yurinkom Inter, 2001. 320 s.

14. Administratyvne deliktne zakonodavstvo: Zarubizhnyi dosvid ta propozytsii reformuvannia v Ukraini / Avtor-uporiadnyk O. A. Banchuk. Kyiv: Knyhy dlia biznesu, 2007. 912 s.

15. Dudin V. «Kriticheskiy» predel. Zapret kritiki suda sushchestvuet v demokraticheskikh stranakh, no uzhe ne yavlyaetsya absolyutnym // Yuridicheskaya praktika. 2012. № 42 (773). URL: http://pravo.ua/article.php?id=100105384.

16. Yak karaiut za krytyku suddiv v riznykh krainakh svitu. URL: http://ukr-pravo.at.ua/news/jak_karajut_za_kritiku_suddiv_v_riznikh_krajinakh_svitu/2012–09–05–198.

17. Kappi D. P. Konstytutsiia Spoluchenykh Shtativ Ameryky: posibnyk dlia vsikh / D. P. Kappi; per. z anhl. O. M. Mokrovolskoho. Kyiv: Veselka, 1993. 192 s.

18. Kryvoruchko A. V. O vstuplenii v silu Konstitutsii SShA // Forum prava. 2013. № 1. S. 510–514. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_1_87.

19. Konstitutsiya SShA: Istoriya i sovremennost / pod red. A. A. Mishina, Ye. F. Yazkova. Moskva: Yuridicheskaya literatura, 1988. 320 s.

20. Petrova K. Konstytutsiia SShA yak «verkhovne pravo krainy» // Pravo SShA. 2013. № 1–2. S. 122–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prccha_2013_1-2_10.

21. Advokat v SShA poluchil chetyre mesyatsa tyurmy za netsenzurnoe oskorblenie sudi // Pravo.Ru. 12 centyabrya 2012. URL: https://pravo.ru/interpravo/news/view/77150/.

22. Ugolovnyy kodeks Rossiyskoy Federatsii ot 13.06.1996 g. N63-FZ (v redaktsii ot 02.12.2019 g.). URL: http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102041891.

23. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Kodeks Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-X (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10.

24. Ostafiichuk L. A. Sutnist i zmistovni vlastyvosti poniattia «nepovaha do sudu» // Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriia: Pravo. 2014. Vyp. 1. S. 129–136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2014_1_26.

25. Marchenko O. O. Proiav nepovahy do sudu: problemni pytannia prytiahnennia do vidpovidalnosti v Ukraini // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia «Pravo». 2012. Vyp. 19. Tom 3. S. 152–156.

26. Lutskyi R. P. Formy vyrazu pozytyvnoho prava ta yikh iierarkhichnist // Yevropeiski perspektyvy. 2012. № 2(1). S. 74–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2012_2%281%29__15.

27. Tkachenko V. Rosiia: identychnist ahresora: monohrafiia. Kyiv: VTs «Akademiia», 2016. 256 s. URL: http://elibrary.ivinas.gov.ua/27/1/Rosiya_identychnist_ahresora.pdf.

28. Ostafiichuk L. A. Nepovaha do sudu i suddi: spirni pytannia tlumachennia // Perspektyvni napriamky rozvytku suchasnoi yurydychnoi nauky: Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Ivano-Frankivsk, 20–21.03.2015 r.). U2-kh chastynakh. Kherson: Vydavnychyi dim «Helvetyka», 2015. Ch. 1. S. 181–184.

29. Kozhura L. O. Administratyvno-pravovyi zakhyst bezdomnykh osib i bezprytulnykh ditei: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.07 «Administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo» / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv, 2013. 18 s.

30. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

УДК 340.12

Наконечна Анна Михайлівна
асистент кафедри теорії та філософії права
юридичного факультету
Львівський національний університет імені Івана Франка
Наконечная Анна Михайловна
ассистент кафедры теории и философии права
юридического факультета
Львовский национальный университет имени Ивана Франко
Nakonechna Anna
Assistant of Department of Theory and Philosophy of Law
Faculty of Law
Ivan Franko National University of Lviv

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-1-5561

ЗУМОВЛЕНІСТЬ ЛЮДСЬКИМИ ПОТРЕБАМИ ТА ІНТЕРЕСАМИ ПРАВОУТВОРЕННЯ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ И ИНТЕРЕСАМИ ПРАВООБРАЗОВАНИЯ И НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРАВОТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

CONDITIONED BY HUMAN NEEDS AND INTERESTS OF LAW-MAKING AND NATIONAL LAW-MAKING

Анотація. *Стаття присвячена аналізу понять «правоутворення» та «правотворчість», а також кількісних показників вживання терміно-понять «потреба» та «інтерес».*

Аналізуючи поняття «правоутворення» та «правотворчість», наголошено, що в юридичній науці вирізняють у процесі формування позитивного права (його утворення, виникнення) як його окрему складову власне правотворчість. І в усьому цьому процесі роль людських потреб та інтересів є вельми вагомою, оскільки будь-яке позитивне право покликане, так чи інакше, бути дієвим інструментом задоволення таких потреб та інтересів або, щонайменше, ефективно сприяти їхньому задоволенню.

Розглянувши позиції Н. М. Крестовської та Л. Г. Матвєєвої, М. І. Козюбри, А. С. Піголкіна, О. В. Попова. І. М. Сенякінаа, правотворчість визначено як інтелектуально-вольову діяльність компетентних державних органів, народу, територіальних громад, фундаментом якої є людські потреби та інтереси та яка здійснюється шляхом встановлення, зміни чи скасування юридичних норм.

Підрахувавши кількісні показники вживання терміно-понять «потреба» та «інтерес», зроблено висновки про те, що:

- *український законодавець найбільшу увагу приділяє потребам (інтересам) особистісним (183 випадки), а також економічним (98 випадок), на відміну від політичних (44 випадки), у сфері соціального захисту (11), культурно-духовних (1). І це цілком зрозуміло, адже саме від їхнього задоволення залежить задоволення усіх інших потреб й інтересів;*
- *у кодексах України найчастіше згадуються потреби (інтереси) колективні (187 випадків), натомість індивідуальні – 104 випадки, індивідуально-колективні – 101. Це зумовлено тим, що людина як істота соціальна не може існувати цілком незалежно від суспільства, оскільки більшість її дій, які власне забезпечують її існування, є залежними від діяльності багатьох інших людей.*

Ключові слова: *людська потреба, інтерес, правоутворення, правотворчість.*

Аннотация. *Статья посвящена анализу понятий «правообразования» и «правотворчество», а также количественных показателей употребления термино-понятий «потребность» и «интерес».*

Анализируя понятие «правообразования» и «правотворчество», отмечается, что в юридической науке выделяют в процессе формирования позитивного права (его образования, возникновения) как его отдельную составляющую собственно правотворчество. И во всем этом процессе роль человеческих потребностей и интересов весьма весомой, поскольку любое позитивное право призвано, так или иначе,, быть действенным инструментом удовлетворения таких потребностей и интересов или, по меньшей мере, эффективно содействовать их удовлетворению.

Рассмотрев позиции Н. М. Крестовской и Л. Г. Матвеевой, М. И. Козюбры, А. С. Пиголкина, А. В. Попова. И. М. Сенякинаа, правотворчество определено как интеллектуально-волевую деятельность компетентных государственных органов, народа, территориальных общин, фундаментом которой являются человеческие потребности и интересы и которая осуществляется путем установления, изменения или отмены юридических норм.

Подсчитав количественные показатели употребления термино-понятий «потребность» и «интерес», сделаны выводы о том, что:

- *украинский законодатель наибольшее внимание уделяет потребностям (интересам) личностным (183 случая), а также экономическим (98 случай), в отличие от политических (44 случая), в сфере социальной защиты (11), культурно-духовных (1). И это вполне понятно, ведь именно от их удовлетворения зависит удовлетворение всех потребностей и интересов;*
- *в кодексах Украины чаще всего упоминаются потребности (интересы) коллективные (187 случаев), вместо индивидуальные – 104 случая, индивидуально-коллективные – 101. Это обусловлено тем, что человек как существо социальное не может существовать совершенно независимо от общества, поскольку большинство ее действий, которые собственно обеспечивают ее существование, являются зависимыми от деятельности многих других людей.*

Ключевые слова: *человеческая потребность, интерес, правообразования, правотворчество.*

Summary. *The article is devoted to the analysis of the concepts of «law enforcement « and «law-making», as well as quantitative indicators of the use of the terms «need» and «interest».*

Analyzing the concepts of «law enforcement» and «law-making», it is emphasized that legal science distinguishes in the process of formation of positive law (its formation, emergence) law-making as its separate component. And in this whole process, the role of human needs and interests is very important, because any positive right is intended, in one way or another, to be an effective tool for satisfaction those needs and interests, or at least effectively contributing to their satisfaction.

Considering the positions of N. M. Krestovskoji and L. G. Matveevoji, M. I. Kozyubry, A. S. Pigolkina, O. V. Popova. I. M. Senyakina, law-making is defined as the intellectual and volitional activity of the competent state bodies, the people, territorial communities, the basis of which are human needs and interests and which is carried out by establishing, changing or abolishing legal norms.

Calculating quantitative indicators of the use of the terms «need» and «interest», we conclude that:

- *the Ukrainian legislator pays the greatest attention to the needs (interests) of the personal (183 cases) as well as economic (98 cases), unlike political (44 cases), in the field of social protection (11), cultural and spiritual (1). And this is quite understandable, because satisfaction all other needs and interests depends on satisfaction exactly these;*
- *the codes of Ukraine most frequently mention needs (interests) collective (187 cases), instead individual ones – 104 cases, individual collective ones – 101. This is due to the fact that a person as a social being can not exist entirely independently of society, because most of his actions, which actually ensure its existence, are dependent on the activities of many other people.*

Key words: *human need, interest, law enforcement, law-making.*

Постановка проблеми. Дія права, в чому б вона не виражалась, містить у собі слід сутності права та складається з єдиних закономірностей походження права, адже право, де і коли б воно не формувалось, зумовлене однаковими за природою соціальними потребами. Ці потреби, виступаючи причинами виникнення права, формують сутнісну основу права, закріплюючись у його нормах, з чого й починається все правове [1, с. 73].

Як відомо, в юридичній науці вирізняють у процесі формування позитивного права (його утворення, виникнення) як його окрему складову власне правотворчість. І в усьому цьому процесі роль людських потреб та інтересів є вельми вагомою, оскільки будь-яке позитивне право покликане, так чи інакше, бути дієвим інструментом задоволення таких потреб та інтересів або, щонайменше, ефективно сприяти їхньому задоволенню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно правоутворення ця обставина на сьогодні чітко відображена в науковій та навчальній літературі із загальної теорії права.

Так, на думку С. С. Алексєєва, явище формування права (правоутворення) становить певний циклічний процес виникнення об'єктивної економічної, соціально-політичної, моральної та іншої суспільної потреби в юридичному регулюванні відповідних відносин, що згодом трансформується в систему політичних відносин у політичній та правовій свідомості, внаслідок чого вказана суспільна потреба отримує адекватну форму прояву у вигляді правотворчості, що є завершальною стадією правоутворення [2, с. 109].

О. Ф. Скакун стверджує, що правотворення є одним із рівнів правоутворення, на якому державні і громадські органи, інституції санкціонують або встановлюють норми права, закладаючи у них людські потреби [3, с. 205]

Н. М. Крестовська та Л. Г. Матвєєва зазначають, що правоутворення — це тривалий безперервний соціокультурний процес визначення об'єктивних потреб у правовій регламентації суспільних відносин та їхнього юридичного оформлення державою або іншим правотворчим суб'єктом [4, с. 379]

Правотворчість, згідно зі сформованою в сучасній юридичній науці думкою, — це процес пізнання і оцінювання правових потреб суспільства і держави, формування і прийняття нормативних актів уповноваженими суб'єктами в межах відповідних процедур. Основним імпульсом до створення закону або іншого нормативно-правового акту є людські потреби та інтереси [5, с. 55]

Проте є велика різноманітність поглядів на сутність правотворчості.

Зокрема, Н. М. Крестовська та Л. Г. Матвєєва вказують, що правотворчість — це організаційно оформлена діяльність уповноважених суб'єктів права з ухвалення, зміни або скасування правових норм, здійснювана відповідно до суспільних потреб у нормативно-правовому регулюванні [4, с. 379].

М. І. Козюбра підкреслює, що правотворчість є особливим видом діяльності, притаманним спеціально уповноваженим, із формування, зміни або скасування правових норм, в основі яких лежать потреби та інтереси людей [6, с. 192].

А. С. Піголкін вважає, що правотворчість є формою державної діяльності, спрямованою на створення правових норм; це процес створення і розвитку діючого права як єдиної і внутрішньо узгодженої системи загальнообов'язкових норм задля задоволення людських потреб [7, с. 42].

О. В. Попов відзначав, що правотворчість — це завершальна стадія формування права, різновид державного управління суспільством, яке виражається в інтелектуальних і вольових актах правотворця, спрямованих на зміну діючої системи правових норм, внесення до неї новел з метою підтримання динамізму права і забезпечення задоволення інтересів юридично значимих сторін соціальної життєдіяльності, об'єктивним результатом яких виступають нові норми права чи приписи про скасування правових норм [7, с. 42].

І. М. Сенякін розглядав правотворчість у двох аспектах — у вузькому і широкому. У вузькому розумінні під правотворчістю розуміється сам процес створення правових норм компетентним органом. У широкому — це процес з моменту правотворчого задуму і до практичної реалізації юридичної норми, де і відбувається задоволення потреб [8, с. 412].

Розглянувши викладені вище інтерпретації явища правотворчості сучасними науковцями сформулюємо визначення її поняття. Правотворчість — це інтелектуально-вольова діяльність компетентних державних органів, народу, територіальних громад, фундаментом якої є людські потреби та інтереси та яка здійснюється шляхом встановлення, зміни чи скасування юридичних норм.

Метою статті є аналіз того, наскільки сучасні кодифіковані НПА України зважають на потреби та інтереси індивідів, соціальних груп та суспільства у різних сферах життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні, як і будь-якій іншій сучасній державі, фундаментом позитивної правотворчості є законотворча діяльність.

Тому видається важливим встановити, чи посилається сам законодавець у своїх актах і наскільки часто на ті людські потреби й інтереси, для задоволення яких ці акти ухвалюються. Бо відповідь на ці питання може проілюструвати — причому на емпірико-юридичному матеріалі, — якою мірою законодавець усвідомлює і демонструє залежність змісту законодавства від різноманітних людських потреб й інтересів та, так би мовити, потребову спрямованість цього законодавства.

Ще у 90-х роках професор П. М. Рабінович досліджував їхні кількісні показники у кодифікованих актах України, в результаті чого було виявлено, що у СКУ фіксувалося 5 випадків згадування потреб (інтересів), у ЦКУ — 17 випадків, у ГКУ — 18 випадків, у ЦПКУ — 8 випадків, у ПКУ — 7 випадків, у ЗКУ — 28 випадків, у ГПКУ — 18 випадків, у КЗпП — 10 випадків, у КпАП — 4 випадки [9, с. 22].

У процесі виконання дисертаційної роботи нами було здійснено аналогічне дослідження чинного кодифікованого законодавства України (станом на червень-липень 2018 р.).

Його метою є аналіз того, наскільки сучасні кодифіковані НПА України зважають на потреби та

інтереси індивідів, соціальних груп та суспільства у різних сферах життя.

Основним методом такого емпірико-юридичного дослідження є метод кількісного аналізу.

Для здійснення цього дослідження за основу бралася низка базових кодифікованих актів, а саме: Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України,

Таблиця 1

Кількісні показники вживання терміно-понять «потреба» («інтерес») у кодифікованих НПА України за сферою життєдіяльності

Різновиди потреб (інтересів)	СКУ	ЦКУ	ГКУ	ЦПКУ	ПКУ	ЗКУ	ГПКУ	КЗпП	КпАП
особистісні	17 випадків (ст. 23 (ч. 2), 54 (ч. 1), 112 (2 випадки (ч.2)), 152 (2 випадки (ч. 3,4), 155 (ч. 2), 163 (ч. 3), 172 (ч. 2), 221 (ч. 3), 222 (1 випадок), 227 (ч. 2), 229 (ч. 3), 230 (ч. 3), 232 (ч. 2), 238 (ч. 1), 249 (ч. 3))	43 випадки (ст. 3 (ч. 5), 15 (2 випадки (ч. 1,2)), 16 (4 випадки (2 випадки (ч. 1), 1 випадок (ч. 2), 1 випадок (ч. 3)), 17 (4 випадки (2 випадки (ч. 1), 1 випадок (ч. 2), 1 випадок (ч. 3)), 41 (ч. 3), 44 (ч. 3), 55 (ч. 1), 56 (ч. 2), 64 (п. 2), 67 (ч. 4), 69 (ч. 3), 72 (4 випадки (1 випадок (ч. 1), 2 випадки (ч. 2), 1 випадок (ч. 3)), 78 (ч. 3), 95 (ч. 2), 162 (ч. 1), 224 (ч. 2), 225 (ч. 1), 261 (ч. 4), 267 (ч. 2), 308 (ч. 3), 634 (ч. 2), 652 (ч. 4), 788 (2 випадки (ч. 1,2)), 825 (2 випадки (ч. 4)), 865 (ч. 1), 994 (ч. 2), 1005 (ч. 1), 1009 (ч. 3), 1029 (ч. 1), 1283 (ч. 1), 1293 (ч. 1))	28 випадків (ст. 21 (ч. 5), ст. 39 (4 випадки (2 випадки (ч. 1), 2 випадки (ч. 2)), 62 (ч. 1), 73/1 (ч. 1), 78 (ч. 7), 127 (ч. 1), 152 (ч. 1), 180 (ч. 4), 193 (2 випадки (ч. 2)), 216 (ч. 2), 222 (3 випадки (1 випадок (ч. 1), 2 випадки (ч. 2)), 224 (ч. 1), 276 (ч. 1), 302 (4 випадки (ч. 1)), 389 (3 випадки (2 випадки (ч. 1), 1 випадок (ч. 2))))	57 випадків (ст. 2 (3 випадки (ч. 1)), 4 (3 випадки (1 випадок (ч. 1), 2 випадки (ч. 2)), 5 (4 випадки (3 випадки (ч. 1), 1 випадок (ч. 2)), 8 (ч. 2), 13 (2 випадки (ч. 3,4)), 19 (ч. 7), 42 (ч. 4), 56 (4 випадки (3 випадки (ч. 1), 1 випадок (ч. 5)), 57 (5 випадків (1 випадок (ч. 1), 2 випадки (ч. 2), 1 випадок (ч. 3), 1 випадок (ч. 4)), 59 (2 випадки (ч. 1,2)), 60 (2 випадки (ч. 3,4)), 61 (ч. 2), 63 (ч. 4), 74 (ч. 3), 83 (ч. 2), 129 (п. 6 ч. 1), 170 (ч. 1), 175 (п. 4 ч. 3), 185 (п. 4 ч. 4), 206 (ч. 5), 227 (3 випадки (ч. 5)), 274 (п. 7 ч. 3), 293 (ч. 1), 294 (ч. 1), 350/3 (ч. 2),350/4 (ч. 1), 352 (ч. 3), 362 (2 випадки (п. 3 ч. 1)), 363 (ч. 1), 389 (3 випадки (ч. 1–1 випадок, ч. 4–2 випадки)), 394 (п. 1 ч. 3), 396 (ч. 3), 397 (ч. 1), 411 (п. 8 ч. 1), 486 (п. 7))	7 випадків (ст. 14 (п. 1.205), 220.8, 231.1 (п. «м», 232 (2 випадки (4.1 (п. «і»), 4.2)), 252 (4.4), 256 (2 випадки (п. 4, 11.3))	15 випадків (ст. 20 (ч. 6), 23 (ч. 1), 40 (3 випадки), 79/1 (ч. 2), 83 (ч. 3), 92 (п. «д» ч. 2), 102/1 (5 випадків (ч. 1,2,4,5,6), 137 (ч. 4), 151 (ч. 1))	67 випадків (ст. 4 (2 випадки (ч. 2,3)), 5 (5 випадків (ч. 1–4 випадки, ч. 2–1 випадок)), 14 (ч. 2), ст. 15 (ч. 1), 17 (ч. 1), 41 (ч. 3), 45 (ч. 2), 53 (7 випадків (ч. 1 (3 випадки), ч. 2 (1 випадок), ч. 4 (2 випадки), ч. 5 (1 випадок)), 54 (3 випадки (2 випадки (ч. 1), 1 випадок (ч. 4)), 55 (9 випадків (3 випадки (ч. 1), 2 випадки (ч. 2), 2 випадки (ч. 3), 2 випадки (ч. 4)), 56 (ч. 1), 57 (4 випадки (2 випадки (ч. 1), 2 випадки (ч. 2)), 58 (3 випадки (2 випадки (ч. 3), 1 випадок (ч. 4)), 59 (2 випадки (ч. 2)), 71 (ч. 3), 80 (ч. 2), 137 (п. 10 ч. 1), 142 (3 випадки (ч. 2,4,7), 146 (ч. 1), 157 (ч. 1), 162 (2 випадки (ч. 4), 174 (2 випадки (п. 4 ч. 5), 192 (3 випадки (1 випадок (ч. 1), 2 випадки (ч. 5)), 247 (п. 7 ч. 3), 254 (2 випадки (ч. 1,3)), 261 (п. 1 ч. 2), 264 (2 випадки (п. 3 ч. 1), 265 (ч. 1), 287 (3 випадки (ч. 1,3,4), 297 (ч. 1))	6 випадків (ст. 12, 224 (абз. 2), 243 (ч. 1), 246 (3 випадки(ч. 1, 2, 3))	4 випадки (ст. 270 (3 випадки), 273 (1 випадок (абз. 1)))

економічні	8 випадків (ст. 61 (ч. 3), 65 (2 випадки (ч. 4)), 70 (ч. 2), 73 (2 випадки (ч. 2)), 177 (2 випадки (ч. 1, п. 7 ч. 5))	37 випадків (ст. 326 (ч. 2), 350, 351 (2 випадки (ч. 1,6)), 401 (ч. 1), 406 (п. 2), 407 (4 випадки (2 випадки (ч. 1), 1 випадок (ч. 2), 1 випадок (ч. 3)), 408 (2 випадки (ч. 1,2)), 409 (ч. 1), 411 (2 випадки (ч. 1,5)), 412 (2 випадки (ч. 1,2)), 424 (ч. 2), 480 (ч. 1), 1134 (ч. 1), 1135 (2 випадки (ч. 4)), 1141 (ч. 2), 1158 (4 випадки (1 випадок (ч. 1), 1 випадок (ч. 2), 2 випадки (ч. 3)), 1159 (3 випадки), 1160 (3 випадки (2 випадки (ч. 1), 1 випадок (ч. 2)), 1171 (2 випадки (ч. 1,2)), 1246 (ч. 1), 1279 (ч. 2))	16 випадків (ст. 10 (ч. 1), 11 (ч. 5), 13 (ч. 5), 14 (ч. 1), 17 (ч. 1), 47 (ч. 2), 111 (1 випадок (ч. 2)), 130 (2 випадки (ч. 2)), 215 (2 випадки (ч. 3,4)), 233 (ч. 2), 295 (ч. 3), 301 (2 випадки (ч. 1,3), 352 (ч. 1))	4 випадки (ст. 137 (ч. 4), 141 (п. 2 ч. 3), 207 (2 випадки (ч. 1,5)))	2 випадки (п.б ст. 170.7.8, 170.9.1)	24 випадки (ст 12. (п. «г» ч. 1), 13 (п. «в»), 17 (п. «г»), 101 (2 випадки (ч. 2,3)), 122 (6 випадків (ч. 1,3, 4, 6, 7, 10)), 128 (ч. 1), 134 (3 випадки (ч. 2)), 140 (п. «г»), 149 (7 випадків (ч. 13,5,6,7, 8,9)), п. 15 Перехідних положень)	3 випадки (ст. 126 (п. 4 ч. 4), 129 (п. 3 ч. 5), 137 (ч. 8))	4 випадки (ст. 1, 127, 141,197 (абз 2))	-
політичні	12 випадків(ст. 18 (2 випадки (ч. 1,2)), 19 (3 випадки (ч. 1,2,6)), 42 (1 випадок),, 154 (2 випадки (ч. 2,3), 162 (ч. 1), 169 (ч. 4), 258 (ч. 2), 262 (ч. 2))	5 випадків (ст. 21 (2 випадки (ч. 1,2)), 313 (3 випадки (ч. 6))	10 випадків (ст. 18 (2 випадки (ч. 3), 19 (ч. 6), 20 (4 випадки (1 випадок (ч. 1), 3 випадки (ч. 2)), 39 (1 випадок (ч. 1), 249 (ч. 3), 252 (ч. 2))	-	1 випадок (ст. 14 (п. 1.128),)	4 випадки (. ст. 153 (ч. 3), 156 (2 випадки (п. «а», «е»)), 207 (ч. 2))	10 випадків (ст. 20 (п. 12 ч. 1), 46 (ч. 6), 277 (п. 4 ч. 3), 282 (п. 3 ч. 1), 293 (ч. 4), 296 (2 випадки (п. 3 ч. 1), 310 (п. 8 ч. 1), 355 (п. 7 ч. 1), 361 (ч. 2))	2 випадки (ст. 130 (абз. 2), 243 (ч. 2))	-
у сфері соціального захисту	2 випадки (ст. 75 (ч. 4), 188 (ч. 1))	-	4 випадки (ст. 11 (ч. 5), 14 (ч. 1), 49 (ч. 1), 111 (1 випадок (ч. 2))	-	5 випадків (ст. 213.3.1 (5 випадків),	-	-	-	-
культурно-духовні	-	-	-	-	-	-	1 випадок (ст. 20 (п. 2 ч. 2))	-	-

Цивільно-процесуальний кодекс України, Податковий кодекс України, Земельний кодекс України, Господарсько-процесуальний кодекс України, Кодекс законів про працю, Кодекс про адміністративні правопорушення. Спершу було встановлено загальну кількість вживання терміно-понять «потреба» та «інтерес» у кожному кодексі. Опісля показники вживання цих терміно-понять було розподілено за різновидами за такими двома критеріями, як: 1) сфера життєдіяльності суб'єктів (особистісні, економічні, політичні, у сфері соціального захисту, культурно-духовні потреби та інтереси), 2) суб'єкт-носій потреб та інтересів (індивідуальні, колективні, індивідуально-колективні). Насамкінець

Таблиця 2

Кількісні показники вживання терміно-понять «потреба» («інтерес») у кодифікованих НПА України за їх суб'єктом-носієм

Різно види потреб (інтересів)	СКУ	ЦКУ	ГКУ	ЦПКУ	ПКУ	ЗКУ	ГПКУ	КЗпП	КпАП
колективні	11 випадків (ст. 18 (2 випадки (ч. 1,2)), 19 (ч. 1), 54 (ч. 1), ст. 61 (ч. 3), 65 (2 випадки (ч. 4)), 70 (ч. 2), 73 (2 випадки (ч. 2)), 154 (ч. 3))	38 випадків (ст. 3 (ч. 5), 15 (ч. 1), 16 (3 випадки (ч. 1,2,3)), 17 (4 випадки (2 випадки (ч. 1), 1 випадок (ч. 2), 1 випадок (ч. 3)), 21 (2 випадки (ч. 1,2)), 95 (ч. 2), 162 (ч. 1), 267 (ч. 2), 313 (3 випадки (ч. 6), 326 (ч. 2),350, 351 (2 випадки (ч. 1,6)), 408 (2 випадки (ч. 1,2)), 412 (2 випадки (ч1,2)), 652 (ч. 4), 788 (2 випадки (ч. 1,2)), 825 (2 випадки (ч. 4)), 1134 (ч. 1), 1135 (2 випадки (ч. 4)), 1141 (ч. 2), 1246 (ч. 1), 1279 (ч. 2), 1283 (ч. 1), 1293 (ч. 1))	10 випадків (ст. 13 (ч. 5), 18 (2 випадки (ч. 3), 19 (ч. 6), 47 (ч. 2), 78 (ч. 7), 111 (2 випадки (ч. 2)), 193 (1 випадок (ч. 2)), 276 (ч. 1))	35 випадків (ст. 2 (2 випадки (ч. 1)), 4 (ч. 2), 5 (2 випадки (ч. 1)), 13 (2 випадки (ч. 3,4)), 19 (ч. 7), 42 (ч. 4),, 56 (2 випадки (ч. 1,5)), 57 (4 випадки (1 випадок (ч. 1), 2 випадки (ч. 2), 1 випадок (ч. 5)), 61 (ч. 2), 74 (ч. 3), 83 (ч. 2), 129 (п. 6 ч. 1), 137 (ч. 4), 141 (п. 2 ч. 3), 170 (ч. 1), 175 (п. 4 ч. 3), 185 (п. 4 ч. 4), 206 (ч. 5), 207 (2 випадки (ч. 1,5)),274 (п. 7 ч. 3), 294 (ч. 1), 352 (ч. 3), 362 (2 випадки (п. 3 ч. 1)), 397 (ч. 1), 411 (п. 8 ч. 1)),487 (п. 7))	12 випадків (ст. 14 (2 випадки (п. 1.128, 1.213)), 213.3.1 (5 випадків), 232 (2 випадки (4.1 (п. «ї») 4.2)), 252 (4.4,), 256 (2 випадки (п. 9, 11.3))	12 випадків (ст. 12 (п. «г» ч. 1), 13 (п. «в»), 17 (п. «г»), (ст..20 (ч. 6), 79/1 (ч. 2), 83 (ч. 3), 134 (2 випадки (ч. 2)), 140 (п. «г»), 137 (ч. 4), 151 (ч. 1), 153 (ч. 3))	68 випадків (ст. 4 (2 випадки (ч2,:3)), 5 (5 випадків (4 випадки(ч.1), 1 випадок(ч.2)), 14 (ч. 2), 15 (ч. 1), 17 (ч. 1), 20 (2 випадки(п.12 ч. 1, п. 2 ч. 2)), 41 (ч. 3), 45 (ч. 2), 46 (ч. 6), 53 (4 випадки (2 випадки (ч. 1), 2 випадки (ч. 4)), 54 (6 випадків (3 випадки (ч. 1), 1 випадок (ч. 2). 1 випадок (ч. 4), 1 випадок (ч. 5)), 55 (9 випадків (3 випадки (ч. 1), 2 випадки (ч. 2), 2 випадки (ч. 3), 2 випадки (ч. 4)), 56 (ч. 1), 58 (ч. 4), 59 (2 випадки (ч. 2)), 80 (ч. 2), 126 (п. 4 ч. 4), 129 (п. 3 ч. 5), 137 (2 випадки (п. 10 ч. 1, ч. 8)), 142 (ч. 2,4,7), 146 (ч. 1), 157 (ч. 1), 162 (ч. 4), 174 (п. 4 ч. 5), 192 (3 випадки (1 випадок (ч. 1), 2 випадки (ч. 5)), 247 (п. 7 ч. 3), 254 (2 випадки (ч. 1,3), 261 (п. 1 ч,2), 264 (п. 3 ч. 1), 265 (ч. 1), 277 (п. 4 ч. 3), 282 (п. 3 ч. 1), 287 (3 випадки (ч. 1.2, 3)), 293 (ч. 4), 296 (п. 3 ч. 1), 297 (ч. 1), 310 (п. 8 ч. 1), 355 (п. 7 ч. 1), 361 (ч. 2)))	1випадок (ст. 246 (ч. 3))	-

індивідуальні	22 випадки (ст. 19 (2 випадки (ч. 2,6)), 23 (ч. 2), 75 (ч. 4), 152 (2 випадки (ч. 3,4), 154 (ч. 2), 155 (ч. 2), 162 (ч. 1), 163 (ч. 3), 169 (ч. 4), 177 (2 випадки (ч. 1, п. 7 ч. 5)), 188 (ч. 1), 221 (ч. 3), 222 (1 випадок), 227 (ч. 2), 229 (ч. 3), 230 (ч. 3), 232 (ч. 2), 238 (ч. 1), 249 (ч. 3))	31 випадок (ст. 15 (ч. 2), 16 (ч. 1), 41 (ч. 3), 44 (ч. 3), 55 (ч. 1), 56 (ч. 2), 64 (п. 2), 72 (2 випадки (ч. 2)), 224 (ч. 2), 261 (ч. 4), 308 (ч. 3), 406 (п. 2), 407 (4 випадки (2 випадки (ч. 1), 1 випадок (ч. 2), 1 випадок (ч. 3)), 865 (ч. 1), 994 (ч. 2), 1005 (ч. 1), 1009 (ч. 3), 1158 (4 випадки (1 випадок (ч. 1), 1 випадок (ч. 2), 2 випадки (ч. 3)), 1159 (3 випадки), 1160 (3 випадки (2 випадки (ч. 1), 1 випадок (ч. 2))	5 випадків (ст. 73/1 (ч. 1), 127 (ч. 1), 130 (2 випадки (ч. 2)), 193 (1 випадок (ч. 2)))	26 випадків (ст. 2 (1 випадок (ч. 1)), 4 (2 випадки (ч. 1,2)), 5 (2 випадки (1 випадок (ч. 1), 1 випадок (ч. 2)), 8 (ч. 2), 56 (2 випадки (ч. 1)), 57 (ч. 4), 59 (2 випадки (ч. 1,2)), 60 (2 випадки (ч. 3,4)), 63 (ч. 4), 227 (3 випадки (ч. 5), 293 (ч. 1), 350/3 (ч. 2), 350/4 (ч. 1),363 (ч. 1), 389 (3 випадки (ч. 1–1 випадок, ч. 4–2 випадки)), 394 (п. 1 ч. 3), 396 (ч. 3))	5 випадки (ст. 14 (2 випадки (п. 1.2.05, 1.2.13)), 170.9.1), 220.(п.8), 231.1 (п «м»))	2 випадки (ст. 101 (ч. 2), 134 (ч. 2)),	8 випадків (ст. 57 (4 випадки (2 випадки (ч. 1), 2 випадки (ч. 2), 58 (2 випадки (ч. 3)), 71 (ч. 3), 174 (п. 4 ч. 5))	2 випадки (ст. 1, 224 (абз. 2))	3 випадки (ст. 270 (3 випадки))
індивідуально-колективні	6 випадків (ст. 42 (1 випадок), 112 (2 випадки(ч.2)), 172 (ч. 2), 258 (ч. 2), 262 (ч. 2))	16 випадків (ст. 67 (ч. 4), 69 (ч. 3), 72 (2 випадки (ч. 1,3)), 78 (ч. 3), 225 (ч. 1), 401 (ч. 1), 409 (ч. 1), 411 (2 випадки (ч. 1,5)), 424 (ч. 2), 480 (ч. 1), 634 (ч. 2), 1029 (ч. 1), 1171 (2 випадки (ч. 1,2))	41 випадок (ст. 10 (ч. 1), 11 (2 випадки (ч. 5)), 14 (2 випадки (ч. 1)), 17 (ч. 1), 20 (4 випадки (1 випадок (ч. 1), 3 випадки (ч. 2)), 21 (ч. 5), 39 (5 випадків (ч. 1,2)), 49 (ч. 1), 62 (ч. 1), 152 (ч. 1), 180 (ч. 4), 215 (2 випадки (ч. 3,4)), 216 (ч. 2), 222 (3 випадків (1 випадок (ч. 1), 2 випадки (ч. 2), 224 (ч. 1), 233 (ч. 2), 249 (ч. 3), 252 (ч. 2), 295 (ч. 3), 301 (2 випадки (ч. 1,3)), 302 (4 випадки (ч. 1)), 352 (ч. 1), 389 (3 випадки (2 випадки (ч. 1), 1 випадок (ч. 2))	-	-	28 випадків (ст. 23 (ч. 1), 40 (3випадки), 92 (п. «д» ч. 2), 101 (ч. 3), 102/1 (5 випадків (ч. 1,2,4,5,6), 122 (6 випадків (ч. 1,3, 4, 6, 7, 10)), 128 (ч. 1), 149 (7 випадків (ч. 13,5,6,7, 8,9)), 156 (2 випадки (п. «а», «е»)), 207 (ч. 2)).	-	9 випадків (ст. 79 (2 випадки (абз. 4)),127, 130 (абз. 2), 141,197 (абз 2),243 (2 випадки (ч. 1,2), 246 (ч. 1,2))	1 випадок (ст. 273 (1 випадок (абз. 1)))

було визначено загальну кількість вживання терміно-понять «потреба» та «інтерес» за кожним з названих критеріїв в усіх згаданих кодексах.

Результати дослідження відображені у таблицях 1 і 2.

Висновки. Подані таблиці дають підстави зробити висновки про те, що:

– український законодавець найбільшу увагу приділяє потребам (інтересам) особистісним (183 випадки), а також економічним (98 випадок), на відміну від політичних (44 випадки), у сфері соціального захисту (11), культурно-духовних (1). І це цілком зрозуміло, адже саме від їхнього задоволення залежить задоволення усіх інших потреб й інтересів;
– у кодексах України найчастіше згадуються потреби (інтереси) колективні (187 випадків), натомість індивідуальні — 104 випадки, індивідуально-колективні — 101. Це зумовлено тим, що людина як істота соціальна не може існувати цілком незалежно від суспільства, оскільки більшість її дій, які власне забезпечують її існування, є залежними від діяльності багатьох інших людей.

Література

1. Петров А. В. Про методологічні підходи до визначення категорій сутності права // Вестник Нижегод. ун-та им. Н. И. Лобачевского. Серия Право. 2003. Випуск 1(16). С. 69–79.

2. Алексеев С. С. Теория права. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Изд- во БЕК, 1995. 320 с.

3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. 4-те видання, доп. і перероб. К.: Алерта, 2014. 524 с.

4. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 584 с.

5. Гусаров С. М. Поняття та сутність правотворчості в Україні // Правова система: теорія та практика. 2015. № 2. С. 55–59.

6. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред.. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте,2015. 392 с.

7. Попов О. В. Понятие и виды правотворчества // Вестник Волжского ун-та.1999. № 7.

8. Сенякин И. Н. Правотворчество: понятие, принципы, виды // Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. М., 2001.

9. Рабінович П. М. Людські потреби — глибинний визначальний чинник праворозуміння // Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 4(79). С. 14–24.

References

1. Petrov A. V. Pro metodolohichni pidkhody do vyznachennia katehorii sutnosti prava // Vestnyk Nyzhehod. un-ta ym. N. Y. Lobachevskoho. Seryia Pravo. 2003. Vypusk 1(16). S. 69–79.

2. Alekseev S. S. Teoryia prava. 2-e yzd., pererab. y dop. M.: Yzd- vo BEK, 1995. 320 c.

3. Skakun O. F. Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk. 4-te vydannia, dop. i pererob.. K.: Alerta, 2014. 524 c.

4. Teoriia derzhavy i prava. Pidruchnyk. Praktykum. Testy: pidruchnyk. Kyiv: Yurinkom Inter, 2015. 584 s.

5. Husarov S. M. Poniattia ta sutnist pravotvorchosti v Ukraini // Pravova systema: teoriia ta praktyka. 2015. № 2. S. 55–59.

6. Zahalna teoriia prava: pidruchnyk / za zah. red.. M. I. Koziubry. Kyiv: Vaite,2015. 392 s.

7. Popov O. V. Poniatye y vydы pravotvorchestva // Vestnyk Volzhskoho un-ta.1999. № 7.

8. Seniakyn Y. N. Pravotvorchestvo: poniatye, pryntsyры, vydы // Teoryia hosudarstva y prava: kurs lektsyў / pod red. N. Y. Matuzova y A. V. Malko. M., 2001.

9. Rabinovych P. M. Liudski potreby — hlybynnyi vyznachalnyi chynnyk pravorozuminnia // Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy. 2014. № 4(79). S. 14–24.

УДК 340.132(477)

Онищук Ігор Ігорович
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Університет Короля Данила
Онищук Игорь Игоревич
доктор юридических наук, доцент,
заведующий кафедрой теории и истории государства и права
Университет Короля Данилы
Onyshchuk Ihor
Doctor of Legal Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Theory and History of State and Law
King Danylo University
ORCID: 0000-0001-9472-5472

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-1-5592

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СУРРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

LEGAL REGULATION OF SURROGATE MOTHERHOOD: INTERNATIONAL EXPERIENCE

Анотація. *Останнім часом особливу гостроту набули проблеми, пов'язані з репродуктивними правами. Разом з тим репродуктивні права та репродуктивна поведінка – це та сфера, яка приховує в собі чимало небезпек і надає прекрасний ґрунт для політичного маніпулювання, особливо в умовах неосвіченості громадян в цій сфері.*

Медичною наукою розроблена низка методів лікування безплідного шлюбу, в тому числі екстракорпоральне запліднення та перенесення ембріона. Використання методів репродуктивної технології та її успіхи сприймаються неоднозначно як дослідниками, так і громадськістю.

Метою дослідження є аналіз законодавчих, доктринальних і моральних аспектів репродуктивних прав та визначення ефективних правових заходів щодо вдосконалення правового регулювання сурогатного материнства в Україні та належного правового захисту дитини як до, так і після народження.

Автор дійшов висновку, що в більшості країн з дозвільним або альтруїстичним режимом багато аспектів використання допоміжних репродуктивних технологій та сурогатного материнства залишаються неврегульованими. Не існує чіткого розуміння всіх принципів та стандартів, що регулюють процес використання допоміжних репродуктивних технологій та договорів про сурогатне материнство. Загалом, в законодавстві не вистачає достатніх стандартів та положень для захисту прав учасників договорів про сурогатне материнство. Найбільш суперечливими залишаються питання прав сурогатної матері, майбутніх батьків та дітей, народжених в результаті сурогатного материнства.

Технічні прийоми, що викликають відокремлення батьківства від шлюбу внаслідок втручання іншої людини (донорство сперми або яйцеклітин, виношування дитини іншою жінкою) глибоко порушують право дитини народитися від відомих їй батька та матері, пов'язаних між собою шлюбом. Коли такі методи застосовуються всередині подружньої, вони теж залишаються морально неприйнятними, бо поділяють статевий акт і репродуктивний акт.

Ключові слова: *репродуктивні права, сурогатне материнство, правове регулювання, правовий захист, ембріон, права дитини, сім'я, договір про сурогатне материнство.*

Аннотация. *В последнее время особую остроту приобрели проблемы, связанные с репродуктивными правами. Вместе с тем репродуктивные права и репродуктивное поведение – это та сфера, которая скрывает в себе немало опасностей и предоставляет прекрасную почву для политического манипулирования, особенно в условиях необразованности граждан в этой сфере.*

Медицинской наукой разработан ряд методов лечения бесплодного брака, в том числе экстракорпоральное оплодотворение и перенос эмбриона. Использование методов репродуктивной технологии и ее успехи воспринимаются неоднозначно как исследователями, так и общественностью.

Целью исследования является анализ законодательных, доктринальных и моральных аспектов репродуктивных прав и определения эффективных мер по совершенствованию правового регулирования суррогатного материнства в Украине и надлежащей правовой защиты ребенка как до, так и после рождения.

Автор пришел к выводу, что в большинстве стран с разрешительным или альтруистическим режимом многие аспекты использования вспомогательных репродуктивных технологий и суррогатного материнства остаются неурегулированными. Не существует четкого понимания всех принципов и стандартов, регулирующих процесс использования вспомогательных репродуктивных технологий и договоров о суррогатном материнстве. В общем, в законодательстве не хватает достаточных стандартов и положений для защиты прав участников договоров о суррогатном материнстве. Наиболее противоречивыми остаются вопросы прав суррогатной матери, будущих родителей и детей, рожденных в результате суррогатного материнства.

Технические приемы, вызывающие отделение родительства от брака в результате вмешательства другого человека (донорство спермы или яйцеклеток, вынашивание ребенка другой женщиной) глубоко нарушают право ребенка родиться от известных ему отца и матери, связанных между собой браком. Когда такие методы применяются внутри супружества, они остаются морально неприемлемыми, поскольку разделяют половой акт и репродуктивный акт.

Ключевые слова: *репродуктивные права, суррогатное материнство, правовое регулирование, правовая защита, эмбрион, права ребенка, семья, договор о суррогатном материнстве.*

Summary. *Recently, problems related to reproductive rights have become particularly acute. At the same time, reproductive rights and reproductive behavior are an area that harbors a lot of dangers and provides a good ground for political manipulation, especially in the context of ignorance of citizens in this field.*

Medical science has developed a number of methods for the treatment of infertile marriage, including extracorporeal fertilization and embryo transfer. The use of reproductive technology and its successes have been widely viewed by researchers and the public alike.

The purpose of the study is to analyze the legislative, doctrinal and moral aspects of reproductive rights and to identify effective legal measures to improve the legal regulation of surrogate motherhood in Ukraine and the proper legal protection of the child before and after birth.

The author concluded that in many countries with a licensing or altruistic regime, many aspects of the use of assisted reproductive technologies and surrogate motherhood remain unregulated. There is no clear understanding of all the principles and standards governing the use of assisted reproductive technologies and surrogacy agreements. In general, the legislation lacks sufficient standards and provisions to protect the rights of parties to surrogacy agreements. The most controversial issues are the rights of the surrogate mother, the expectant parents and the children born as a result of the surrogate motherhood.

Techniques that cause separation of paternity from marriage due to the intervention of another person (donation of sperm or eggs, carrying a child to another woman) profoundly violate the child's right to be born of a known father and mother related to marriage. When these methods are applied within the spouse, they also remain morally unacceptable because they share sexual intercourse and reproductive act.

Key words: *reproductive rights, surrogacy motherhood, legal regulation, legal protection, embryo, child rights, family, surrogacy agreement.*

Постановка проблеми. Останнім часом особливу гостроту набули проблеми, пов'язані з репродуктивними правами. Разом з тим репродуктивні права та репродуктивна поведінка — це та сфера, яка приховує в собі чимало небезпек і надає прекрасний ґрунт для політичного маніпулювання, особливо в умовах неосвіченості громадян в цій сфері.

Медичною наукою розроблена низка методів лікування безплідного шлюбу, в тому числі екстракорпоральне запліднення та перенесення ембріона. Використання методів репродуктивної технології та її успіхи сприймаються неоднозначно як дослідниками, так і громадськістю. Адже, експеримент з людським генним матеріалом як зачаття в пробірці

перетворює дітей на товар. Зачаття дитини — це не право, а можливість, яка дана не всім, а сурогатне материнство перетворює дитину в «об'єкт економічної угоди і контракту, свого роду замовлення товару». Дитина не може розглядатися як об'єкт власності.

Візьмімо до уваги сумний досвід нашої країни щодо абортів — майже 46552 за 2018 рік. Важливо усвідомити до яких наслідків може призвести недооцінка загроз та недостатня увага до проблеми комерціалізації сурогатного материнства. Питання репродуктивних технологій необхідно врегулювати таким чином, щоб дитина, народжена в результаті сурогатного материнства, не ставала жертвою подальшої експлуатації. Адже, як зазначено в Декларації прав дитини, дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності та правового регулювання сурогатного материнства досліджували вітчизняні та закордонні спеціалісти, серед яких Дж. Вельтман [7], К. Гітлина [8], О. Ілляшенко [11], Л. Красницька [9], Ю. Таланов [2], І. Чеховська [3] та ін.

Сфера репродуктивних прав все ще залишається за межами ґрунтовного правового аналізу, їй не приділяється належної уваги в юридичній літературі. Можливо, це пояснюється тим, що поняття репродуктивних прав є новим для українського права та поки ще не знайшло собі належного місця в загальній системі права. Бракує наукових розробок питання захисту прав дитини до народження, торгівлі людьми з метою експлуатації сурогатних матерів або дітей, народжених в результаті сурогатного материнства тощо.

Метою дослідження є аналіз законодавчих, доктринальних і моральних аспектів і міжнародного досвіду правового регулювання сурогатного материнства та належного правового захисту дитини як до, так і після народження.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Звіті Гаазької Конференції з приватного міжнародного права «Питання приватного міжнародного права стосовно статусу дітей, включаючи питання, пов'язані з міжнародними договорами про сурогатне материнство» зазначено, що перше народження дитини в результаті штучного запліднення та перенесення ембріона відбулося 25 липня 1978 року у Великобританії. З того часу, кількість осіб, що звернулися по лікування з використанням репродуктивних технологій, значно зросла. В цьому контексті вважається, що бізнес сурогатного материнства активно розвивається в усьому світі [1, с. 4].

Процедура штучного запліднення та перенесення ембріона нерозривно пов'язана з розвитком технологій у медичній сфері. Дійсно, використовувати сурогатне материнство саме як лікування безпліддя вперше запропонували не так давно, а точніше, в 1985 р. зробили це П. Степто та Р. Едвардс, які наштовхнулися на спротив з боку Британської медичної асоціації та витратили 4 роки на отримання дозволу для проведення програми сурогатного материнства [2, с. 45].

Вперше поняття «сурогатна матір» було використано у доповіді Ради Європи 1989 р., де сурогатна матір визначалась як жінка, яка виношує і народжує дитину для іншої особи. При цьому зазначалося, що вона погодилась перед заплідненням після її народження передати дитину цій особі [3, с. 60].

Практика сурогатного материнства піддається критиці та за можливість комерціалізації. Вона полягає в тому, що даний метод може бути використаний як засіб експлуатації жінок в ролі платних інкубаторів, які виробляють дітей для багатих замовників. І таких фактів чимало. Про заборону використання сурогатного материнства в комерційних цілях йдеться в Брюссельській декларації Всесвітньої медичної асоціації (1985 р.) [4]. Даний метод може застосовуватися тільки в установах державної та муніципальної системи охорони здоров'я та лише у випадках, коли замовниця за станом здоров'я не може самостійно виносити і народити дитину.

В Італії заборонені всі форми сурогатного материнства. Навіть більше, парламент Італії прийняв дуже жорсткі правила стосовно питань допоміжної репродукції. Закон № 40, прийнятий в лютому 2004 року, стосовно «Правил про допоміжну медичну репродукцію» чітко встановлює: «Будь-яка особа, яка в будь-якій формі здійснить, організує або надасть на комерційній основі гамети, ембріони або послуги з сурогатного материнства, карається ув'язненням на термін від трьох місяців до двох років, та штрафом від 600000 до 1000000 Євро» (ст. 12 (6)). Видається, що даний закон став результатом потужного лобіювання та підтримки з боку католицької церкви, яка виступала проти використання допоміжних технологій та сурогатного материнства [1, с. 5].

У 1987 році Ватикан видав документ під назвою «Інструкція про повагу до людського життя та гідність відтворення», в якому було викладено погляди стосовно біоетичних питань [5].

Сполучене Королівство узаконило сурогатне материнство з 1985 р. та змінило правила його реалізації. Закон про запліднення та ембріологію людини 2008 р. дозволяє парам, які цього бажають мати дітей за допомогою сурогатного материнства для

отримання законного батьківства через наказ про батьківство, який змінює свідоцтво про народження. Наказ про батьківство може бути виданий без батьків або опікуна в суді за конкретних обставин [6, с. 24].

Конгрес США сурогатне материнство дозволив в 1991 році. Відтоді цей спосіб позбавлення від безпліддя застосовується в Штатах досить широко. У країні є величезна база даних про донорів яйцеклітин для жінок, які в зв'язку з захворюванням яєчників не можуть продукувати власну яйцеклітину. База дозволяє вибрати донора навіть за етнічним походженням, віросповіданням і зовнішності. У США сурогатне материнство також засновано на угоді (письмовому або усному) між жінкою, згодної на інсемінацію та виношування дитини, зачатої за використанням генетичного матеріалу чоловіка, який не є її чоловіком, і жінкою, згідною усиновити (удочерити) дитину, народжену в такий спосіб [7].

В Ізраїлі, де медицина дуже розвинена, процедура екстракорпорального запліднення та перенесення ембріона була законодавчо закріплена ще в 1996 р. законом «Про сурогатне материнство». До створеної Комісії із затвердження договорів сурогатного материнства залучили спеціаліста в сфері гінекології та новонароджених, соціального працівника, психолога, представника громадськості, юриста, представник релігії, яку сповідають сторони договору. Основні вимоги до сурогатної матері в Ізраїлі: вік від 22 до 38 років; не більше трьох пологів; наявність власної здорової дитини; жінка не знаходиться в складних життєвих ситуаціях на момент прийняття рішення про укладення договору про сурогатне материнство [8, с. 103].

У своєму звіті за 2011 рік, Гаазька Конференція з приватного міжнародного права дала оцінку, згідно з якою «400 мільйонів доларів США на рік (загалом за оцінкою — близько 2,3 мільярда доларів США на рік до 2012 року) ринку медичного туризму Індії припадає на репродуктивний сегмент цієї індустрії». Індія є країною, в якій за останні роки спостерігалося найбільше зростання використання допоміжних репродуктивних технологій через відсутність відповідного законодавства, низьку вартість лікування безпліддя та послуг сурогатного материнства, а також слабку адміністративну систему [1, с. 5].

До держав, в яких сурогатне материнство законодавчо заборонено відносяться Франція та Німеччина. До держав, в яких сурогатні матері використовуються на комерційній основі, відносяться більшість штатів США, Південно-Африканська республіка, Російська Федерація, Грузія, Україна. У Греції, Ірландії, Фінляндії та Бельгії залучення сурогатних матерів з метою лікування безпліддя не регламентується законом. В Австралії, Великобританії, Данії, Ізраїлі, Іспанії, Канаді, Нідерландах, окремих штатах США дозволено лише некомерційне сурогатне материнство [9, с. 33].

Питання сурогатного материнства не врегульоване на рівні міжнародних угод. Сурогатне материнство пов'язане з правами людини, тому можна посилатися на міжнародні документи щодо захисту прав людини. Конвенція ООН про права дитини встановлює такі стандарти захисту, а саме: право не бути об'єктом дискримінації на основі народження або статусу батьків (ст. 2), право дитини на першочергове врахування її інтересів у всіх діях стосовно неї (ст. 3), право дитини отримати ім'я та набути національність (ст. 7) [10].

У п. 119 Пояснювальної доповіді до Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про права людини та біомедицину вказано, що «як зазначається в ст. 21 Конвенції, тіло людини та його частини не повинні використовуватися з метою отримання фінансової вигоди. Будь-яка торгівля органами та тканинами з метою отримання безпосередньої або часткової фінансової вигоди, відповідно до ст. 21 Протоколу, заборонена. Незаконна торгівля органами та тканинами є важливим прикладом такої незаконної торгівлі й отримання безпосередньої фінансової вигоди. Особи, які займаються незаконною торгівлею органами або тканинами, можуть також застосовувати примушування до такої торгівлі. Така практика викликає особливе занепокоєння, оскільки вона направлена на експлуатацію вразливих груп і може підірвати довіру людей до системи трансплантації. Тому заборона на незаконну торгівлю органами та тканинами окремо зазначена в ст. 22» [11, с. 269].

Висновки. Однозначно, в сучасному правовому полі проблема захисту прав дитини залишається неврегульованою. Аналіз нормативно-правової бази та практики щодо сурогатного материнства в різних державах показує, що не існує загального законодавства щодо допоміжних репродуктивних технологій. Певні положення містяться в законодавстві про охорону здоров'я, сімейних кодексах або інші документах.

Законодавством України регламентовано деякі аспекти сурогатного материнства, а саме: визначено батьківство та материнство дитини, народженої сурогатною матір'ю, встановлені правила оформлення документів при народженні дитини сурогатною матір'ю, врегульовано медичну процедуру застосування програми сурогатного материнства. На сучасному етапі в Україні ще не завершилася правова адаптація суспільства до розвитку медицини в сфері репродуктивних технологій. В результаті чого на

законодавчому рівні врегулювання потребують такі випадки як: народження сурогатною матір'ю декількох дітей, народження дитини з вадами розвитку, народження мертвої дитини або настання викидня, необхідність проведення штучного переривання вагітності згідно з медичним висновком лікарів, розірвання шлюбу генетичними батьками, смерть одного чи обох генетичних батьків.

Чіткого усталеного розуміння принципів і стандартів регулювання процесу використання такої репродуктивної технології як сурогатне материнство не сформовано. У законодавстві бракує стандартів та положень для захисту прав учасників договору про сурогатне материнство. Важливо, щоб Рада Європи та Україна вжили заходів щодо істотного обмеження або заборони сурогатного материнства відповідно до принципів, закладених в міжнародному та європейському праві, особливо в Конвенції про права дитини та її другому протоколі, Конвенції про усиновлення дітей та рішень Європейського суду з прав людини.

Література

1. Міжнародний досвід законодавчого регулювання питання використання репродуктивних технологій (включаючи сурогатне материнство) / Укл.: Аліна Брашовяну. Київ, 2013. 60 с.

2. Таланов Ю. Ю. Сурогатне материнство: морально-правові аспекти // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО». Вип. 19, 2012. С. 42–47.

3. Чеховська І. В. сурогатне материнство: теоретико-правові підходи до розуміння сутності // Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). Вип. 2–3 (6–7) 2017. С. 58–64.

4. Всемирная медицинская асамблея. Декларация по правам человека и личной свободе медицинских работников. Принята 37-й Всемирной медицинской ассамблеей, Брюссель, Бельгия, октябрь 1985 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_325/ sp: max100 (дата обращения 24.12.2019).

5. Священна Конґреґація у Справах Доктрини Віри. Дар життя (Donum Vitae). Інструкція про повагу до людського життя на його початку і гідність продовження людського роду. Прийнята 22 лютого 1987 р. URL: http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19870222_respect-for-human-life_en.htm (дата звернення 09.01.2020).

6. European Centre for Law and Justice. Surrogate motherhood: a violation of human rights report presented at the council of Europe, Strasbourg, on 26 April 2012. 30 p.

7. Weltman John J. Surrogacy in New York. URL: http://www.circlesurrogasy.com (date of appeal 02.01.2020).

8. Гитлина К. А. Суррогатное материнство в законодательстве Израиля и России // Ученые труды Российской академии адвокатуры и нотариата. 2015. № 1 (36). С. 103–106.

9. Красницька Л. Визначення походження дитини при застосуванні форм репродуктивної медицини за законодавством України // Підприємництво, господарство та право. 2004. № 7. С. 31–33.

10. Генеральна Асамблея ООН. Конвенція про права дитини 20 листопада 1989 року в редакції зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 р. (Ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 23.01.2020).

11. Ілляшенко О. В. Міжнародно-правові стандарти захисту від незаконної торгівлі органами і тканинами людини // Науковий вісник національної академії внутрішніх справ, № 4, 2013. С. 265–274.

References

1. Brashovjanu, A. (2013). Mizhnarodnyj dosvid zakonodavchogo reguljuvannja pytannja vykorystannja reproduktyvnyh tehnologij (vkljuchajuchy surogatne materynstvo). Kyi'v. [in Ukrainian].

2. Talanov, Ju. Ju. (2012). Surogatne materinstvo: moral'no-pravovi aspekti // Zbirnik naukovih prac' Harkivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni G. S. Skovorodi «PRAVO», 19, 42–47. [in Ukrainian].

3. Chehovs'ka, I. V. (2017). Surogatne materinstvo: teoretiko-pravovi pidhodi do rozuminnja sutnosti // Mizhnarodnij juridichnij visnik: aktual'ni problemi suchasnosti (teorija ta praktika), 2–3 (6–7), 58–64. [in Ukrainian].

4. Vsemirnaja medicinskaja asambleja. Deklaracija po pravam cheloveka i lichnoj svobode medicinskih rabotnikov. Prinjata 37-j Vsemirnoj medicinskoj assambleej, Brjussel', Bel'gija, oktjabr' 1985 g. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_325/ sp: max100 (data obrashhenija 24.12.2019).

5. Svjashhenna Kong'reg'acija u Spravah Doktryny Viry. (1987). Dar zhyttja (Donum Vitae). Instrukcija pro povagu do ljuds'kogo zhyttja na jogo pochatku i gidnist' prodovzhennja ljuds'kogo rodu. Pryjnjata 22 ljutogo 1987 r. URL:

http://www.vatican.va/roman_curia/ congregations/cfaith/ documents/ rc_con_cfaith_doc_19870222_respect-for-human-life_en.htm (data zvernennja 09.01.2020).

6. European Centre for Law and Justice. (2012). Surrogate motherhood: a violation of human rights report presented at the council of Europe, Strasbourg.

7. Weltman John J. Surrogacy in New York. URL: http://www.circlesurrogasy.com (date of appeal 02.01.2020).

8. Gitlina, K. A. (2015). Surrogatnoe materinstvo v zakonodatel'stve Izrailja i Rossii // Uchenye trudy Rossijskoj akademii advokatury i notariata, 1 (36). 103–106. [in Russian].

9. Krasnyc'ka, L. (2004). Vyznachennja pohodzhennja dytyny pry zastosuvanni form reproduktyvnoi' medycyny za zakonodavstvom Ukrai'ny // Pidpryjemnyctvo, gospodarstvo ta pravo, 7, 31–33. [in Ukrainian].

10. General'na Asambleja OON. (1989). Konvencija pro prava dytyny 20 lystopada 1989 roku v redakcii' zi zminamy, shvalenymy rezoljucijeju 50/155 General'noi' Asamblei' OON vid 21 grudnja 1995 r. (Ratyfikovano Postanovoju VR № 789-XII vid 27.02.91). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021(data zvernennja 23.01.2020).

11. Illjashenko, O. V. (2013). Mizhnarodno-pravovi standarty zahystu vid nezakonnoi' torgivli organamy i tkanynamy ljudyny // Naukovyj visnyk nacional'noi' akademii' vnutrishnih sprav, 4, 265–274. [in Ukrainian].

УДК 159.9.349

Курило Володимир Іванович
доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
завідувач кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Курило Владимир Иванович
доктор юридических наук, профессор, Заслуженный юрист Украины,
заведующий кафедрой административного и финансового права
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины
Kurylo Volodymyr
Doctor of Science of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
Head of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Корсун Сергій Іванович
кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології
Університет сучасних знань
Корсун Сергей Иванович
кандидат психологических наук, доцент,
профессор кафедры психологии
Университет современных знаний
Korsun Serhiy
Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Professor of Psychology
University of Modern Knowledge

Шушковський Григорій Володимирович
магістр державного управління
Голова ГО «Дніпровська перспектива»
Шушковский Григорий Владимирович
магистр государственного управления,
Председатель ОО «Днепровская перспектива»
Shushkovskyj Grygorij
Master of Public Administration
Head of NGO «Dnipro Prospect»

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-1-5593

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ПРОФІЛЮ

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СОПРОВОЖДЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РАБОТНИКОВ ЭКСТРЕМАЛЬНОГО ПРОФИЛЯ

LEGAL REGULATION OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF EMPLOYEES OF EXTREME PROFILE

Анотація. *У даній статті досліджуються актуальні проблеми психологічного супроводження діяльності працівників професій екстремального профілю та стан нормативно-правового забезпечення діяльності служб психологічного забезпечення зазначених професій.*

Зокрема, розглядаються такі екстремальних види професійної діяльності, як діяльність працівників Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, військовослужбовців Національної гвардії України та військовослужбовців Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, що характеризуються високим рівнем нервово-емоційного напруження, стресогенністю, великою відповідальністю, реалізується в умовах дефіциту часу, відбувається в умовах нерегламентованого робочого дня.

Ключові слова: *правове регулювання, психологічне супроводження, психологічне забезпечення, професії екстремального профілю.*

Аннотация. *В данной статье исследуются актуальные проблемы психологического сопровождения деятельности работников профессий экстремального профиля и состояние нормативно-правового обеспечения деятельности служб психологического обеспечения указанных профессий.*

В частности, рассматриваются такие экстремальные вид профессиональной деятельности, как деятельность работников Национальной полиции Украины, Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям, военнослужащих Национальной гвардии Украины и военнослужащих Государственной службы специальной связи и защиты информации Украины, характеризующихся высоким уровнем нервно-эмоционального напряжения, стрессогенностью, большой ответственностью, реализуется в условиях дефицита времени, происходит в условиях нерегламентированного рабочего дня.

Ключевые слова: *правовое регулирование, психологическое сопровождение, психологическое обеспечение, профессии экстремального профиля.*

Summary. *This article explores the actual problems of psychological support for the activities of employees of the professions of extreme profile and the state of legal support of the activities of the services of psychological support of these professions. In particular, such extreme types of professional activity as activities of National Police of Ukraine, State Emergency Service of Ukraine, servicemen of National Guard of Ukraine and servicemen of State Service of Special Communication and Information Protection of Ukraine, characterized by high level of nervous-emotional tension, stress, are considered., a large liability, is realized in a time deficit, occurs in an unregulated working day.*

The positions of the psychologist regarding the organization of his activity – external – as the position of a third-party psychologist who is involved in performing certain works in the organization; internal – a practical psychologist who works in the organization directly. Consider the advantages and disadvantages of both positions: the «outside» psychologist in the organization is more neutral when solving many tasks, but the disadvantage is that he does not know the organization from the inside, can not immediately penetrate into its organizational and management processes. It takes time. A hands-on psychologist working in an organization is devoid of these shortcomings, but has his or her own – constant work in the organization makes him a member of the team, and this, in turn, often does not allow an objective look, to evaluate many things, which may reduce its effectiveness work.

The functions of a staff psychologist of the professions of extreme profile in the process of psychological support of the professional activity of an extreme profile are distinguished: research or expert function, advisory function, organizational function.

The directions and order of organization of the process of psychological support of activity and its place in the system of psychological support are analyzed on the examples of psychological services of extreme profile.

Key words: *legal regulation, psychological support, psychological support, professions of extreme profile.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку нашої держави, враховуючи військову агресію Російської Федерації, особливо гостро постає питання психологічного забезпечення професійної діяльності у професіях екстремального профілю, працівники яких задіяні у проведенні Операції об'єднаних сил (ООС).

Важливою складовою системи психологічного забезпечення професійної діяльності виступають питання психологічного супроводження діяльності працівників професій екстремального профілю. Про важливість психологічного забезпечення та супроводження діяльності свідчить і той факт, що навіть приватні бізнесові структури, усе частіше і частіше, запроваджують посади психолога та власні психологічні служби. Не можна полишити поза увагою і зростаючу популярність психологічних семінарів та тренінгів, на яких працівники та керівники підприємств отримують основи психологічних знань та умінь [1; 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням професій екстремального профілю та питань психологічного супроводження діяльності

працівників цих професій займалися такі науковці: Д. О. Александров, В. І. Барко, О. В. Іванова, Л. І. Казміренко, С. І. Корсун, В. О. Криволапчук, Ю. Л. Майдіков, В. С. Медведєв, Л. М. Москалюк, Г. О. Юхновець, С. І. Яковенко та інші.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз існуючих підходів щодо психологічного супроводження діяльності працівників професій екстремального профілю та стану нормативно-правового забезпечення діяльності служб психологічного забезпечення зазначених професій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першими заговорили про необхідність психологічних знань та відчули потребу у практичних психологах представники саме тих професій, діяльність яких носить екстремальний характер. Зупинимося, зокрема, на таких екстремальних видах професійної діяльності, як діяльність працівників Національної поліції України, діяльність працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій, діяльність військовослужбовців Національної гвардії України та діяльність військовослужбовців Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. З наукових досліджень відомо, що діяльність працівників екстремальних професій супроводжується високим рівнем нервово-емоційного напруження, стресогенністю, великою відповідальністю, реалізується в умовах дефіциту часу, відбувається в умовах нерегламентованого робочого дня. Праця спеціалістів досліджуваної професійної групи відноситься до категорії «дуже напружених» [1; 2].

Психологічне супроводження та психологічне забезпечення діяльності професій екстремального профілю здійснюють фахівці — психологи.

Психолог — це людина з психологічною освітою, що виконує професійну діяльність в галузі психології як науки, в сфері психологічної допомоги або прикладних досліджень [3, с. 21].

Щодо позиції психолога відносно організації його діяльності, то їх виділяють дві — зовнішня та внутрішня. Зовнішня — це позиція стороннього психолога, який залучається для виконання певних робіт в організації. Внутрішня — це практичний психолог, що працює в організації безпосередньо.

Обидві позиції мають свої переваги та недоліки. Зазвичай «сторонній» психолог в організації більш нейтральний під час розв'язання багатьох завдань, однак при цьому мінусом є той факт, що він недостатньо добре знає організацію зсередини, не може негайно вникнути в її організаційні та управлінські процеси. На це потрібен час. Практичний психолог, що працює у штаті організації позбавлений цих недоліків, але має свої — постійна робота в організації робить його членом колективу, а це, у свою чергу, часто не дозволяє об'єктивно глянути, дати оцінку багатьом речам, що може знижувати ефективність його роботи [3, с. 27].

Вітчизняні науковці виділяють наступні функції, які здійснює штатний психолог професій екстремального профілю у процесі психологічного супроводження професійної діяльності [3, с. 33].

Дослідницька або експертна функція. Практичний психолог в організації залучається як експерт для розв'язання конкретної проблеми. Психолог досліджує та акумулює інформацію про психологічні механізми поведінки членів колективу в складній системі внутрішньорганізаційних відносин. Вивчає та оцінює конкретні ситуації, з використанням сучасних методологічних підходів психології. Надає керівництву звіт про результати та рекомендації щодо вирішення проблем.

Функція консультування. Психолог-консультант дає рекомендації з питань найбільш ефективного використання особистісних та професійних якостей будь-якого члена колективу. Це стосується усіх етапів шляху працівника в організації — відбір, оцінка, адаптація персоналу, зарахування в кадровий резерв, звільнення. Психолог дає практичні поради в області управління персоналом, мотивації праці, психологічного клімату в організації, сприяє груповій згуртованість і бореться з конфліктами в колективі.

Організаційна функція. Яка, по суті, поєднує та доповнює собою дві попередні. У ній психолог практик в організації виступає у ролі педагога, який передає свої знання в області психології учням — працівникам організації, щоб вони повною мірою використовували усі досягнення сучасної психології у своїй повсякденній роботі, підвищуючи її ефективність.

Проаналізуємо, на прикладах існуючих психологічних служб згаданих нами професій, напрямки та порядок організації процесу психологічного супроводження діяльності та його місце у системі психологічного забезпечення.

У Національній поліції України психологічне забезпечення здійснюється на підставі Наказу МВС України від 06.02.2019 № 88 «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських» [4]. Зазначеним Наказом визначені наступні завдання системи психологічного забезпечення:

1) психологічне вивчення об'єктів системи психологічного забезпечення;
2) психологічна підготовка об'єктів системи психологічного забезпечення;
3) психопрофілактична робота щодо об'єктів системи психологічного забезпечення;
4) підтримка та оптимізація соціально-психологічного клімату в колективах;
5) психологічне супроводження службової діяльності працівників поліції, у тому числі в ході проведення ними оперативних заходів та слідчих дій;
6) психологічне супроводження освітнього процесу у ЗВО та установах (закладах) Національної поліції, які здійснюють професійну підготовку поліцейських.

Психологічне забезпечення діяльності у Державній службі України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) унормоване Наказом МВС України від 31.08.2017 № 747 «Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій» [5].

Основними складовими психологічного забезпечення у ДСНС є:
1) професійно-психологічний відбір кандидатів на службу цивільного захисту, роботу (для рятувальників) до органів і підрозділів цивільного захисту, навчання до НЗ ДСНС;
2) психологічна підготовка осіб рядового і начальницького складу;
3) психологічний супровід осіб рядового і начальницького складу, рятувальників під час виконання завдань за призначенням;
4) вивчення СПК у колективах органів і підрозділів цивільного захисту;
5) здійснення заходів психопрофілактики, надання психологічної допомоги, проведення заходів психологічного відновлення осіб рядового і начальницького складу, рятувальників та працівників;
6) надання безоплатної екстреної психологічної допомоги постраждалим унаслідок надзвичайних ситуацій.

У Національній гвардії України психологічне забезпечення здійснюється на підставі Наказу МВС України від 08.12.2016 № 1285 «Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України» [6].

Наказ визначає основні завдання психологічного забезпечення, до яких відноситься:
1) організація та проведення професійно-психологічного відбору кандидатів для проходження військової служби в НГУ, для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки в складі національного персоналу або національного контингенту, навчання у вищих військових навчальних закладах (навчальних військових частинах (центрах)), військовослужбовців перед призначенням на вищі посади;
2) надання допомоги командирам (начальникам) військових частин з питань створення ефективної системи підтримання психологічної готовності, стійкості та надійності особового складу для виконання службово-бойових завдань;
3) організація та проведення професійно-психологічної підготовки особового складу з урахуванням специфіки та умов виконання завдань служби;
4) упровадження новітніх психологічних і психотренінгових технологій, зокрема за напрямами службово-бойової діяльності, у тому числі із застосуванням комп'ютерної техніки (автоматизованих психодіагностичних комплексів, поліграфів, приладів зворотного біологічного зв'язку), для вивчення, оцінки і прогнозування професійної діяльності особового складу;
5) проведення соціометричних та соціально-психологічних досліджень військових колективів, вивчення та моніторинг соціально-психологічного клімату у військових колективах, рейтингу і стилю керівництва посадових осіб та надання рекомендацій командирам (начальникам) щодо формування необхідного рівня їх сприйнятливості, згуртування колективу, створення обстановки високої вимогливості і взаємодопомоги;
6) здійснення психологічного аналізу причин та умов травматизму, суїцидів (спроб суїцидів), загибелі особового складу НГУ та підготовка рекомендацій щодо їх попередження;
7) проведення психопрофілактичної роботи, спрямованої на збереження, зміцнення і відновлення психологічної безпеки та психологічного здоров'я особового складу, попередження виникнення соціально-психологічної та особистісної дезадаптації;
8) виконання комплексу заходів психологічної допомоги, підтримки та реабілітації військовослужбовців, які постраждали внаслідок дії службово-бойових стрес-факторів, перебували в екстремальних (бойових) умовах, застосовували зброю на ураження;
9) науково-дослідницьке та методичне супроводження виконання основних завдань підрозділами психологічної служби.

Наказом Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 02.11.2016 № 683 «Про затвердження Порядку здійснення психологічного забезпечення службової діяльності в Державній службі спеціального

зв'язку та захисту інформації України та Переліку психологічних протипоказань, наявність яких унеможливлює проходження військової служби за контрактом (навчання) в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України» [7], визначено основні завдання психологічного забезпечення:

1) організація професійно-психологічного відбору кандидатів на проходження служби та навчання;
2) поглиблене психологічне вивчення військовослужбовців, які плануються у довгострокові відрядження до закордонних дипломатичних установ України та до призначення на посади керівників структурних підрозділів Адміністрації Держспецзв'язку, її територіальних органів, Головного управління урядового фельд'єгерського зв'язку Держспецзв'язку, підрозділів урядового фельд'єгерського зв'язку, територіальних підрозділів, закладів, установ та організацій Держспецзв'язку;
3) психологічне супроводження професійної діяльності;
4) забезпечення належної підготовки особового складу Держспецзв'язку для виконання завдань за призначенням;
5) організація роботи щодо допуску до несення служби у складі добового наряду військовослужбовців, які на час несення служби озброюються зброєю;
6) надання допомоги керівникам усіх рівнів щодо створення ефективної системи забезпечення психологічної стійкості особового складу Держспецзв'язку;
7) вивчення соціально-психологічного клімату в колективах підрозділів Держспецзв'язку з метою визначення основних чинників, які мають вплив на діяльність кожного їх члена, та надання консультативної допомоги керівникам усіх рівнів у формуванні необхідного рівня сприятливості соціально-психологічного клімату;
8) психологічний аналіз причин та умов виникнення психологічних травм в особового складу Держспецзв'язку (в тому числі групових), підготовка методичних рекомендацій щодо їх запобігання;
9) психологічне інформування (інструктаж) військовослужбовців, які плануються до участі у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях;
10) проведення психологічної корекції військовослужбовців, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції та у заходах із забезпечення національної безпеки і оборони.

Розглянемо особливості психологічного супроводження нормативно обумовлені для кожної із вищеозначених професій екстремального профілю.

У підрозділах Національної поліції України виділяють два напрями психологічного супроводження:

1) психологічне супроводження службової діяльності працівників поліції, у тому числі в ході проведення ними оперативних заходів та слідчих дій;
2) психологічне супроводження освітнього процесу у закладах вищої освіти (ЗВО).

Реалізація першого напряму відбувається шляхом надання психологічних консультацій працівникам поліції, складання психологічних портретів підозрюваних, обвинувачених осіб, надання необхідної психологічної допомоги в ході проведення допитів, у тому числі неповнолітніх осіб.

Другий напрям реалізується шляхом здійснення відповідних психологічних заходів (анкетування, спостереження, індивідуальні та групові консультування, проведення тренінгів, навчання курсантів (слухачів) основним психологічним методам та прийомам саморегуляції для формування навичок ефективної адаптації до умов подальшої професійної діяльності) [4].

У Державній службі з надзвичайних ситуацій для позначення поняття психологічне супроводження використовується синонімічне поняття «психологічний супровід».

Відповідно до нормативних документів психологічний супровід розпочинається з дати прийняття на службу (роботу) особи, а також зарахування абітурієнтів до навчальних закладів ДСНС. У разі переведення особи до іншого органу (підрозділу) цивільного захисту карта психологічного супроводження надсилається разом з особовою справою до нового місця проходження служби (роботи).

Необхідно зазначити, що відомчим наказом передбачено, що при формуванні кадрового резерву з метою поліпшення якості відбору в обов'язковому порядку здійснюється поглиблене психологічне обстеження кандидатів на вищі посади [5].

У процесі психологічного супроводження психолог ДСНС надає психологічні консультації особам рядового і начальницького складу, рятувальникам, працівникам, членам їх сімей:

– за власною ініціативою;
– на вимогу керівництва;
– за особистим зверненням особи (працівника).

Наказом регламентовано, що залучення психолога до проведення службових розслідувань обов'язкове у випадках суїцидів і суїцидальних спроб серед осіб рядового і начальницького складу чи рятувальників та в разі виникнення конфліктних стосунків у колективі [5].

У підрозділах Національної гвардії України психологічне супроводження здійснюється з метою:

– оцінки психологічної готовності особового складу до виконання службово-бойових завдань;
– комплектування варт, військових нарядів, підрозділів з урахуванням соціально-психологічних чинників, які здатні впливати на результати спільної діяльності особового складу, що входить до їх складу, підготовки та надання відповідних рекомендацій командирам (начальникам);
– моніторингу психологічного стану особового складу під час виконання службово-бойових завдань;
– аналізу психологічних аспектів тактики дій противника та можливого впливу тактичних рішень на психологічний стан і поведінку військовослужбовців;
– психологічного аналізу чинників та факторів службово-бойової діяльності, причин та умов виникнення психологічних травм в особового складу, підготовки пропозицій щодо їх запобігання та усунення;
– психологічної підтримки та допомоги військовослужбовцям, які зазнали впливу стрес-факторів під час виконання службово-бойових завдань в екстремальних умовах;
– захисту військовослужбовців від інформаційно-психологічного впливу;
– розроблення та надання рекомендацій командирам (начальникам) підрозділів, військових нарядів щодо дотримання оптимальних норм навантаження, контролю бойового стресу, відпочинку особового складу;
– безпосередньої участі в переговорах, а також підготовки рекомендацій посадовим особам, які задіяні до переговорів з місцевим населенням, правопорушниками, противником;
– підготовки психологічного портрета правопорушників;
– проведення психологічних, соціально-психологічних та військово-соціологічних досліджень, підготовки пропозицій щодо оптимізації соціально-психологічних процесів у військових колективах;
– здійснення психологічного проектування щодо встановлення психологічної моделі ведення бойових дій, психологічних особливостей виконання завдань служби, прогнозування психогенних втрат серед особового складу, вивчення психотравмуючих факторів екстремальних (бойових) умов;
– підготовки пропозицій щодо направлення військовослужбовців на психологічну реабілітацію, позачерговий огляд лікарем-психіатром та щодо евакуації з району виконання службово-бойових завдань [6].

Метою роботи щодо психологічного супроводження професійної діяльності у Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України (Держспецзв'язок) є профілактика антисоціальної поведінки та вивчення соціально-психологічного клімату в колективах підрозділів Держспецзв'язку.

Нормативно обумовлені основні етапами цієї діяльності:

1) вивчення соціально-психологічного клімату шляхом анкетування через виявлення факторів, що заважають плідно працювати;
2) проведення тестування особового складу Держспецзв'язку.

У процесі психологічного супроводження професійної діяльності з особовим складом Держспецзв'язку, який виконував службові обов'язки в екстремальних умовах (збройний напад, участь у ліквідації наслідків надзвичайної ситуації тощо), проводиться психологічна реабілітація.

Залучення психолога Держспецзв'язку, для проведення службового розслідування, є обов'язковим у випадку:

1) суїцидів і суїцидальних спроб (далі — суїцид) серед особового складу Держспецзв'язку;
2) виникнення конфліктних відносин серед особового складу.

Наказом передбачено, що психолог надає консультативну допомогу особовому складу Держспецзв'язку за його ініціативою, на прохання керівника підрозділу Держспецзв'язку, або за ініціативою психолога у випадках складних стосунків на службі (роботі) та в родині, які впливають на його працездатність і можуть призвести до погіршення самопочуття [7].

Нормативними актами передбачено і деякі інші випадки реалізації психологом функції психологічного супроводження у процесі консультацій, поглибленого психологічного вивчення, проведення занять з особовим складом, експрес-діагностика — перевірка готовності особового складу до виконання службово-бойових завдань тощо.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напряму. Отже, можемо констатувати, що психологічне супроводження професійної діяльності професій екстремального профілю є важливою складовою системи психологічного забезпечення діяльності. Для певної категорії професій професійне супроводження унормовано відомчими наказами як невід'ємна складова відповідного порядку психологічного забезпечення. Поряд з цим, існують напрямки та форми психологічного супроводження. які доцільно опрацювати та стандартизувати для усіх професій екстремального профілю.

Нормативно-правове забезпечення діяльності служб психологічного супроводу екстремальних професій сьогодні перебуває на початковому етапі. Нові виклики перед працівниками таких професій потребують постійного приведення норм права до фактичного стану суспільних відносин у цій сфері, що саме такими і зумовлені. При цьому динаміка реальних змін надзвичайно швидка, що вимагає оперативного реагування щодо оновлення нормативно-правового забезпечення, оскільки ефективність правового впливу на процес психологічного супроводу діяльності працівників екстремальних професій прямо впливає на психологічний стан названих працівників, а тому і на ефективність їх роботи. Крім того, очевидно, що належний психологічний стан працівників є запорукою їх психічного здоров'я.

Література

1. Корсун С. І., Криволапчук В. О. Методика професійно-психологічного відбору працівників до підрозділів податкової міліції: практичний посібник. Ірпінь, 2010. 52 с.

2. Корсун С. І., Майдіков Ю. Л. Професійний відбір працівників оперативних підрозділів податкової міліції: психологічні засади: Монографія. Коростень: «Тріада С», 2010. 152 с.

3. Іванова О. В., Москалюк Л. М., Корсун С. І. Психологія: вступ до спеціальності: навч. посіб. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 184 с.

4. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських: Наказ МВС України від 06.02.2019 № 88 Дата оновлення: 19.04.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19 (дата звернення 18.10.2019).

5. Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій: Наказ МВС України від 31.08.2017 № 747 Дата оновлення: 08.12.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17 (дата звернення 18.10.2019).

6. Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України: Наказ МВС України від 08.12.2016 № 1285 Дата оновлення: 14.02.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0080-17 (дата звернення 18.10.2019).

7. Про затвердження Порядку здійснення психологічного забезпечення службової діяльності в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України та Переліку психологічних протипоказань, наявність яких унеможливлює проходження військової служби за контрактом (навчання) в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України: Наказ Адміністрації Держспецзв'язку України від 02.11.2016 № 683 Дата оновлення: 07.08.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1533-16 (дата звернення 18.10.2019).

References

1. Korsun S. I., Kryvolapchuk V. O. Metodyka profesiyno-psykholohichnoho vidboru pratsivnykiv do pidrozdiliv podatkovoyi militsiyi: praktychnyy posibnyk. Irpin′, 2010. 52 s.

2. Korsun S. I., Maydikov YU.L. Profesiynyy vidbir pratsivnykiv operatyvnykh pidrozdiliv podatkovoyi militsiyi: psykholohichni zasady: Monohrafiya. Korosten′: «Triada S», 2010. 152 s.

3. Ivanova O. V., Moskalyuk L. M., Korsun S. I. Psykholohiya: vstup do spetsial′nosti: navch. posib. K.: «Tsentr uchbovoyi literatury», 2013. 184 s.

4. Pro zatverdzhennya Poryadku orhanizatsiyi systemy psykholohichnoho zabezpechennya politseys′kykh, pratsivnykiv Natsional′noyi politsiyi Ukrayiny ta kursantiv (slukhachiv) zakladiv vyshchoyi osvity iz spetsyfichnymy umovamy navchannya, yaki zdiysnyuyut′ pidhotovku politseys′kykh: Nakaz MVS Ukrayiny vid 06.02.2019 № 88 Data onovlennya: 19.04.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19 (data zvernennya 18.10.2019).

5. Pro zatverdzhennya Poryadku psykholohichnoho zabezpechennya v Derzhavniy sluzhbi Ukrayiny z nadzvychaynykh sytuatsiy: Nakaz MVS Ukrayiny vid 31.08.2017 № 747 Data onovlennya: 08.12.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17 (data zvernennya 18.10.2019).

6. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro psykholohichne zabezpechennya v Natsional′niy hvardiyi Ukrayiny: Nakaz MVS Ukrayiny vid 08.12.2016 № 1285 Data onovlennya: 14.02.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0080-17 (data zvernennya 18.10.2019).

7. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro psykholohichne zabezpechennya v Natsional′niy hvardiyi Ukrayiny: Nakaz MVS Ukrayiny vid 08.12.2016 № 1285 Data onovlennya: 14.02.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0080-17 (data zvernennya 18.10.2019).

УДК 347

Костенко Катерина Олександрівна
аспірант юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Костенко Екатерина Александровна
аспирант юридического факультета
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко
Kostenko Kateryna
Postgraduate Student of the
Taras Shevchenko National University of Kyiv

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-1-5562

ТОРГОВЕЛЬНІ МАРКИ: ПОНЯТТЯ, ФУНКЦІЇ ТА ВИДИ

ТОРГОВЫЕ МАРКИ: ПОНЯТИЕ, ФУНКЦИИ И ВИДЫ

TRADEMARKS: CONCEPTS, FUNCTIONS AND TYPES

Анотація. *Стаття присвячена аналізу торговельної марки, яка виступає важливим фактором в торгівлі та глобалізації міжнародного торговельного простору. Торговельна марка є важливим елементом ринкових відносин, інструментом підвищення конкурентоспроможності продукції та захистом від недобросовісної конкуренції. По своїй природі торговельна марка є інформативним джерелом для споживача, що описує якість та характер товару. Для виробника, торговельна марка – це ідея, яку він втілює, для того щоб споживач міг легко і швидко впізнати з-поміж безліч товарів чи послуг саме цю торговельну марку та відрізнити її від інших. Загалом, торговельна марка є стимулом для інвестицій та виготовлення якісної та безпечної продукції.*

Особлива увага в статті приділяється визначенню поняття торговельної марки, оскільки в чинному законодавстві у сфері інтелектуальної власності не існує єдиної термінології.

У статті також аналізуються функції які виконують торговельні марки. Вирізняють декілька основних функції, а саме: розрізняльну, яка дає можливість відрізнити конкретну компанію, послугу чи продукцію від конкуруючих компаній, послуг чи продукції, тобто зробити їх легко розпізнаваними, інформативну, яка вказує на джерело походження товару або послуги, функцію вказівки на певну якість товару або послуги та функцію рекламування для надання споживачам інформації про товар або послуги.

Відповідно до цього, у статті було проаналізовано різні види торговельних марок. Словесні торговельні марки, що складаються тільки зі слів, і є ефективні в силу їх більш легкого сприйняття зором та слухом. Зображувальні торговельні марки які є художніми, графічними або іншими позначеннями. Такі зображення можуть стосуватися людей, тварин, або бути стилізованим. Торговельна марка може бути зареєстрована в якості об'ємної торговельної марки, а саме у формі товару або його упаковки. Такою торговельною маркою може виступати значок автомобільної марки, флакон для парфумів або пляшки для напоїв. Також, популярними є комбіновані торговельні марки, що виступають поєднанням словесних та зображувальних позначень. Обидві частини, повинні бути пов'язані як сюжетно, так і композиційно, для сприймання їх як одного цілого.

Ключові слова: *поняття торговельної марки, інтелектуальна власність, функції торговельних марок, види торговельних марок.*

Аннотация. *Статья посвящена анализу торговой марки, которая выступает важным фактором в торговле и глобализации международного торгового пространства. Торговая марка является важным элементом рыночных отношений, инструментом повышения конкурентоспособности продукции и защитой от недобросовестной конкуренции. По своей природе торговая марка является информативным источником для потребителя, что описывает качество и характер товара. Для производителя, торговая марка – это идея, которую он воплощает, для того чтобы потребитель мог легко и быстро узнать среди множество товаров или услуг именно эту торговую марку и отличить ее от других. В общем, торговая марка является стимулом для инвестиций и изготовление качественной и безопасной продукции.*

Особое внимание в статье уделяется определению понятия торговой марки, поскольку в действующем законодательстве в сфере интеллектуальной собственности не существует единой терминологии.

В статье также анализируются функции которые выполняют торговые марки. Выделяют несколько основных функции, а именно: различительную, которая дает возможность отличить конкретную компанию, услугу или продукцию от конкурирующих компаний, услуг или продукции, то есть сделать их легко распознаваемыми, информативную, указывающая на источник происхождения товара или услуги, функцию указания на определенное качество товара или услуги и функцию рекламы для предоставления потребителям информации о товаре или услуге.

В соответствии с этим, в статье были проанализированы различные виды торговых марок. Словесные товарные знаки, состоящие только из слов, и эффективные в силу их более легкого восприятия зрением и слухом. Изобразительные торговые марки которые являются художественными, графическими или другими обозначениями. Такие изображения могут касаться людей, животных, или быть стилизованным. Торговая марка может быть зарегистрирована в качестве объемной торговой марки, а именно в форме товара или его упаковки. Такой торговой маркой может выступать значок автомобильной марки, флакон для духов или бутылки для напитков. Также, популярны комбинированные торговые марки, где они выступают сочетанием словесных и изобразительных обозначений. Обе части, должны быть связаны как сюжетно, так и композиции, для восприятия их как одного целого.

Ключевые слова: *понятие торговой марки, интеллектуальная собственность, функции торговых марок, виды торговых марок.*

Summary. *The article is devoted to the analysis of the trademark, which is an important factor in the trade and globalization of the international trading field. Trademark is an important element of market relations, a tool for improving the competitiveness of products and protection against unfair competition. By nature, a trademark is an informative source for the consumer describing the quality and nature of the product. For a manufacturer, a trademark is an idea that is embodied by manufacturer so that the consumer can easily and quickly identify among the many goods or services that brand and distinguish it from others. In general, the brand is an incentive to invest and produce quality and safe products.*

Particular attention in the article is given to defining the concept of trademark, since in the current legislation in the field of intellectual property there is no uniform terminology.

The article also analyzes the functions performed by trademarks. There are several basic functions, namely: a distinguishing feature that distinguishes a particular company, service or product from competing companies, services or products, ie make them easily identifiable, informative, indicating the origin of the goods or services, the function of indicating a certain quality product or service and an advertising feature to provide consumers with product or service information.

Accordingly, the article analyzed different types of trademarks. Verbal trademarks consisting only from words are effective because of their easier perception of sight and hearing. Pictorial trademarks are artistic, graphic or other designations. Such images may concern humans, animals, or be stylized. A trademark can be registered as a bulk trademark, namely in the form of a product or its packaging. Such a trademark may be a trademark badge, perfume bottle or beverage bottle. Combined trademarks, which are a combination of verbal and pictorial designations, are also popular. Both parts must be connected by story-wise and composition-wise in order to perceive them as one.

Key words: *notion of trademark, intellectual property, functions of trademarks, types of trademarks.*

Постановка проблеми. Торговельна марка (знак для товарів і послуг) виступає настільки широким поняттям, що за своєю природою виходить за межі правого поля, використовуючись також в економічній, соціологічній та психологічній сферах.

Історія торговельної марки ведеться з найдавніших часів, коли її використовували для розрізнення продукції одного виробника від іншого. З тих часів призначення торговельної марки не змінилося, а отримало нові можливості, так як: захист від недобросовісної конкуренції у разі використання такого чи схожого позначення, просування продукції під торговельною маркою та стимулювання попиту на неї.

Виконуючи різноманітні функції, торговельні марки мають велике значення як для суб'єктів підприємницької діяльності так і для економіки в цілому. Від так потребують їх приведення до рівня міжнародних стандартів, оскільки в Україні існують прогалини і колізії між нормами Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України та спеціальними законодавчими актами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До науковців, які досліджували дане питання можна віднести як О. А. Рассомахіну [3], Т. Є. Ромат [4], Л. Д. Романадзе [5], В. Ю. Ярмак [9], Бошицький Ю. Л.

Однак, праці науковців охоплюють не всі аспекти, які відносяться до торговельних марок, а тому залишаються чимало питань, які потребують вирішення. Основу для написання даної статті склали акти цивільного та господарського законодавства, а також спеціальне законодавство в сфері інтелектуальної власності.

Мета статті полягає у вивченні поняття торговельної марки, розгляду її видів та основних функцій. Досягнення цієї мети передбачає виконання наступних завдань: а) дослідити та узгодити термінологію на позначення поняття «торговельна марка»; б) проаналізувати основні функції торговельної марки; в) дослідити об'єкти яким може бути надана правова охорона.

Виклад основного матеріалу. Актуальним правовим питанням на сьогодні залишається застосування термінології в сфері інтелектуальної власності, оскільки єдине поняття для позначення цього об'єкта в українському законодавстві відсутнє.

В Законі України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» (далі — Закон), знак для товарів і послуг визначається, як позначення, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших осіб. Знак являє собою таке позначення, яке індивідуалізує товари конкретного підприємства і допомагає відрізняти їх від товарів конкурентів [1].

На відміну від Закону у Цивільному кодексі України (далі — ЦК України) в статті 492 надається визначення торговельної марки, де вона виступає будь-яким позначення або будь-якою комбінацією позначень, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів [2].

Відповідно до ст. 155 Господарського кодексу України (далі — ГК України) об'єктами прав інтелектуальної власності визначаються: винаходи та корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин та породи тварин, торговельні марки (знаки для товарів і послуг).

Зміст вищезазначених термінів є тотожним, однак у міжнародно-правових документах, таких як Міжнародна Конвенція з охорони промислової власності (Паризька конвенція) від 20 березня 1883 р. застосовується єдине поняття «trademark».

У перекладі з англійської, «trademark» — загальновідомий міжнародний термін для позначення торговельної марки, незалежно від її виду і за сенсом воно є тотожним поняттям «товарний знак», «знак для товарів і послуг».

Серед науковців є позиція, що термін «торгова марка» позначає товарні знаки, які використовуються суб'єктами торговельної діяльності, тому цей термін не може бути належною заміною терміну «знак для товарів і послуг» у законодавстві України, оскільки останній має більш широку сферу застосування [3, с. 215].

З даним положенням не можливо погодитись, оскільки торговельна марка є більш широким поняттям ніж «знак для товарів і послуг». В Україні основними видами вважаються такі знаки для товарів і послуг як словесні, зображувальні, об'ємні позначення і їх комбінації, а також кольори.

Однак, у світовій практиці торговельні марки вийшли за межі загальноприйнятих позначень, набувають популярності звукові, мультимедійні марки, запахи, які активно починають використовуватися у США та Європі. Такі тенденції об'єктивно свідчать про наявність принаймні двох моментів, які необхідно розглянути в реформуванні даних відносин.

По-перше, поняття «торговельна марка» вже «не вміщується» в поняття «знак для товарів і послуг», оскільки навряд чи можна назвати «знаком» звук чи запах. Таким чином поняття «торговельна марка» є наразі більш доречною для визначення даного об'єкта інтелектуальної власності.

По-друге, світові стандарти та, відповідно, національне законодавство необхідно оновлювати, а також розширювати обсяг поняття «торговельна марка». В Україні, існує можливість зареєструвати звукові знаки, хоча уточнююча регламентація порядку надання охорони відсутня [4, с. 2].

А тому, необхідність узгодження термінів щодо вищезазначених понять та приведення до ладу термінологічної бази законодавства є важливим процесом у реформуванні інтелектуальної сфери.

Правову природу торговельної марки визначають виконувані нею функції, де розвиток економіки призводить до їх розширення. На сьогодні, виді-

лено такі основні функції торговельної марки, як розрізняльна, інформативна, гарантійна, охоронна, рекламна.

Розрізняльна (розпізнавальна) функція торговельних марок є основною, оскільки вона дає змогу товари одного виробника чи послуги однієї організації відрізняти від однорідних товарів і послуг інших виробників чи осіб, які надають послуги.

Конкурентна боротьба за ринок збуту примушує виробників, підприємців позначати торговельними марками товари чи послуги, що надаються ними. Торговельні марки полегшують вибір споживачу, купуючи певні товари чи користуючись певними послугами, сприяють привабливості і популярності продукції певного підприємства.

Інформативна функція торговельної марки полягає в тому, що вона має змістовну інформацію, яка не просто цікавить споживача, покупця, а інформує його про виробника, про якісні характеристики товару чи послуг. Інформативна функція тісно пов'язана з розрізняльною. У поєднанні вони можуть дати вичерпну інформацію як про виробника, так і про товар. Насамперед, марка є продовженням й інформативним різновидом фірмового найменування підприємця, виробника, продавця тощо. Часто вона використовується в поєднанні з фірмовим найменуванням і є не просто якимось зображенням, позначенням, а відображає найменування підприємства.

Інформативна функція торговельної марки, безумовно, одна з найважливіших. Інформація, що міститься в ній, може сприяти зростанню популярності товару чи послуг, а отже — попиту на нього, а може, навпаки, нести таку інформацію, яка не задовольняє споживача. А зазначені фактори, безумовно, впливають на прибуток виробника.

Важливою функцією торговельної марки є те, що вона вказує на певну якість товарів чи послуг, до яких ця марка застосовується. Власник торговельної марки гарантує, що під цією маркою пропонуватимуться лише такі товари чи послуги, що відповідають певним стандартам та вимогам якості (при цьому гарантія якості товару не є юридичною). Якщо куплений товар своїми якісними характеристиками повністю відповідає вимогам покупця, то наступного разу він купуватиме продукцію, позначену саме цією маркою. Більше того, споживачі, яких задовольняють своєю якістю та ціною товари, позначені певної маркою, досить часто віддають перевагу й іншим товарам із такою самою маркою. Разом з тим, торговельні марки сприяють постійному підвищенню якості виробленої продукції з метою завоювання прихильності якомога ширшого кола покупців.

Охоронна функція торговельної марки зумовлюється виключним правом на її використання, що гарантується державою власнику марки. Зазначена функція має не менш важливе значення як для внутрішньодержавної, так і для міжнародної торгівлі. Вона має на меті шляхом реєстрації торговельної марки захистити інтереси виробника, продавця, а також і споживача від недобросовісної конкуренції.

Ефективному здійсненню цієї функції марки сприяє, передусім, її правова охорона як на національному, так і на міжнародному рівнях. Усі країни світу мають національні законодавства про торговельні марки. Укладено ряд міжнародних угод стосовно їх охорони. Зрештою, це означає, що ніхто, крім власника торговельної марки, без його дозволу використовувати марку не має права. У разі порушення даного права настає майнова відповідальність. Слід зауважити, що охоронювану функцію можуть виконувати тільки зареєстровані у встановленому порядку торговельні марки.

Використовуючи торговельну марку, її володілець може проставляти попереджувальне маркування у вигляді латинської літери R, обведеної колом — ®, або поєднання літер — TM. Застосування попереджувального маркування поруч із позначенням, що зареєстроване як торговельна марка, інформує споживачів товарів та інших учасників комерційного обороту, інших зацікавлених осіб про наявність правоохоронних документів на цю торговельну марку, а також застерігає не обмежене коло осіб від порушень прав її законного власника [5, с. 83].

Рекламна функція є також однією з основних функцій торговельної марки. Внаслідок зв'язку між товаром (послугами), що маркується знаком, останній дає суспільству інформацію про товари і послуги і цим самим допомагає володільцям стимулювати і зберігати попит на ці товари і послуги. Отже, знаки не повинні вводити в оману споживача, використовуватись для фальсифікованої реклами або нечесної конкуренції.

Тому, торговельна марка, ідентифікуючи товар певного виробника, виконує різні функції як для виробників так і споживачів. Усі зазначені функції є взаємопов'язаними і повинні розглядатися комплексно.

Торговельні марки здійснюють захист не лише приватного інтересу, і й невизначеного кола осіб — споживачів, тому саме захист прав споживачів, на наш погляд, є найголовнішим її завданням. Тільки після того, як торговельна марка виконуватиме свої функції і права споживача будуть захищені, виробник товарів зможе отримати ту віддачу від інвестицій, які він вклав у свою торговельну марку [9, с. 13].

Відповідно до діючого законодавства України, торговельні марки можуть бути об'єктом правової охорони, як словесні, зображувальні, об'ємні та інші позначення або їх комбінації, виконанні у будь-якому кольорі чи поєднанні кольорів.

Найпопулярнішими торговельними марками є позначення, що містять словесні елементи, однак вони не повинні бути загальновживаними символами й термінами або описовими при використанні щодо зазначених у заявці товарів і послуг. Також позначення не повинні вказувати на вид, якість, склад, кількість, властивості, призначення, цінність товарів і послуг, місце й час виготовлення чи збуту товарів або надання послуг. Прикладом словесних торговельних марок виступають такі як: «МОРШИНСЬКА», «НОВА ПОШТА», «DIOR». Графічне виконання словесних позначень може бути здійснено за допомогою звичайного або оригінального шрифтів.

Зображувальні торговельні марки є найдавнішими в історії торговельних марок. Часто зображувальні торговельні марки є результатом образотворчої діяльності. В такому разі таке позначення є одночасно об'єктом авторського права. Ефективно виконувати свою функцію зображувальна торговельна марка може за умови її простоти, ергономічності і естетичності. Вона також має легко запам'ятовуватись, бути оригінальною та звертати на себе увагу. Прикладом зображувальних торговельних марок є «NEW BALANCE», «CHANEL», «ВЕРЕС».

Також, є комбінованими торговельними марками, такі марки, що поєднують в собі словесні і зображувальні позначення, складаючись із двох частин, які мають і смислове значення. В основному зображувальна частина ілюструє словесну частину позначення. Безперечно, обидві частини, повинні бути пов'язані композиційно і сюжетно та складати єдине ціле. Так, комбіновані торговельні марки мають відповідати вимогам, що ставляться до інших об'єктів торговельних марок і вони у свою чергу поділяються на три види. Перший вид — це позначення, в яких переважає словесна частина; Другий — це позначення, в яких мають місце суміщення словесного і зображувального позначень з метою їх сумісного впливу; Третій — це позначення, в яких переважає зображувальна частина [10, с. 73].

Об'ємні торговельні марки є тривимірними фігурами або комбінаціями таких фігур. Однак, методичні рекомендації містять застереження про те, що об'ємні знаки не можуть бути звичайним відтворенням широко відомого об'єкта та повинні мати оригінальний (розрізняльний) зовнішній вигляд.

Разом з тим об'ємною торговельною маркою повинна визнаватись лише така форма виробу, упаковки або інших супроводжуючих товар чи послугу об'єктів, яка не визначається виключно їх функціональним призначенням і вказує на конкретного виробника [6].

Найпоширенішими об'ємними торговельними марками є оригінальні упаковки, наприклад, пляшка «Coca Cola», флакони для парфумів «SALVADOR DALI», пляшка коньяку «Napoleon», фігурка ягуара на капоті однойменної марки автомобіля.

Також, згідно з п. 1.4 Правил складання, подання та розгляду заявки на видачу свідоцтва України на знак для товарів і послуг, затверджених наказом Державного патентного відомства України від 28 липня 1995 року № 116 (зі змінами і доповненнями), знаки також можуть бути звуковими, світловими, кольором чи поєднанням кольорів [7].

Такі знаки реєструються при наявності технічної можливості внесення їх до Державного реєстру свідоцтв України на знаки для товарів і послуг та оприлюднення інформації стосовно їх реєстрації, яка, на жаль, на сьогоднішній день відсутня.

Окрім, так званих традиційних знаків, реєструють нетрадиційні або екзотичні торгові марки, такі як: звукові, ароматичні, мультимедійні (рухомі), голографічні, тактильні та інші. У більшості країн законодавство не обмежує види торгових марок, а лише вказує на деякі умови або особливі вимоги до позначень (позначення повинно мати можливість графічного представлення та розрізнювальну здатність), що можливе за допомогою словесного опису, хімічної формули, графіка сонограми та нотного ряду. Однак не всі з них є належними в розумінні чинного законодавства.

Складність надання нетрадиційним торговельним маркам правової охорони також виникає через умову щодо розрізняльної здатності. Зауважується, що нетрадиційним торговельним маркам вона не властива, звичайний споживач не звик їх вирізняти з-поміж інших. А тому, за таких обставин, торговельні марки не можуть слугувати інформацією про джерело походження товару [8].

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що торговельна марка являє собою важливий інструмент в реалізації товарів і послуг на внутрішньому та зовнішньому ринках, сприяє захисту інтересів не тільки виробника, а й споживача, слугують своїм власникам в цілях реклами і збуту товарів, а також розвитку економіки, допомагаючи вдосконалювати комерціалізацію товарів, а тому, удосконалення та підтримка інтелектуальної власності на законодавчому рівні є необхідною умовою для інтеграції у ЄС.

Література

1. Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15.12.1993 року № 3689-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12

2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

3. Рассомахіна О. А. Поняття торговельної марки та її співвідношення із суміжними категоріями. Форум права. 2007. № 3. С. 212–223.

4. Ромат Т. Є. Захист торговельних марок як об'єктів інтелектуальної власності / Т. Є. Ромат // Теорія та практика державного управління. 2011. Вип. 3. С. 286–294. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2011_3_46

5. Романадзе Л. Д. Поняття, функції та види торговельних марок / Л. Д. Романадзе // Теорія і практика інтелектуальної власності. 2010. № 5 (55). С. 82–88.

6. Молотай М. Захист нетрадиційних торговельних марок в Україні. URL: https://evris.law/uk/stattja-zahist-netradicijnih-torgovelnih-marok-v-ukraini/

7. Наказ Державного патентного відомства України від 28 липня 1995 року № 116 «Про затвердження Правил складання, подання та розгляду заявки на видачу свідоцтва України на знак для товарів і послуг». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0276-95

8. Лисяна М. Зареєструйте... запах. URL: https://zib.com.ua/ua/print/132670-scho_zavazhae_pravoviy_ohoroni_netradiciynih_torgovelnih_mar.html

9. Ярмак В. Ю. Поняття, ознаки та функції торговельної марки у праві Європейського Союзу / В. Ю. Ярмак // Теорія і практика правознавства. 2018. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2018_1_23

10. Бошицький Ю. Л. Поняття, значення торговельної марки та прав на неї в контексті розбудови національної ринкової економіки / Ю. Л. Бошицький // Часопис Київського університету права. 2009. № 2. С. 169–176.

References

1. Zakon Ukrajiny «Pro okhoronu prav na znaky dlja tovariv i poslugh» vid 15.12.1993 roku # 3689-KhII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12

2. Cyviljnyj kodeks Ukrajiny vid 16.01.2003 roku # 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

3. Rassomakhina O. A. Ponjattja torghoveljnoji marky ta jiji spivvidnoshennja iz sumizhnymy kateghorijamy. Forum prava. 2007. # 3. S. 212–223.

4. Romat T. Je. Zakhyst torghoveljnykh marok jak ob'jektiv intelektualjnoji vlasnosti / T. Je. Romat // Teorija ta praktyka derzhavnogho upravlinnja. 2011. Vyp. 3. S. 286–294. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2011_3_46

5. Romanadze L. D. Ponjattja, funkciji ta vydy torghoveljnykh marok / L. D. Romanadze // Teorija i praktyka intelektualjnoji vlasnosti. 2010. # 5 (55). S. 82–88.

6. Molotaj M. Zakhyst netradycijnykh torghoveljnykh marok v Ukrajini. URL: https://evris.law/uk/stattja-zahist-netradicijnih-torgovelnih-marok-v-ukraini/

7. Nakaz Derzhavnogho patentnogho vidomstva Ukrajiny vid 28 lypnja 1995 roku # 116 «Pro zatverdzhennja Pravyl skladannja, podannja ta rozghljadu zajavky na vydachu svidoctva Ukrajiny na znak dlja tovariv i poslugh». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0276-95

8. Lysjana M. Zarejestrujte... zapakh. URL: https://zib.com.ua/ua/print/132670-scho_zavazhae_pravoviy_ohoroni_netradiciynih_torgovelnih_mar.html

9. Jarmak V. Ju. Ponjattja, oznaky ta funkciji torghoveljnoji marky u pravi Jevropejsjkogho Sojuzu / V. Ju. Jarmak. // Teorija i praktyka pravoznavstva. 2018. Vyp. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2018_1_23

10. Boshycjkyj Ju. L. Ponjattja, znachenyja torghoveljnoji marky ta prav na neji v konteksti rozbudovy nacionaljnoji rynkovoji ekonomiky / Ju. L. Boshycjkyj // Chasopys Kyjivsjkogho universytetu prava. 2009. # 2. S. 169–176.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
Серія: «Юридичні науки»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».
Серия: «Юридические науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
Series: «Juridical sciences»

№ 1 (23)

Головний редактор — *Омельчук В.А.*

Київ 2020

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18
Контактний телефон: +38(044) 222 58 89
Контактний телефон: +38(067) 401 84 35
E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 12.02.2020. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookAC. Друк офсетний.
Умовно-друкованих аркушів 8,37. Тираж 100. Заказ № 220.
Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві
ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.